

İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS

PROGRAMI

ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN KURULMA
SEBEPLERİ: ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Furkan TERZİ
200007566

İstanbul, Haziran 2019

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS

PROGRAMI

**ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN KURULMA
SEBEPLERİ: ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Furkan TERZİ

200007566

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Uğur Yasin ASAL

İstanbul, Haziran 2019

T.C. İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans programı öğrencisi..... Furkan Terzi nin
Uluslararası Örgütlerin Kurulma Sebepleri: Shanghai İşbirliği Örgütü
Örneği başlıklı tez çalışması,
Enstitümüz Yönetim Kurulu 31.05.2019 tarih ve 2019 / 495 / 01 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	UNVANI, ADI SOYADI	İMZA
TEZ DANIŞMANI	Dr. Öğr. Üyesi Ufuk YANM ASAL	
JÜRİ ÜYESİ	Prof. Dr. İlgin KEMAL ÖLCE	
JÜRİ ÜYESİ	Dr. Öğr. Üyesi Atakan BİROL KARTAL	

(*) Yüksek lisans tez savunma jürileri en az biri kurum dışından olmak üzere danışman dahil en az üç öğretim üyesinden oluşur. Jürinin üç kişiden oluşması durumunda eş danışman jüri üyesi olamaz. Eş tez danışmanının jüri üyesi olması durumunda asıl jüri beş üyeden oluşur.

ETİK KURALLARA UYGUNLUK

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Furkan Terzi

Özet

Bu yüksek lisans tezinde 1996 yılında Çin ve Rusya'nın liderliğinde kurulan Şanghay Beşlisi'nin 2001 yılında Özbekistan'ın da bu oluşuma dahil olması sonrası Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) dönüşümü çeşitli boyutlarıyla incelenmiştir. Çalışmada İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası örgütlenmelere yönelik kapsamlı bir değerlendirme yapılmış, Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında güç dengesi ile birlikte uluslararası sistemde meydana gelen değişimler araştırılmıştır.

Söz konusu araştırma Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte ABD'nin uluslararası sistemde tek hegemon güç olarak kaldığı hipotezi, ABD'nin bu hegemonyasına karşı çıkan ve çok kutuplu bir uluslararası sistemi savunan ülkelerin ABD ve Batı kaynaklı kurumlara gösterdikleri tepkiler ile analiz edilmiştir.

Tezin örneklemini ŞİÖ oluşturmaktadır. ŞİÖ'nün bu yüksek lisans tezine örneklem oluşturma kapasitesini belirleyen dinamikler ise Rusya ve Çin gibi öne çıkan iki önemli ülkenin varlığının yanı sıra bölgedeki enerji kaynaklarının ve askeri açıdan önemli ülkelerin varlığı olarak ifade etmek mümkündür.

Soğuk Savaş sonrası bölgeselleşme kavramının değerlendirildiği bu yüksek lisans tezinde ŞİÖ'nün kuruluş felsefesi, yapısı, genişleme sürecindeki temel dinamikler, üye ülkelerin askeri ve ekonomik göstergeleri değerlendirilmektedir. Ayrıca örgüt içerisinde üye ülkelere oranla ön plana çıkan Rusya ve Çin'in diğer Avrasya ülkeleri ile bağlantılı olarak ŞİÖ'ye yönelik perspektifleri analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Şanghay İşbirliği Örgütü, Güç Dengesi, Kurumsallaşma, Rekabet*

Abstract

In this master thesis, the transformation of the Shanghai Five founded in 1996 under the leadership of China and Russia, was examined in various dimensions. The work carried out a comprehensive assessment of international organizations after the Second World War and examined changes in the international system and the balance of power during and after the Cold War.

The hypothesis that the United States (U.S.) remained the only hegemonic power in the international system with the end of the Cold War. This era was analyzed by the reactions of the countries opposing this hegemony and advocating a multipolar international system to the institutions of the U.S. and the West.

The sample of work is the Shanghai Cooperation Organization (SCO). The momentum that determines the ability of the SCO to form a sample for this Master's thesis can be expressed as the presence of two prominent countries, Russia and China, as well as the presence of energy resources and militarily important countries in the region.

This master thesis, which assesses the concept of post-Cold War regionalization, assesses the founding philosophy, the structure, the basic dynamics of the process of expansion and the military and economic indicators of the member countries. In addition, the perspectives of Russia and China compared to other member states of the organization are analyzed in relation to other Eurasian countries.

Key Words: *Shanghai Cooperation Organisation, Balance of Power, Institutionalization, Competition*

ÖNSÖZ

Tezimi hazırlama sürecim boyunca beni bilgilendiren, yoğun bir tempoda yazdıklarımı okuyarak hatalarımı düzelten ve farklı bir bakış açısı geliştirmeme katkı sağlayan, tez alanımdaki akademik yetkinliği ile birlikte verdiği güveni her zaman hissettiğim danışman hocam, İstanbul Ticaret Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü, Ticari Diplomasi Anabilim Dalı Başkanı, Dr. Öğr. Üyesi Uğur Yasin ASAL'a öncelikle teşekkür etmek istiyorum. Dr. Öğr. Üyesi Uğur Yasin ASAL hocamın tez yazım sürecinde bana çizdiği rota ve perspektif, gerek tezimin gelişimine gerekse akademik yönelimim açısından değerli kazanımlar edinmeme önemli katkılar sağlamıştır. Kendisinin bu süreçte dikkat çektiği her nokta, doktora eğitimim başta olmak üzere akademik hayatım boyunca hatırlanacak önemli noktalar olarak zihnimin bir köşesinde yer alacaktır.

Tez çalışmamın yazım sürecinde tashih başta olmak üzere bana sunduğu destek ile birlikte moral veren sevgili babam Mehmet TERZİ, yine bu süreçte desteklerini hiç esirgmeden sunan sevgili annem Filiz TERZİ ve kardeşim Hakan TERZİ'yi sevgiyle anmak istiyorum.

Son olarak, görev yaptığım kurum içerisinde tez yazım sürecimde bana büyük moral veren ve karşılaştığım zor dönemlerde desteklerini esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Yunus Emre YAPICI, Ayşe Nur SARIALAN, Ahmet Fatih CEYHAN, Kawtar El KHAYATI, Evren EJDER ve Halim ZABINULLAH'a teşekkür etmek istiyorum.

Furkan TERZİ
İSTANBUL, 2019

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. ŞİÖ Üyesi, Gözlemci ve Diyalog Ortağı Olan Ülkeler.....	72
Tablo 2. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Başlıca Göstergeleri.....	75
Tablo 3. Dünya Enerji Üretiminde ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Payı	76
Tablo 4. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Enerji Tüketimlerinin Dünyaya Oranı.....	77
Tablo 5. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Asker Sayıları ve Askeri Harcamalarının GSYİH Oranı.....	79
Tablo 6. ŞİÖ'nün Ortak Askeri Tatbikatları.....	81

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADÖ	: Amerikan Devletleri Örgütü
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AfB	: Afrika Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AL	: Arap Devletleri Ligi
APEC	: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
b.	: Baskı
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CNPC	: Çin Ulusal Petrol Şirketi
çev.	: Çeviren
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
der.	: Derleyen
ed.	: Editör

EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ICJ	: Uluslararası Adalet Divanı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
INGO	: Hükümetler Arası Örgüt
KDV	: Katma Değer Vergisi
KGA	: Kolektif Güvenlik Anlaşması
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
km	: Kilometre
MC	: Milletler Cemiyeti
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
NAFTA	: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGO	: Sivil Toplum Kuruluşu
s.	: Sayfa
SALT	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü

İÇİNDEKİLER

Özet	iv
Abstract.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ.....	12
1. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ROL VE FONKSİYONLARI.....	16
1.1. Uluslararası Kuruluşların Felsefi Arka Planı.....	16
1.2. Bölgeselleşme ve Çok Taraflılık.....	20
1.3. Kurumsal Teori	21
1.4. İşbirliği ve Çatışmanın Dinamikleri.....	24
1.5. Jeopolitik Teoriler.....	26
1.5.1. Kara Hakimiyeti Teorisi	26
1.5.2. Avrasyacılık.....	34
2. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN KARAR ALMA VE UYGULAMA SÜREÇLERİ	44
2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Güç Dengesi	44
2.2. Hegemonya Araçları ve Farklı Yaklaşımlar	50
2.3. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem	53
2.4. Orta Asya'da Bölgesel İşbirliği Girişimleri.....	59
3. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN KAPASİTE VE PERFORMANSI .63	
3.1. ŞİÖ'nün Tarihçesi ve Felsefesi.....	63
3.2. ŞİÖ'nün Kuruluşu ve Temel Amacı.....	67
3.3. ŞİÖ'nün Kurumsal Yapısı	72
3.4. ŞİÖ'nün Ekonomi Politik Kapasitesi	74
3.4.1. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Enerji Kapasitesi.....	74
3.4.2. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Askeri Kapasitesi.....	78

3.5. ŞİÖ'nün Dünya Siyasetindeki Yeri.....	82
3.6. Rusya Perspektifinden ŞİÖ.....	84
3.7. Çin Perspektifinden ŞİÖ.....	87
SONUÇ	93
KAYNAKÇA.....	98

GİRİŞ

Uluslararası kurum ve örgütler, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yaygın hale gelen önemli kavramlar olarak son yıllarda araştırmaların yoğunlaştığı bir çalışma alanı olmuştur. Belirli anlaşmalar çerçevesinde Avrupa başta olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde uluslararası kurum ve örgütler yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyılın başında ortaya çıkmaya başlayan uluslararası örgütlerin sayısı ve nitelikleri İkinci Dünya Savaşı sonrası çeşitlilik göstermeye başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından iki kutuplu yapı sona ermiş ve farklı coğrafyalardaki ülkeler arasında iletişim daha kolay hale gelmiştir. Bu anlamda devletler arasında gerek küresel gerekse bölgesel örgütlenme süreçleri gelişmeye başlamıştır. Bu işbirlikleri kimi zaman devletlerin güvenlik kimi zaman da ekonomik kaygıları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda uluslararası örgütler, devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri hedeflerini gerçekleştirmeleri bakımından en önemli araçlardan biri haline dönüşmüş, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde de etkili bir alan haline gelmişlerdir.¹

Uluslararası örgütler, devletler arasındaki işbirliğinin çerçevesini belirlemek açısından önemli bir işleve sahiptir. Gerek devletlerin üye olma ve onları kullanma konusunda artan talepleri, gerekse küresel ve bölgesel düzeyde etki alanlarının artması ve siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki rolleriyle uluslararası örgütlerin önümüzdeki yıllarda daha etkin hale gelebileceği tartışılmaktadır.²

Devletler, uluslararası arenada en önemli aktör olarak varlıklarını sürdürmeye devam ederken uluslararası örgütler de sistem içerisinde önemli bir konumdadır. Devletler arasında işbirliklerinin artırılmasına olanak sağlayan uluslararası örgütler, çatışma bölgelerinde devam eden sorunların ilgili tarafları ile birlikte çözümüne ilişkin kararlar alınması ve bu kararların uygulanmasında da ön plana çıkmaktadırlar.³

¹ Davut Ateş, **Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı**, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 14.

² Deniz Ülke Arıboğan, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, İstanbul: Der Yayınları, 2001, s. 204.

³ Alvin LeRoy Bennett, **International Organizations**, New Jersey: Prentice-Hall, 1995, s. 3.

Uluslararası ve bölgesel örgütler, çatışma bölgelerinde taraflar arasında barışın sağlanması noktasında anahtar konumdadır. İstikrarın devamı için ülkeler arasında diyalog kanallarının kurulması sürecine yardımcı olmakta, çatışmaların olumsuz etkilerini minimize etmenin ve çözüm için çeşitli politikaların uygulanması noktasında önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Dünya tarihinde yaşanan büyük savaşlar devletlerin bir araya gelerek yeni bir büyük savaşın engellenmesi amacıyla çalışmalar yapılması ihtiyacını doğurmuş ve buna yönelik çeşitli adımlar atılmıştır.⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından 1920 yılında kurulan Milletler Cemiyeti (MC) ile siyasi arenada gelişmeye başlayan "uluslararası örgüt" olgusu İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Farklı sebeplerle ortaya koyduğu "yeni bir dünya savaşını engelleme" hedefine erişemeyen MC, 1945 yılında yerini Birleşmiş Milletler'e (BM) bırakmıştır. Bugün BM, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Avrupa Birliği (AB), uluslararası örgütlerin en önemli örnekleri olarak uluslararası ilişkilerde varlıklarını korumaktadırlar. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından geniş katılımlı uluslararası örgüt ve kuruluşların yanı sıra bölgesel örgütler de önem kazanmaya başlamıştır. Belirli coğrafi alan üzerindeki devletler farklı siyasi, ekonomik ve güvenlik talepleri doğrultusunda bir araya gelmektedirler. Bu anlamda devletlerin buldukları bölge, komşuları ve komşu ülke ile ilişkileri, söz konusu ülkelerin dış politikadaki hedef ve stratejilerini belirleme noktasında önemli bir yere sahiptir.⁵

Devletlerin dış politika süreçlerinde buldukları coğrafya önemli kriterlerden biri olmuş ve alınan kararları etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya atılan ve dünya hakimiyeti üzerine yoğunlaşan jeopolitik teoriler Almanya başta olmak üzere çok sayıda ülkenin büyük savaşlar sırasındaki stratejilerini şekillendirmiştir. Jeopolitik teorilerin büyük çoğunluğu Avrasya'yı coğrafi bakımdan dünyanın merkezi olarak ilan etmektedir.⁶ Coğrafyanın hegemonya ile ilişkisinin incelendiği bu tez çalışmasında Orta Asya'da kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

⁴ a.g.e.

⁵ Davut Ateş, **Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı**, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 15.

⁶ Hans W. Weigert, "Mackinder's Heartland", **The American Scholar**, Vol. 15, No. 1, (Winter 1945-46), p. 48.

Bölgesel örgütlenmenin önemli örneklerinden bir olan ŞİÖ, Rusya Federasyonu (Çalışmadan bundan sonra “Rusya” olarak ifade edilecektir) ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin (Çalışmada bundan sonra “Çin” olarak ifade edilecektir) liderliğinde Asya’nın önde gelen örgütlerinden biridir. Askeri açıdan Rusya ve son yıllarda gelişen ekonomisi ile Çin, ŞİÖ içerisinde öne çıkan ülkeler olmuşlardır. Soğuk Savaş döneminin iki süper gücünden biri olan Rusya’nın yanı sıra gelişen sanayisi ile ön plana çıkan Çin’in başını çektiği ŞİÖ, 2016 yılında Pakistan ve Hindistan’ın da tam üyeliği ile birlikte Asya’da genişlemeye devam etmiştir. Bu bağlamda söz konusu tez çalışması ŞİÖ’nün kendisini Varşova Paktı gibi Batı karşıtlığı üzerinden mi konumlandığını araştırmakta ve alternatif bir güç olma hedefi taşıyıp taşımadığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Rusya, Orta Asya ülkeleri üzerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dönemine uzanan siyasi ve ekonomik ağırlığını korumak istemektedir. Aynı dönem içerisinde ekonomik açıdan önemli bir yükseliş gösteren Çin ise gelişen sanayisi için enerji ve ham madde ihtiyacını karşılamak istemektedir. Öte yandan Doğu Türkistan konusunda da Çin, Orta Asya ülkeleri ile doğrudan ilişki kurmaktadır. Rusya ve Çin, farklı taleplerle aynı örgüt çatısı altında yer almakta, bölge ülkeleri de ŞİÖ’yü bir denge unsuru olarak görmektedir. ŞİÖ’nün yalnızca Asya’da gerçekleşen genişleme politikası uluslararası sistemi uzun vadede etkileyebilecek bir öneme sahiptir. Rusya’nın bölgeye yönelik geliştirdiği Avrasyacılık stratejisinin de incelendiği çalışmada Çin’in hedefleri de değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Tezin temel sorunsalını devletlerin bir örgüt çatısı altında bir araya gelmelerindeki dinamiklerin benzer olup olmadıkları ve bu devletlerin farklı beklentilerinin örgütleri hangi açıdan etkilediği oluşturmaktadır. Çalışmanın nihayetinde nitel araştırma yöntemi kullanılarak ŞİÖ’nün iki önemli üyesi olan Rusya ve Çin’in yanı sıra diğer üye ülkelerin ekonomi-politik göstergeleri ortaya konmuş, ŞİÖ’nün bünyesinde barındırdığı ülkeler ile birlikte kapasitesi değerlendirilmeye ve dünyada bulunduğu konum tespit edilmeye çalışılmıştır.

ŞİÖ’nün felsefesini ve Rusya ve Çin’in reel politik hedeflerindeki konumunun araştırılmasıyla birlikte sorulacak temel araştırma soruları:

- ŞİÖ, Varşova Paktı'na benzer şekilde kendisini Batı karşıtlığı üzerinden mi konumlandırmaktadır? Bu anlamda ŞİÖ yalnızca güvenlik eksenli bir örgütlenme midir?
- Rusya'nın etkili şekilde uygulamaya çalıştığı Avrasyacılık felsefesinin temeli nedir? ŞİÖ, Rusya'nın Avrasyacılık politikasının uygulanmasında başarılı bir araç mıdır?
- Örgüte üye olan ülkelerin bir araya gelmelerini sağlayan dinamikler ne derece benzerlik göstermektedir?
- Rusya ve Çin gibi biri askeri, diğeri ekonomik yönden güçlü iki büyük devletin yanı sıra Orta Asya ülkelerini de bünyesinde barındıran ŞİÖ, yalnızca Avrasya coğrafyasında mı etkinlik göstermektedir? Bölgesel bir örgütlenme özelliklerini taşıyan ŞİÖ'nün uzun vadeli hedefleri nelerdir?
- Kuruluşundan bu yana yaklaşık 20 yılı aşkın süre geçen ŞİÖ ne gibi önemli kararlara imza atmıştır? Üye olan devletlere kattıkları incelendiğinde başarılı bir örgüt olarak değerlendirilebilir mi?
- ŞİÖ'nün kurulduğu dönemden bu yana ortaya koyduğu performans nasıl değerlendirilmektedir?

Rusya eski Sovyetler Birliği toprakları olması sebebiyle Orta Asya ülkeleri ile uzun bir geçmişe sahiptir. Bölge ülkeleri üzerindeki etkisini devam ettirmek isteyen Rusya Avrasyacılık felsefesi ile bu hedefine ideolojik bir zemin oluşturmaktadır. Çin ise hem gelişen sanayisi için enerji ihtiyacını karşılamak hem de Doğu Türkistan Sorunu sebebiyle Orta Asya ülkeleri ile ilişkiler kurmaktadır. Orta Asya ülkeleri nezdinde ise Rusya'nın yanı sıra Çin'in de bulunduğu bir oluşum içerisinde eşit şartlar altında yer alıyor olmak söz konusu ülkeler bakımından önem taşımaktadır. Öte yandan Çin, ekonomik anlamda Orta Asya ülkeleri için önemli bir noktada konumlanmaktadır. Söz konusu çalışmada iki ülkenin ŞİÖ'ye bakışları ve beklentileri araştırma soruları ışığında ortaya konmaya çalışılmaktadır.

1. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ROL VE FONKSİYONLARI

1.1. Uluslararası Kuruluşların Felsefi Arka Planı

Örgüt; sosyal bilimlerde kullanılan anlamı ile belirli bir hedefi gerçekleştirmek ya da bir işi yürütmek üzere insanların katılımı ile oluşturulan ve toplumsal ilişkilerde tüzel kişiliğe, kurumsal kimliğe ve fiziki varlığa sahip oluşumları ifade etmektedir.⁷ Bu anlamda uluslararası örgütlerin yapılanmasını üç ana başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan *birincisi* örgütün fiziki varlığıdır. Örgütün merkezinin ve binasının belirlenmesi fiziki varlığını oluşturur. *İkincisi* kurumsal kimliğinin belirlenmesidir. Adının, organlarının ve karar alma mekanizmasının belirlenmesi örgütün kurumsal kimliğinin oluşturur. *Üçüncüsü* ise örgütün tüzel kişiliğinin ortaya çıkışıdır. Alınan kararların hangi alanları kapsayacağı, örgütü kimin temsil edeceği veya temsilcilerin nasıl belirleneceği konuları tüzel kişiliği oluşturmaktadır. Bu maddeler temel olarak bir uluslararası örgütün yapılanma sahip olması gereken temel maddeleri ifade etmektedir.⁸

Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda imzalanan 1648 tarihli Vestfalya Barışı ile birlikte ulusal egemenlik ilkesi, toprak bütünlüğü ve diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme kavramları uluslararası ilişkiler disiplini içerisine dahil olmuştur.⁹ Vestfalya Barışı, uluslararası örgütlenmenin gelişimi için de oldukça önemli bir tarihtir. 19. yüzyıla gelene dek devletler arasında çeşitli alanlarda sorunlar yaşanmış ancak bu sorunların çözümü için taraflar arasında etkili bir diyalog kurulamamıştır. Bu bağlamda devletler arasında iletişim sağlanması bakımından uluslararası örgütlere ihtiyaç duyulmuştur.¹⁰

⁷ Davut Ateş, **Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantiği**, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 15.

⁸ **a.g.e.**, s. 23.

⁹ Alexander Thompson and Duncan Snidal, "International Organization: Institutions and Order in World Politics," **Production of Legal Rules**, Edward Elgar Publishing: 2011, s. 310.

¹⁰ **a.g.e.**

Modern anlamda uluslararası örgütlerin ortaya çıkışı 19. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Ancak bunlar teknik özelliklere haiz ve özellikle de ekonomi ve sosyal hayata yönelik adımları içeren örgütlenmeler olmuştur. Nehir ve boğazlardan geçişler, ölçü, tartı, posta ve telgraf gibi konular uluslararası örgütlenmelerin ilk gerekçeleridir. Örneğin 1815'te kurulan Ren Seyrüsefer Merkez Komisyonu'na Ren nehrine kıyısı olan ülkeler üye olmuş ve her ülkenin kıyısının uzunluğu oranında temsil hakkına sahip olduğu belirlenmiştir. Yine 1856 yılında Tuna Rejimi Avrupa Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, Tuna Nehri üzerinde geçişleri düzenlemek ve uygulamakla görevlendirilmiştir. Yine 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması'yla Lozan Boğazlar Komisyonu kurulmuş ve söz konusu Komisyon Türk Boğazları'ndan geçiş kurallarını belirlemek ve uygulamakla görevlendirilmiştir.¹¹

Uluslararası örgütler çeşitli amaçlar etrafında kurulur ve faaliyetlerini yürütürler.¹² Bu anlamda uluslararası örgütlerin kurulma sebeplerini iki ana gerekçeye dayandırmak mümkündür. *Birincisi*, örgütü bir araya getiren devletler tarafından belirlenen ortak çıkarların hayata geçirilmesi hedefidir. Birkaç devletin ortak amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek belirlenen amaçlara ulaşmak amacıyla güçlerini ve enerjilerini birleştirmeleri uluslararası örgütlerin ortaya çıkışı ile sonuçlanmaktadır.¹³

İkincisi ise uluslararası ortamda devletlerin düzen ve istikrar arayışıdır. Uluslararası sistemin anarşik yapısının istikrara kavuşturulması bakımından uluslararası örgütler işlevsel konumdadır. Anarşik ortamı düzenleyici bir otoritenin varlığı devletler açısından önem taşımaktadır. Zira uluslararası sistemde bir düzenleyicinin olmayışı belirsizliği ortaya çıkarmakta, belirsizlik de güvensizliği beraberinde getirmektedir. Uluslararası örgütler bu açıdan uluslararası sistemdeki düzenin ve istikrarın sağlanması arayışında başvurulan araçlardan biridir.¹⁴

Uluslararası örgütler, Hükümetler Arası Örgütler (INGOs) ve Sivil Toplum Kuruluşları (NGOs) olarak sınıflandırılmaktadırlar. Bu sınıflandırma içerisinde hükümetler arası örgütler küresel ve bölgesel olmaları bakımından iki ayrı kola

¹¹ Davut Ateş, **Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı**, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 52.

¹² Kenneth W. Abbot and Duncan Snidal, "Why States Act through Formal International Organizations", **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 42, No. 1 (Feb., 1998), pp. 3 -52

¹³ Akira Iriye, **Global Community: The Role of International Organizations in the Making of the Contemporary World**, University of California Press, 2002, p. 10.

¹⁴ Ateş, **a.g.e.**, s.25.

ayrılmaktadır. Söz konusu hükümetler arası örgütler ekonomik, siyasi ve askeri açıdan dünyadaki sorunlara etki etmeleri bakımından öne çıkmaktadır. Hükümetler arası örgütler, klasik tanımlama olarak birden çok egemen devlet tarafından belli bir amaç doğrultusunda resmi bir antlaşma ile kurulan organize yapılardır.¹⁵ Hükümetler arası örgütlerin muhtevasında diplomasi, anlaşmalar, konferanslar, barışın tesisi, savaşın kuralları, uluslararası hukukun gelişimi, uluslararası ticaret, uluslararası ekonomik işbirliği, kültürel ilişkiler ve kolektif güvenlik gibi olgular yer almaktadır.¹⁶

Hükümetler arası örgütleri diğerlerinden ayıran temel özellik; kuruluşlarında devletlerin doğrudan inisiyatif alması, bu örgütlere devletlerin üye olması ve karar alma mekanizmalarında da devletlerin belirleyici olmasıdır.¹⁷ Uluslararası örgütlerin hem oluşmasında, hem de varlıklarının sürdürülmesinde devletlerin işlevi hayati konumdadır. Buna göre uluslararası örgütler “egemen devletler arasında küresel veya bölgesel ölçekte, genel ya da özel amaçlara ulaşma doğrultusunda işbirliği sağlamak için kurulan ve çeşitli yapılara, mekanizmalara ve işlevlere sahip tüzel kişilikler” olarak tanımlanabilir.¹⁸

Uluslararası örgütlerin kurulmasına yönelik ilk girişim 1814-15 yıllarında Viyana Kongresi’nde gerçekleşmiştir. Yeni bir diplomatik düzenin kurulduğu bu dönemde devletlerin temsilcileri belirli aralıklarla bir araya gelmiş ve siyasi konular hakkında görüş alışverişlerinde bulunmuşlardır. Bu açıdan Viyana Kongresi, uluslararası ilişkilerin yürütülmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur.¹⁹ 1856’da Paris’te, 1864’te Viyana’da, 1866’da Prag’da, 1871’de Frankfurt’ta, 1878, 1884 ve 1885’te Berlin’de, 1899 ve 1907’de Hollanda’nın Lahey şehrinde ülkelerin temsilcilerinin katıldığı toplantılar devam etmiştir. Bu tür uluslararası örgütlerin erken dönem örnekleri ağırlıklı olarak güvenlik alanına odaklanmıştır.²⁰

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllar, uluslararası örgütlerin sayısının artış gösterdiği ve geliştiği önemli bir dönem olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson’un Birinci Dünya Savaşı sonrası dünya

¹⁵ Deniz Ülke Arıboğan, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, İstanbul: Der Yayınları, 2001, s. 204.

¹⁶ Alvin LeRoy Bennett, **International Organizations**, New Jersey: Prentice-Hall, 1995, s. 9.

¹⁷ Davut Ateş, **Uluslararası Örgütler**, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 19.

¹⁸ **a.g.e.**

¹⁹ Paul W. Schroeder, **The Transformation Of European Politics**, New York: Clarendon Press, 1994, p. 517.

²⁰ Alexander Thompson and Duncan Snidal, "International Organization: Institutions and Order in World Politics," **Production of Legal Rules**, Edward Elgar Publishing: 2011, p. 310.

düzenine ilişkin 8 Ocak 1918 günü ABD Kongresi'nde açıkladığı maddelerden biri de bütün ulusları içine alan bir birlik oluşturulmasıydı. Devletlerin diplomatik temsilcileri 1919 yılında MC çatısı altında uluslararası güvenliğe hizmet edecek bir hükümetler arası örgütün kurulması amacıyla Versay Barış Konferansı'nda bir araya geldiler.²¹ Kolektif güvenlik alanında atılmış ilk adımı temsil eden MC ile birlikte bir devlete yapılan saldırı tüm üye devletlere yapılmış bir saldırı olarak kabul edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Versay Barış Antlaşması'nın 10 Ocak 1920 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte MC resmen kurulmuştur.²²

Başkan Wilson'un fikir babası olmasına rağmen ABD Kongresi'nin MC'nin kurulmasına ilişkin misakı kabul etmemesi nedeniyle ABD kurulmasını teklif ettiği bu yapıya üye olmamıştır. Ancak MC her ne kadar ABD'nin katılım sağlamaması ve savaşı önleme hedefini gerçekleştirememesi gibi olumsuzluklarla öne çıksa da kolektif güvenlik hedefi taşıyan evrensel bir örgüt olma özelliği taşıması bakımından önemli bir miras bırakmıştır.²³ İki dünya savaşı arası dönemde hükümetler arası örgüt sayısında önemli bir artış gerçekleşmiş, sayıları 50'den 80'e çıkan bu örgütler İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası örgütlere önemli bir altyapı sağlamıştır. Öyle ki; İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan hükümetler arası örgüt sayısı 1970'lerin sonunda 200'e kadar ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tıpkı MC'nin kuruluş felsefesine sahip olan bir başka küresel örgüt kurulmuştur; BM. 1945 yılında düzenlenen San Francisco Konferansı'yla kurulan BM, bugün hala faaliyetini sürdürmekte olup yalnızca güvenlik ve siyasi konularla sınırlanmamıştır. BM çatısı altında ekonomik, sosyal ve kültürel alanda faaliyet gösteren pek çok alt örgüt bulunmaktadır.²⁴

İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik istikrar ve ekonomik gelişim amacıyla Bretton Woods kurumları olarak da bilinen bir grup örgüt kurulmuştur. The International Money Fund (IMF) ilk dönemlerinde geçici ödemeler dengesi zorlukları ve sabit döviz kurları ile ilgili düzenlemeler konusunda yetkilendirilmiştir. Ancak daha sonra kapsamı diğer yapısal sorunlara ve finansal krizlere müdahale edecek şekilde genişletilmiştir.

²¹ a.g.e., p. 311.

²² Deniz Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4.b., der. Faruk Sönmezoglu, İstanbul: Der Yayınevi, 2005, s. 482.

²³ a.g.e.

²⁴ a.g.e.

Bretton Woods kurumlarından bir diğeri olan Dünya Bankası'nın birincil görevi ise Avrupa'da savaş sonrası yeniden yapılanmayı kolaylaştırmak olmuştur.²⁵

Tarihsel olarak uzun bir geçmişe sahip olan uluslararası örgütlerin önemi özellikle iki kutuplu sistemin sona ermesinin ardından artarak devam etmektedir. Ancak her ne kadar ABD uluslararası sistemde süper güç olarak varlığını devam ettirse de çeşitli yönlerden gelişme gösteren devletler siyasi, ekonomik veya güvenlik hedefi ile bir araya gelmektedirler. Bölgesel işbirlikleri, küresel bir boyut kazanmayan, gücü üye devletlerin hedefleri ve kapasiteleri ile ilişkili olan birlikteliklerdir.²⁶ ŞİÖ örneğinde olduğu üzere Asya'da kurulan ve yine bu bölgede genişleme politikası uygulayan söz konusu örgüt, Rusya ve Çin gibi iki önemli ülkenin liderliğinde varlığını sürdürmekte ancak her üye ülkenin örgüte yönelik farklı bakış açıları bulunmaktadır.

1.2. Bölgeselleşme ve Çok Taraflılık

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da gözlenen bölgeselleşme, yeni örgütlerin kurulmasına da dayanak oluşturmuştur. Gelişen uluslararası örgütler olgusu uluslararası politikayı önemli ölçüde etkilemiştir. Öncelikle Avrupa'da kendisini gösteren bölgeselleşmenin *iç ve dış tehdit* algısı olmak üzere iki nedeni bulunmaktadır. Yaşanan iki büyük savaşın Avrupa'daki birçok ülkeyi büyük yıkıma uğratmasının önüne geçilmesi ve Almanya'nın sahip olduğu kömür ve çeliğin denetim altında tutulması iç tehdit unsurunun içeriğini teşkil etmektedir.²⁷ Dış tehdit algısının merkezinde ise Sovyetler Birliği bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyet tehdidine karşı kıtanın güçlü bir konumda olması hedeflenmiştir. Tüm bu iç ve dış tehdit algılamalarının sonucu olarak önce Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), ardından Batı Avrupa Birliği (BAB) kurulmuştur. 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile yeni bir ivme kazanan bölgesel bütünleşme hareketi 1993 Maastricht Anlaşması sonucu Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşmüştür.²⁸ İkinci Dünya Savaşı sonunu takip eden süreçte eski sömürge bölgelerinin önemli bir bölümü bağımsızlığını kazandı. Yeni bağımsız olan ülkeler Soğuk Savaş

²⁵ a.g.e., s. 312.

²⁶ Clive Archer, **International Organizations**, Third Edition, London: Routledge, 2001, p. 5.

²⁷ Davut Ateş, **Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı**, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 57.

²⁸ a.g.e.

nedeniyle var olan iki kutuplu sistemde Batı'yı veya SSCB'yi tercih etme konusunda kararsızlık yaşamış, bu kararsızlık pek çok ülkeyi bölgesel örgütlenmeye sevk etmiştir.²⁹

Bölgesel örgütlenme felsefesi çerçevesinde bu alandaki örgütlerin sayısında İkinci Dünya Savaşı sonrası önemli bir artış meydana gelmiştir. Dünyanın belirli coğrafi alanlarında etkinlik gösteren bu örgütlerin küresel örgütlere oranla etkileri daha sınırlı kalmıştır. Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ), Afrika Birliği (AfB), Arap Devletleri Ligi (AL) ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik kurulan bölgesel örgütlerdendir. NATO, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve 14 Mayıs 1955 tarihinde kurulan ve 1 Temmuz 1991 tarihinde son bulan Varşova Paktı ise askeri açıdan öne çıkan ve güvenlik endişeleri sonucu kurulan diğer bölgesel örgütlere örnek gösterilmektedir. Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Latin Amerika ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonu hedefleyen Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ve Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ekonomi temelinde kurulan bölgesel örgütlenmelerin önemli örnekleridir. Bölgesel örgütlenmelerin kurulmasında ekonomik, siyasi ve güvenlik ön plana çıkmış ve bölgesel istikrar hedeflenmiştir.³⁰

Bölgesel hegemon devletlerin varlığı o coğrafyadaki bütünleşme ihtiyacını da gündeme getirmektedir. Ortak güvenlik çıkarları ve politikalar, farklılıklara rağmen bölge ülkelerini siyasi açıdan bir araya getirebilmektedir. Bu siyasi uyum askeri ve ekonomik bağlamda ortak güvenlik anlayışı, tehdit ve risk, bölgesel bütünleşme içerisinde yer alan ülkeler tarafından farklı şekilde algılanabilmektedir. Ancak ortak siyasi uyum ne derece geniş olursa bölgesel bütünleşmenin etkinliği de o derecede artmaktadır.³¹

1.3. Kurumsal Teori

“Kurum”, işbirliğine oranla çok daha karmaşık bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Kurumlar çoğunlukla ya tam olarak tanımlanmadan ya da yetersiz

²⁹ Clive Archer, **International Organizations**, Third Edition, London: Routledge, 2001, p. 5.

³⁰ Yoram Z. Haftel, “Designing for Peace: Regional Integration Arrangements, Institutional Variation, and Militarized Interstate Disputes”, **International Organization**, Vol. 61, No. 1, Winter 2007, p. 234.

³¹ Can Zeyrek, “Orta Asya’da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt 10, Sayı 3, 2010, s. 872.

bir tanımlama sonucu tartışılmaya başlanmaktadır.³² Uluslararası sistem daha az kurumsallaşmış ve daha çok anarşik olarak görülmektedir. Devletlerin hedeflerine ulaşmak için rasyonel hareket ettikleri, karşılıklı işbirlikleri kurdukları ve ulusal çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla mevcut tüm kaynakları kullandıkları düşünülmektedir.³³

“Kurumsal” terimi ise son yıllarda farklı disiplinlerde farklı anlamlarla kullanılmaktadır. Genel olarak “kurum”, belirli durumlarda belirli aktör grupları için uygun davranışı tanımlayan ve nispeten istikrarlı bir dizi uygulama ve kurallar bütünü olarak görülmektedir. Kurumsal yaklaşım ise, kurumsallaşmanın bir örgüt, sosyal düzen veya toplum içerisindeki insan eylemlerini anlamadaki rolünü vurgulamaktadır. Tüm bu tanımlar ile birlikte “kurumsal” teriminin muhtevası sözleşmeler, yasalar ve sosyal normlar ile ilgili olacak şekilde genişir.³⁴

Birçok uluslararası politika teorisi uluslararası kurumlara yönelik iki aşamalı bir organizasyon anlayışına dikkat çekmektedir. *İlk* aşamada; siyasal sosyalizasyon, katılım ve söylemin dahil olduğu iç politik faaliyetler, çatışma ve uyumsuzluklardan uzak, uyumlu devlet aktörleri ortaya çıkarır. *İkinci* aşamada ise kendi çıkarlarını ön planda tutan bu sistem küresel anlamda rekabet ve işbirliği içerisine girer. Siyasi düzen öncelikle özerk ve egemenliğin tam anlamıyla hakim olduğu devletler arasındaki bağlantılar olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar bu iki aşamalı yaklaşıma iç ve dış politikayı yakından ilişkili olarak gören yazarlar tarafından sık sık itiraz edilse de, uluslararası ilişkilerde en yaygın kullanılan yaklaşım olmaya devam etmektedir.³⁵

1970’lerde üzerinde çokça durulmayan ve kimi uzmanlara göre etkisini kaybetmiş olan “kurum” kavramı 1990’larda uluslararası literatürde tekrar ele alınmaya başlanmıştır. Kurallar dizisi (*Sets of rules*) olarak tanımlanan uluslararası kurumlar, uluslararası alanda devletlerin ilişki ve bağlantılarını kontrol etmek ve devletler arasındaki bu ilişkiye bir düzen getirmek amacını taşımaktadır.³⁶ 21. yüzyılın başından

³² Robert O. Keohane, “International Institutions: Two Approaches”, **International Studies Quarterly**, Vol. 32, No. 4, (Dec., 1988), p. 382.

³³ James G. March and Johan P. Olsen, “The Institutional Dynamics of International Political Orders”, **International Organization**, Volume: 52, Issue: 4, Autumn 1998, p. 944.

³⁴ **a.g.e.**, p. 948.

³⁵ **a.g.e.**, p. 944.

³⁶ Lisa Martin and Beth Simmons, “International Organizations and Institutions”, **Handbook of International Relations**, London: SAGE Publications, 2013, p. 328.

itibaren ise kurumların ortaya çıkış süreçleri, yapılanma şekilleri ve nasıl çalıştıkları ile ilgili çalışmalar artış göstermiştir.³⁷

Politik entegrasyon, farklı çıkarlar ve kaynaklara sahip aktörler arasında müzakere ile kabul edilen bir sözleşmeler topluluğudur. Aktörler arası koordinasyonun başarıya ulaşip ulaşmayacağı aktörlerin pozisyonları ile doğrudan ilişkilidir. Uluslararası kurumlardaki değişim ile ilgili diğer bir yorum ise bu kurumların iyi tanımlanmış çıkarların peşindeki aktörlerin yerel adaptasyonunun bir sonucu olduğu yönündedir. Örneğin; AB'nin toplu karar alma etkinliğini arttırdığı ve ulusal hükümetleri güçlendirdiği ölçüde başarılı olacağı varsayılmaktadır.³⁸

Öte yandan kimlik pozisyonunu önceleyen düşünce, siyasal aktörlerin sosyal olarak inşa edilmiş, kamuoyu tarafından bilinen, öngörülen ve kabul edilen kural ve uygulamalara bağlı olarak hareket ettiğini savunmaktadır. Bu görüşü savunanlar uluslararası toplumu kuralların, farklı sosyokültürel bağların, kültürel bağlantıların, özneler arası anlayış ve aidiyet duygusunun olduğu bir topluluk olarak tanımlamaktadırlar. Kimlikler ve kurallar hem düzenleyici hem de kurucu nitelikte olup sosyal etkileşim ve deneyim ile şekillenmektedir.³⁹ Farklı yorumlamaların olduğu bir sistemde kurumsal gelişme, yalnızca mevcut çevresel ve politik koşullara değil, aynı zamanda kurumun kökenine, tarihine ve iç dinamiklerine de bağlıdır.⁴⁰

Neoliberal kurumsalcılar, yaptıkları çalışmalarda uluslararası kurumlar ve rejimleri, bireysel aktörler tarafından kendi kaynaklarının yetersizliği üzerinde kontrol sahibi olma yolunda bir girişim olarak tanımlamaktadır. Uluslararası kurumların ve rejimlerin sayı veya güçlerindeki dalgalanmalar, küresel sorunları çözmek amacıyla sözleşmeler yoluyla verimlilik elde etmek isteyen aktörlerin (özellikle devletlerin) davranışlarını yansıtmaktadır. Neoliberaller için en önemli nokta alternatif kurum ve rejimlerin karşılıklı yarar bulma şansını nasıl etkilediğidir.⁴¹

Öte yandan realistler için uluslararası sistemde devletler kilit aktörlerdir. Bu anlamda uluslararası kurumları değerlendirirken devleti en ön sıraya koyan realistlere

³⁷ James G. March and Johan P. Olsen, "The Institutional Dynamics of International Political Orders", **International Organization**, Volume: 52, Issue: 4, Autumn 1998, p. 948.

³⁸ a.g.e., p. 949.

³⁹ a.g.e.

⁴⁰ a.g.e., p. 955.

⁴¹ a.g.e., p. 956.

göre uluslararası örgütler, güçlü devletlerin çıkarlarını yansıtmaktadır. Bir hegemonun varlığı veya baskın güçlerin istikrarlı bir koalisyonu, kurumsal bir düzen içinde, güç kullanımının sürdürülmesini veya arttırılmasını ifade etmektedir.⁴² Neorealist olan John Mearsheimer, uluslararası kurumları rekabet veya işbirliği içerisinde olan devletlerin uymaları gereken kuralları belirleyen yapı olarak görmektedir.⁴³ Robert Keohane ise kurumları “kalıcı ve bağlı kurallar dizisi” olarak tanımlamaktadır.⁴⁴

Neoliberal ve (neo) realist geleneğin çalışmalarının genellikle çelişkili olduğu değerlendirilirken, farklılıkları nispeten dardır. Her iki teori de rasyonelliğe yönelik farklı yorumlar getirmektedir. Realist geleneğin devletin üniter aktör olduğu varsayımı ile devleti fayda maksimizasyonu üzerinden değerlendiren neoliberal gelenek arasında farklılık bulunmaktadır.⁴⁵ Kurumlar, çevresel değişime veya kasıtlı reformlara karşı nispeten dirençlidir ve onları yansıtan uygulamalarla birlikte fonksiyonları da artmaktadır. Sonuç olarak tarih, çağdaş kurumların karakterleri yalnızca mevcut koşullara değil, aynı zamanda kurumsal gelişimin tarihsel sürecine bağlı olarak da değerlendirilmektedir.⁴⁶

1.4. İşbirliği ve Çatışmanın Dinamikleri

Bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin sayısındaki artışı anayasal düzenlemelerin yayılması ve demokratikleşme hareketleri izlemiştir. Birbirine paralel olarak devam eden bu süreç uluslararası kural ve kuruluşların gelişiminde de açıkça görülmektedir.⁴⁷ Elbette kurulan uluslararası örgütlerin tüm taraflara daima fayda sağlaması söz konusu değildir. Öyle ki özellikle güvenlik temelli askeri işbirliğine dayalı çeşitli uluslararası örgütlerin varlığı uluslararası alandaki anlaşmazlıkları ortaya koymakta, ülkelerin siyasi açıdan pozisyon almalarını ve strateji geliştirmelerini doğrudan etkilemektedir. İşbirliği,

⁴² a.g.e.

⁴³ John Mearsheimer, “The False Promise of International Institutions”, **International Security**, Vol. 19, No. 3, (Winter, 1994-1995), p. 8.

⁴⁴ Lisa Martin and Beth Simmons, “International Organizations and Institutions”, **Handbook of International Relations**, London: Sage Publications, 2013, p. 328.

⁴⁵ James G. March and Johan P. Olsen, “The Institutional Dynamics of International Political Orders”, **International Organization**, Vol. 52, No. 4, Autumn, 1998, p. 957.

⁴⁶ a.g.e., p. 949.

⁴⁷ Joseph S. Nye, Jr. & David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 405.

devletlerin ortak menfaatlerini farkına varmaları ve bunlara ulaşabilmeleri bakımından önemli bir kavramdır.⁴⁸ İşbirliklerinin kurulmasındaki nedenleri anlamak, uluslararası örgütlerin kurulmalarında ve bu örgütlerin varlıklarını devam ettirmelerindeki dinamikleri saptamak bakımından önemlidir.⁴⁹

“İşbirliği” daima tartışmaya açık bir kavram olmuştur. Bu anlamda “işbirliği” ve “uyuşmazlık” arasında bir ilişki söz konusudur. Her iki kavram da birlikte sorgulanmalı ve değerlendirilmelidir. Uyum sürdüğü müddetçe aktörlerin politikaları otomatik olarak diğer aktörlerin de hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Uyuşmazlık olduğunda ise aktörlerin politikaları başkalarının hedeflerinin gerçekleştirilmesini engellemektedir.⁵⁰ Uluslararası örgütler, faydalı işbirliklerin kurulması bakımından devletler için önemli potansiyele sahip araçlardır. İşbirliklerinin katılan tarafları her zaman eşit seviyede başarıya ulaştıracağına dair bir garanti elbette söz konusu değildir. Ancak uyumlu bir işbirliği ile devletler hedeflerine çok daha kolay şekilde ulaşabilmektedir. Bu noktada uluslararası veya bölgesel örgütlerin olmaması halinde de devletler arasında işbirliklerinin kurulabileceğini söylemek mümkündür.⁵¹

Dünya politikasında çatışmayı yönetmek, şiddetin seviyesini düşürmek ve akabinde işbirliğini geliştirmenin başlıca araçlarından ikisi uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlenmedir. Uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlenme kavramlarının iç hukuk ve hükümet kurumları ile kıyaslanması bu iki kavramın anlaşılmasında çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak ne uluslararası örgütler hükümet kurumları ile ne de uluslararası hukuk iç hukuk ile benzerlikler taşımaktadır.⁵²

Uluslararası örgütler, iki sebepten dolayı bir dünya hükümeti işlevi görmezler. *Birincisi*, uluslararası örgütlere üye olan devletlerin egemenliği, çoğu uluslararası örgütün sözleşmeleri ile korunmaktadır.⁵³ Örneğin BM Antlaşması'nın 2.7. Maddesi'nde “*İşbu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler'e herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi üyeleri de bu türden konuları*

⁴⁸ Robert O. Keohane, **After Hegemony**, New Jersey: Princeton University Press, 1984, p. 6.

⁴⁹ Robert O. Keohane, “International Institutions: Two Approaches”, **International Studies Quarterly**, Vol. 32, No. 4, (Dec., 1988), p. 380.

⁵⁰ **a.g.e.**, p. 380, 381

⁵¹ **a.g.e.**, p. 393

⁵² Joseph S. Nye, Jr. & David A. Welch, **a.g.e.**, s. 279.

⁵³ **a.g.e.**

işbu Antlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz” ifadesi yer almaktadır.⁵⁴ Yani BM, ulus devletlerin yerini almaya yönelik bir işbirliği hareketi değildir.

Uluslararası örgütlenmenin bir dünya hükümeti işlevine sahip olmamasının *ikinci* sebebi ise zayıflığıdır. Örneğin; Dokuz yıllığına seçilen ve toplam 15 yargıçtan oluşan Uluslararası Adalet Divanı (ICJ), BM çatısı altında yer alan bir yargı organıdır. Ancak bir dünya yüksek mahkemesi değildir. Devletler mahkemenin yargı yetkisini reddetmekle birlikte mahkemenin hükümlerini de kabul etmeyebilir. Nitekim 1980’lerde Reagan yönetimi, ABD’nin Nikaragua limanlarına mayın döşemekle yasadışı bir eylemde bulunduğu yönündeki ICJ kararını reddetmiştir.⁵⁵

1.5. Jeopolitik Teoriler

1.5.1. Kara Hakimiyeti Teorisi

Jeopolitik terimi, çeşitli kullanımlara sahip olmakla birlikte aslen topraklar ve o topraklarda yaşayan insanlar üzerinde etkide bulunabilme ve iktidar kurabilme rekabetiyle ilgili her şeyi tarif etmektedir. Bu mücadele yalnızca devletler arasında değil, siyasi hareketler veya yasadışı silahlı gruplar arasındaki güç mücadelelerinin yanı sıra büyük veya küçük her türlü toprak üzerinde kontrol sağlamak için girilen mücadeleleri ifade etmektedir. Jeopolitik akıl yürütmeler, bir ülke içinde veya devletler arasında yaşanan çatışmanın sebeplerini daha iyi anlamaya yaradığı gibi, bu çatışmaların bölgesel veya küresel anlamda yaratabileceği sonuçları ortaya koymaya da çalışmaktadır.⁵⁶

Teknolojik gelişmeler ile kıtalararası ulaşım araçlarının gelişimi ve çeşitliliği, coğrafyanın önceki dönemlerde var olan önemini zayıflatmış gibi görünmekle birlikte ulus devletler hala dünya sistemindeki en önemli birimlerdir. Milliyetçilik mücadelelerinin ve özellikle Soğuk Savaş sonrası ideolojik mücadelelerin sona ermesine rağmen toprak üzerindeki rekabet dünya üzerindeki çeşitli bölgelerde cereyan eden

⁵⁴ Birleşmiş Milletler Antlaşması için lütfen Bkz.: (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>

⁵⁵ Joseph S. Nye, Jr. & David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 280.

⁵⁶ Yves Lacoste, **Büyük Oyunu Anlamak**, 2.b, İstanbul: NTV Yayınları, 2008, s. 8.

olayların temellerinden birini oluşturmaktadır. Ülkelerin coğrafi konumları, bu rekabette ulus devletlerin menfaatlerinin tanımı için önemli bir çıkış noktasıdır. Ulusal toprakların büyüklüğü, gücün dinamiklerinden biri olarak önemini korumaktadır.⁵⁷

Küreselleşmenin artış göstermesi ile birlikte coğrafi olarak uzak mesafede bulunan ülkelerde meydana gelen gelişmeler farklı bölgeleri de etkileyebilme ve çok daha büyük sonuçlar ortaya çıkarabilme potansiyeline sahip hale gelmiştir. Örneğin, 11 Eylül 2001’de Dünya Ticaret Merkezi kulelerine gerçekleşen saldırı sonrası dönemin ABD Başkanı George W. Bush, New York’tan 15.000 km uzaklıktaki Afganistan’a hava saldırısı başlatmış, söz konusu süreç 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgali ile devam etmiştir. SSCB’nin dağılması sonrası tek başına süper güç olarak varlığını sürdüren ABD’nin bu politikaları sadece Ortadoğu’da değil, tüm dünyada yarattığı sonuçlar hesaba katıldığında jeopolitiğe dair bir farkındalık geliştirmiştir.

Bir ülkenin coğrafi mevkii, büyüklüğü, şekli, iklimi ve doğal kaynaklarının o ülkenin dış politikasına etkisini incelemek üzere yapılan çalışmalar Birinci Dünya Savaşı’nın ardından artış göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ise jeopolitiğin hem kapsamı genişlemiş hem de uygulama imkanı ön plana çıkmıştır. Zira Padelford jeopolitiği “tatbiki siyasi coğrafya” olarak tanımlamaktadır.⁵⁸ Wright ise jeopolitiği, coğrafi muhiti dünya politikasında kullanma sanatı olarak tarif etmektedir.⁵⁹ Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı öncesine denk gelen ve savaş boyunca uyguladığı genişleme politikası, yine Rusya’nın bu savaşın sonunu takip eden yıllarda benimsediği yayılma politikası ve tüm bunlara bir tepki olarak ABD’nin 1947’den itibaren uygulamaya çalıştığı çevreleme politikası⁶⁰ önemli ölçüde jeopolitik çalışmaların uluslararası alandaki

⁵⁷ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2005, s. 60.

⁵⁸ Norman J. Padelford and George A. Lincoln, **The Dynamics of International Politics** New York: Macmillan Company, 1962, p. 52.

⁵⁹ Quincy Wright, **The Study of International Relations**, New York: Appleton-Century-Crofts, 1955, p. 336

⁶⁰ “II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Sovyetler Birliği’ne karşı uyguladığı dış politika stratejisi. II. Dünya Savaşı’nın iki büyük müttefiki ABD ve SSCB, savaş sonrasında farklı siyasi ve sosyal değerlerin temsilciliği ile de pekişen kıyasıya bir rekabet içerisine girmişlerdir. Bu çerçevede ABD, SSCB’nin etki alanını genişletmesini önlemek için bu ülkenin çevresinde, gerek tarihi gerekse siyasi nedenlerle ona pek yakınlık duymayan ülkeler ile bir ittifak zinciri oluşturarak onu “çevrelemeyi” amaçlamıştır. Teorik çerçevesini George F. Kennan’ın çizdiği bu görüş doğrultusunda oluşan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Balkan Paktı, Bağdat Paktı (CENTO), Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO), Anzus Paktı söz konusu politikanın somut örnekleridir.” Deniz Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4.b., der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınevi, 2005, s. 204.

yansımalarıdır.⁶¹ Jeopolitik terimini ilk kez kullanan İsveçli coğrafyacı Kjellen, jeopolitiği “coğrafi özellikler ve belirli bir mekan içerisinde devletin incelenmesi” olarak tanımlamaktadır. Amerikalı Spykman’ın görüşüne göre ise jeopolitik, bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi özelliklerine göre planlanmasıdır.⁶² Ancak jeopolitik tanımını ve bu görüşü temel alan politikaları etkileyen yegane unsur yalnızca ülkelerin coğrafi konumları değildir. Coğrafi konumdan başka iç politik yapılanma, askeri ve ekonomik güç, dış politikadaki davranışlar ve kültürel özellikler de jeopolitiği etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır.⁶³

Düşünce ve pratikteki tarihi eski olmakla beraber çok sayıda filozof ve siyasi aktör tarafından dile getirilmesinin yanı sıra gerçek anlamda jeopolitik görüşlere Alman profesör Friedrich Ratzel’in 1897’de yayınladığı “*Politiche Geographie*” adlı eserinde rastlanmaktadır.⁶⁴ Ratzel’e göre sınırlar, değişen bir asimilasyon sahasıdır. Bu bağlamda sınırlar dinamikdir ve genişleyen devletlerin kuvvetlerini yansıtmaktadır. Sınırlar devletlerin büyümelerine engel teşkil ettikleri anda savaş sebebi haline gelmektedir.⁶⁵ Devleti yaşayan bir organizma olarak ele alan Ratzel, coğrafyayı da bu organizmanın gelişimi için bir hayat sahası olarak ifade etmektedir. Bu anlayış daha sonraları öncelikle Almanya’da hayat sahası (lebensraum) fikrinin doğuşuna neden olmuş ve Hitler’in II. Dünya Savaşı stratejisinin çıkış noktasını oluşturmuştur. Öte yandan bu anlayış yalnızca Almanya’da sınırlı kalmamış diğer Avrupa ülkelerinde de kabul görmüştür. Sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa’da hammadde ihtiyacını karşılamak hedefiyle sömürgecilik ruhu zirveye ulaşmış ve dolayısıyla dünya hakimiyeti için mücadele verilmiştir. Jeopolitik teoriler, ülkelerin uzun vadeli dış politikalarının bir çerçevesi olarak değerlendirilmektedir. Milli çıkar, küresel veya bölgesel hedeflerini gerçekleştirmek isteyen ülkeler öncelikle bu yönde jeopolitik stratejiler geliştirmektedirler. Bu stratejilerin devamında konjonktürel şartlar da dikkate alınarak nihai hedef doğrultusunda adımlar atılmaktadır.⁶⁶

⁶¹ Norman Llewellyn Hill, **Contemporary World Politics**, New York: Harper, 1954, p. 314.

⁶² Thorsten V. Kalijarvi and Associates, **Modern World Politics**, Thomas Y. Crowell Company; 3rd edition, 1954, p. 289.

⁶³ Suat İlhan, “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt 2, Sayı 3, Sonbahar 1995, s. 24.

⁶⁴ Hill, **a.g.e.**, p. 315.

⁶⁵ G. Etzel Percy and Russell H. Fifield, **World Political Geography**, New York: Thomas Y. Crowell Company, 1957, p. 22.

⁶⁶ M. Sadi Bilgiç, “Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye’ye Etkileri”, **BİLGESAM Analiz**, No: 1317, 2016, s.1

Jeopolitik, esas itibariyle Birinci Dünya Savaşı sonrasında gelişme göstermiştir. Dönemin büyük devletleri; İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD, farklı nedenlerle de olsa jeopolitik kavramına önem vermişlerdir. İngiltere açısından imparatorluğun nüfuzunu muhafaza etmesi hayati derecede önemliydi. Fransa ise sömürge coğrafyalarını keşfetmek ve bu bölgeleri kontrol etmek bakımından jeopolitik çalışmalara ilgi göstermiştir. İngiltere ve Fransa'nın ortak noktası ise iç tehdit olarak tanımlanan Almanya'nın yayılmasının önüne geçmektir. ABD ve Almanya'nın durumu ise bu iki ülkeden farklıdır. ABD açısından jeopolitik, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arası dönemde siyasi coğrafya yönüyle değerlendirilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın İngiltere ve Fransa aleyhine gelişimi jeopolitiğin bu ülke bakımında savunma yönüyle değerlendirilmesine neden olmuştur.⁶⁷ Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden ve dar bir sahaya sıkışan Almanya açısından jeopolitiğin önemi ise 1919 yılından sonra artmıştır. Alman tarihçi ve jeopolitikçilerin incelemeleri “güç” üzerine yoğunlaşmış ve bu görüşler İkinci Dünya Savaşı'na önemli etki yapmıştır. Öte yandan Rusya'nın da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giriştiği genişleme politikası ve milletlerarası görüşmelerde ileri sürdüğü tezler bu konuda bir hayli hazırlık yaptığını göstermektedir.⁶⁸

Jeopolitik alanında üç farklı teori ortaya atılmış, önemli bir bölümünde de Avrasya'nın dünyanın merkezi olduğu yönünde çalışmalar ortaya konmuştur. Dünya hakimiyetinin denizler üzerinde kazanılabileceğini savunan Amerikalı amiral Alfred Thayer Mahan, Kara Hakimiyeti Teorisi'nin öncüsü İngiliz Jeopolitikçi Halford Mackinder ve Hava Hakimiyeti Teorisi'ni ortaya atan Schaklian bu alandaki önemli isimlerdir. Elbette her bir teori farklı açılardan siyasi aktörleri ve ülkelerin savaş stratejilerini etkilemiştir. Ancak Mackinder hem kara hakimiyeti konusundaki fikirleri hem de diğer jeopolitik görüşleri etkilemesi bakımından ön plana çıkmaktadır. İngiliz jeopolitikçi Halford Mackinder, fikirlerini ilk olarak 1904 yılında “Tarihin Coğrafi Mihveri” adlı eserinde ortaya koymuştur.⁶⁹ Mackinder bu çalışmasında dünyanın merkezini tarif etmeye çalışmıştır.⁷⁰

⁶⁷ Pierre Celerier, **Geopolitique et Geostrategie**, Paris: Presses Universitaires de France, 1955 p. 16.

⁶⁸ Thorsten V. Kalijarvi and Associates, **Modern World Politics**, Thomas Y. Crowell Company; 3rd edition, 1954, p. 289 - 291.

⁶⁹ Harold Hance Sprout, **Foundations of National Power**, 2nd edition, New York: Van Nostrand, 1955, p. 151.

⁷⁰ Suat Bilge, “Jeopolitik”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XIII, Sayı 3, 1958, s. 159.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1919 yılında müttefik devletler savaşın mağlubu olan Almanya'nın geleceğini tartıştıkları sırada "Demokratik İdealler ve Hakikat" adlı kitabını yayınlayan Mackinder, söz konusu eserinde merkez bölgesini yani dünya politikasındaki en önemli bölgeyi açıklamaya çalışmıştır.⁷¹ Mackinder bu bölgeyi izah ederken mevkii ve doğal kaynaklar üzerinde yoğunlaşmış ve merkezin Avrupa'nın kuzey kısımları ve dahili olduğunu ifade etmiştir. Mackinder'in merkez bölgesi, Baltık Denizi ile Karadeniz arasında uzanmakta olup kuzey kutbundan orta çöllere kadar inmektedir. Bölgenin hareket imkanı açısından dünyanın en geniş ovasına sahip olması, önemli nehirleri barındırması ve tarihte önemli kabilelerin göç hareketlerine müsait meraları barındırması merkez bölgesinin öne çıkan özellikleridir.⁷² Mackinder'a göre merkez bölgesi dünya genelinde bir güç merkezi oluşturacak şekilde kendi kendine yetebilme olanakları taşıyan bir coğrafyadır.⁷³

Önceleri "Mihver bölge" (*pivot region*) olarak da nitelendirdiği bu bölgenin Rusya açısından çok önemli olduğuna dikkat çeken Mackinder, böylesi geniş bir alana sahip olan bu ülkenin İskandinavya coğrafyasında bulunan ülkelerin yanı sıra Türkiye, İran ve Hindistan gibi ülkelere karşı baskı oluşturabileceğini savunmaktadır.⁷⁴ Mackinder, kitabında yaptığı bu inceleme sonunda merkez bölgesinin bütün dünyaya hakim olmaya yetecek potansiyel kuvvetlere haiz olduğunu ifade etmektedir. Mackinder'in bu kanaati onu belki de Kara Hakimiyeti Teorisi'ni özetleyen şu uyarıyı yapmaya sevk etmiştir: "Doğu Avrupa'ya hakim olan merkez bölgesini kontrol eder, merkez bölgesine hakim olan dünya adasını kontrol eder, dünya adasına hakim olan dünyayı kontrol eder"⁷⁵

Rusya, İkinci Dünya Savaşı'nda açık sınırı boyunca uzanmakta, bu açık sınırının arkasında da savunma adına çok önemli ve geniş bir merkez bölgesi bulunmaktadır. Bu noktada Rusya'yı müttefik devletlerden Fransa ile karşılaştıran Mackinder, coğrafi özelliklerinin yanı sıra yaklaşık 300 yıllık zengin kömür yataklarına sahip olması, çelik

⁷¹ G. Etzel Percy and Russell H. Fifield, **World Political Geography**, New York: Thomas Y. Crowell Company, 1957, p. 26.

⁷² Bilge, **a.g.e.**, s. 160.

⁷³ Halford J. Mackinder, **Democratic Ideals and Reality**, New York: W.W. Norton, 1962, s. 262.

⁷⁴ Hans W. Weigert, "Mackinder's Heartland", **The American Scholar**, Vol. 15, No. 1, (Winter 1945-46), p. 46.

⁷⁵ **a.g.e.**

üretimi konusunda ABD'ye yetişebilme potansiyeli ve petrol konusunda da elverişli olması bakımından Rusya'yı merkez bölge ilan etmektedir.⁷⁶

Bir zamanlar anavatanlarının dünyaya karşı kazanacağı zaferin tarihin kaçınılmaz bir sonucu olacağını düşünen pek çok Rus entelektüel, şimdi zaferin coğrafyada bulunacağını savunmaktadır.⁷⁷ Mackinder, merkez bölgesi çevresinde Almanya, Türkiye, Çin ve Hindistan'ı içine alan bir "iç ay" çizmektedir. Bu ay ve içerdiği ülkeler merkez bölgesinden gelen kara kuvvetlerinin nüfuzuna açık konumdadır. Mackinder, iç ay dışında kalan devletlerden ABD, Kanada, İngiltere, Avustralya ve Japonya'nın yanı sıra Afrika kıtasını içeren grubu ise "dış ay" olarak adlandırmaktadır.⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya koyduğu "merkez bölge" kavramının modern savaş şartları içerisinde önemini kaybedip kaybetmediğini tekrar araştıran Mackinder, bunun sonucu olarak 1943 yılında "Yuvarlak Dünya ve Barışın Kazanılması" isimli bir makale yayınlamıştır.⁷⁹ Makalesinde 1919 yılında ortaya koyduğu merkez bölgesinin nasıl biçim kazandığını anlatan Mackinder, açık denizlerde hakimiyet sahibi olan İngiltere'nin tek çekincesinin Asya'dan gelecek muhtemel Sovyet tehdidi olduğunu belirtirken İngiliz deniz kuvvetleri ile Sovyet kara kuvvetleri arasındaki rekabetin o dönem uluslararası politika sahnesinde öne çıktığını ifade etmektedir.⁸⁰ Mackinder'e göre Rusya, merkez bölgesine tekabül etmektedir. Bu bölgeyi tayin etmek için Bering Boğazı'ndan Romanya'ya uzanan 5.500 millik bir hat çekmiştir. Bu hat üzerinde Bering Boğazı'ndan çizilecek 3.000 millik bir hat, Moğolistan kenarından Kuzey Kutbu Denizi'ne akan Yenisey Nehri'ne kadar uzanmaktadır. Bu nehrin doğusunda kalan dağlık bir bölge mevcuttur. Mackinder bu bölgeye ortasından geçen Lena Nehri sebebiyle Lena Bölgesi ismini vermiştir.⁸¹

Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında merkez bölgesine yaptığı saldırıların başarılı olması Kara Hakimiyeti Teorisi'ne göre Almanya'yı merkez bölgesine hakim kılacak ve böylece dünyayı kontrol edecekti. Almanya, hem müttefikler için hem de

⁷⁶ Suat Bilge, "Jeopolitik", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XIII, Sayı 3, 1958, s. 164.

⁷⁷ Charles Clover, "Dreams of the Eurasian Heartland: Reemergence of Geopolitics", **Foreign Affairs**, Vol. 78, No. 2, 1999, p. 9.

⁷⁸ Hans W. Weigert, "Mackinder's Heartland", **The American Scholar**, Vol. 15, No. 1, (Winter 1945-46), p. 48-50.

⁷⁹ Halford J. Mackinder, "The Round World and the Winning of the Peace", **Foreign Affairs**, Vol. 21, No. 4, p. 595

⁸⁰ Suat Bilge, "Jeopolitik", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XIII, Sayı 3, 1958, s. 161.

⁸¹ a.g.e., s. 163.

merkez ülkesi Rusya için tehdit oluşturuyordu. Bu yüzden Alman tehlikesini esas alan merkez bölgesi ve Kuzey Atlantik bölgesinin işbirliği yapması bir zorunluluktur. Almanya’da ünlü jeopolitikçi Karl Haushofer’in başını çektiği teorisyenlerden etkilenecek üretilen “yaşam sahası” projesi İkinci Dünya Savaşı’nda yenilgi ile sonuçlandı. Almanya’nın yenilgisinin ardından deniz gücü özellikleri taşıyan ABD, karasal güç SSCB karşısında üstün konuma geldi. Bu noktada ABD kontrol edilmesi gereken bir Avrasya tanımlaması yapmaya başlamıştır.⁸²

Avrasya’nın yalnızca SSCB eline geçmesinin Batı için felaket olacağını düşünen ABD, farklı bir strateji çizmiştir. “Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi” adlı kitabında, ABD’nin Avrasya bölgesine yönelik nasıl bir strateji izlemesi gerektiğini inceleyen Nicholas Spykman, SSCB’nin çevresinde bulunan önemli ülkeleri içine alan bir “Kenar Kuşak Bölge” (rimland) tanımlaması yapmıştır. Yeni Avrasya stratejisinde ağırlık merkezi bu bölgeyi çevreleyen ülkeler olarak belirlenmiştir. Baltık Denizi’nden başlayan çevreleme hattı Doğu Avrupa üzerinden Karadeniz ve Akdeniz’e, oradan da Türkiye, Irak, İran, Pakistan’a ve Afganistan’a ulaşmaktadır. Hindistan üzerinden Çin, Kore ve Doğu Sibirya’ya uzanan hat ile SSCB’ye hiçbir yayılma alanının bırakılmaması hedeflenmekteydi. Avrasya’ya yönelik bu yaklaşıma göre kenar-kuşak bölgesini kontrol eden güç, Avrasya’yı ve bu şekilde de tüm dünyayı kontrol edebilecekti. Merkez bölgeyi çevreleyen bir kuşak olarak tanımlanan Rimland ile deniz gücü ile kara gücü arasında bir tampon bölge oluşturulmak istenmektedir.⁸³

Rusya, Spykman’ın öncülüğünde gelişen ABD’nin kenar-kuşak teorisine 1993 yılında kabul ettiği “Yakın Çevre Doktrini” ile cevap vermeye çalışmıştır.⁸⁴ Gerçek egemen bir kıtasal jeopolitik güç olmak için Rimland’ın gerekliliği üzerinde duran Rusya, Batı karşısında stratejik bir zorunluluk olarak “kıyasal alanların” kendisinin müttefiki haline dönüştürülmesini ve bu bölgelere nüfuz edilmesini hedeflemiştir. Bu sebeple Rusya açısından Avrasya genelinde bir paktın imzalanması veya en azından Rimland ülkelerinin önemli bir bölümünün katı bir tarafsızlığı seçmesinin en iyi ihtimal olduğu değerlendirilmiştir.⁸⁵

⁸² a.g.e., s. 166.

⁸³ Ömer Göksel İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 4.

⁸⁴ a.g.e.

⁸⁵ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, çev. Vügar İmanov, 10.b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 6.

Günümüzde Rusya'nın eskisi gibi dünyanın merkez bölgesinde nükleer bir güç ve tehdit olarak kuvvetlenmesini istemeyen ABD, kenar-kuşak anlayışına uygun politikaları hayata geçirmektedir. Bu bağlamda Türki Cumhuriyetlere önem veren ve buralara askeri olarak yerleşmek isteyen ABD, bölgede etkin bir varlık göstererek Rusya'yı Çin ve Hindistan'dan uzak tutmayı amaçlamaktadır. Zira Çin ve Hindistan, ABD için bölgedeki tampon bölgeler arasında yer almaktadır.⁸⁶

Mackinder'in ortaya koyduğu kara hakimiyetinin temel önermesi şuydu: "Doğu Avrupa'ya hakim olan ülke, kalpgâh denilen merkez bölgesini (Avrasya Heartland'ı) kontrol eder; bu bölgeyi kontrol eden ise dünya adasını ve dolayısıyla dünyayı kontrol eder". Bu bölgeyi dünya genelinde önemli kılan ise sahip olduğu doğal kaynaklardır. Dönemin önemli enerji kaynaklarından olan kömür yatakları, 1900'lü yılların başında Avrasya'yı diğer ülkeler nezdinde önemli hale getirmiştir. Mackinder, Heartland'ın sınırlarını birkaç kez genişletmiştir. Örneğin 1919 yılında Mackinder'in Avrasyası; Baltıklar ve Avrupa'dan başlayarak, Karadeniz üzerinden Moğolistan'a kadar, 1943 yılında ise Romanya'dan Bering Boğazı'na kadar genişletilmiştir.⁸⁷

Dünyanın yeni jeopolitik tablosu ile ilgili tartışmaların önemli bir bölümü üç başlık altında toplanmıştır:⁸⁸

1. *Ulus-devlet (Etat-Nation)*, geçmişinden bu güne merkeziyetçi bir devlet yapısına sahip devlet (Fransa, İtalya, Almanya, İspanya vs.);
2. *Bölge (region)*, bir veya birkaç ulus-devletin parçası olan idari, etnik veya kültürel-ekonomik özerkliği mevcut birim (Fransa'da Bretan, Belçika'da Flandriya, İspanya'da Katalonya, Galisya, Basklar ülkesi vs.);
3. *Büyük Alan*, "birlik" veya "topluluk" olup birkaç ulus-devleti ekonomik veya politik bir blokta birleştirmektedir.

Avrupa'da farklı görüşlere sahip kesimlerin büyük çoğunluğu, ulus-devlet kategorisini, yani geleneksel merkeziyetçi devletin hükmünün kalmadığını varsaymakta ve diğer iki örneğe vurgu yapmaktadırlar.⁸⁹

⁸⁶ Ömer Göksel İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 4.

⁸⁷ *a.g.e.*, s. 3.

⁸⁸ Dugin, *a.g.e.*, s. 235.

⁸⁹ *a.g.e.*

1.5.2. Avrasyacılık

Rusya, Avrupa, Hindistan ve Çin'den oluşan ve çeşitli yönlerden dünyanın en büyük kıtası olan Avrasya, Batı Yarımküre ve Okyanusya'yı kontrol etmeyi kolaylaştıran yapısı ile jeopolitik olarak dünyanın merkezinde bulunmaktadır. Ayrıca dünya nüfusunun % 75'i de bu büyük merkezi sahada yaşamaktadır. Dünya yer altı zenginliklerinin önemli bir bölümünü barındıran bu kıta, enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahiptir. Dünya gayri safi milli hasılasının % 60'ı da yine bu kıtada üretilmektedir.⁹⁰

Belirli bir coğrafi bölgeyi tanımlamak üzere Avrupa ve Asya kıtalarının birleşiminden meydana gelen bir kavram olmanın ötesinde Avrasya, Doğu ile Batı arasındaki mücadelenin yaşandığı jeopolitik bir alandır.⁹¹ Küresel güç mücadelesinin sürdüğü bir coğrafya olan Avrasya'da her biri farklı güçlere sahip pek çok oyuncu bulunmakta, batı ve doğu uçları yoğun nüfuslu bölgeleri kapsamaktadır. Uzakdoğu ise giderek güçlenen ve devasa bir nüfusu yöneten bağımsız bir oyuncunun mekanıdır.⁹² Zengin doğal kaynaklara ve buna bağlı olarak ekonomik açıdan önemli bir potansiyele sahip olan Orta Asya ve Hazar bölgesi ülkeleri, Avrasya'nın en zengin bölgeleri olmakla birlikte doğuyu batı ile birbirine bağlayan bir geçiş koridoru niteliğindedir. Bu bağlamda Avrasya coğrafyası jeopolitik açıdan önemli bir yere sahiptir.⁹³

Öte yandan Avrasya, ekonomik ve siyasal açıdan dinamik devletlerin bulunduğu bir alandır. ABD'nin ardından özellikle Çin ve Hindistan ekonomik alanda önemli gelişme kaydeden ülkeler arasında yer almaktadır. Tüm bunların yanında Avrasya ülkeleri ABD hegemonyasına meydan okumak için gerekli siyasi ve ekonomik potansiyeli barındırmaktadır. ABD'yi güç olarak gölgede bırakmaya aday Avrasya'nın siyasi açıdan bütünleşmek için büyük olması ise Amerika için bir şans olarak değerlendirilmektedir.⁹⁴

⁹⁰ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2005, s. 52.

⁹¹ Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, Bahar 2015, Sayı 34, s. 112.

⁹² Brzezinski, **a.g.e.**, s. 53.

⁹³ İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 48.

⁹⁴ Brzezinski, **a.g.e.**, s. 53.

Toplumun önemli bir kesimi tarafından ortak olarak kabul edilen ve inanç, tarih ve coğrafya gibi unsurlardan oluşan ulusal kimlik anlayışı, devletlerin iç ve dış politika süreçlerini etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Dünya imparatorluklarının oluşum ve dağılım süreçleri de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Avrasyacılık düşüncesinin de özellikle Çarlık Rusyası'nda sosyal çözülmenin ortaya çıkardığı gerilimi ortadan kaldırmak ve bütünlüğü yeniden inşa etmek için geliştirilen felsefi bir yaklaşım olarak değerlendirmesi mümkündür.⁹⁵

1722'de Çar I. Petro, Rusya'nın menfaatleri için İstanbul ve Hindistan'a olabildiğince yaklaşmak gerektiğini söylemiş ve Avrasyacılık düşüncesinin fikir babalığını yapmıştır. Avrasyacılık ilk olarak Rus İmparatorluğu döneminde Batı ile rekabeti tanımlamak için kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da meydana gelen Bolşevik Devrimi, Avrasyacılık düşüncesinin nüvelerini oluşturmuş, SSCB'nin yıkılmasıyla daha yüksek şekilde tartışılmaya başlanmıştır. 1992 yılında dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in Dış Politika Danışmanı Stankeviç, "Atlantikçilik – Avrasyacılık" kavramlarını kullanarak Avrasyacılık kavramını yeniden gündeme getirmiştir.⁹⁶

SSCB'nin dağılmasının ardından uluslararası sistemdeki iki kutuplu sistemin sona ermesi ve ABD'nin tek güç olarak kalması, NATO'nun Doğu'ya doğru genişleme politikası ve son olarak Bosna ve Kosova müdahaleleri Batı'ya karşı muhalefeti artırmıştır. Bu bağlamda Avrasyacılık, Rusya'nın Batı'ya karşı var olma reçetesi olarak değerlendirilmiştir.⁹⁷ Avrasya Bölgesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya açısından daha farklı bir anlam kazanmıştır.⁹⁸ SSCB'nin dağılmasının ardından bu coğrafyada tekrar siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel bir yaklaşım olarak gündeme gelen Avrasyacı düşünce, uluslararası sistem içerisinde Rusya başta olmak üzere diğer bölge ülkelerinin dış politika süreçlerinde de önemli bir yere sahip olmaya devam etmektedir.⁹⁹

⁹⁵ Recep Cengiz, "Avrasyacılık Tartışmaları Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk - Kazak Üniversitesi Örneği", **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 2014, s. 3.

⁹⁶ Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, Bahar 2015, Sayı. 34, s. 113.

⁹⁷ Aleaddin Yalçınkaya, "Dugin'in Türk Cumhuriyetleri Konusundaki Önerileri Ne Kadar Uygulandı?", (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-309-2014070739sosbilkongre59.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.03.2019), s.708.

⁹⁸ Cengiz, **a.g.e.**

⁹⁹ Muhittin Tolga Özsağlam, "Geçmişten Günümüze Avrasyacılık", **Kıbrıs Yazıları**, Sayı. 3, Yaz-Güz 2006, s. 114.

Rusya'nın merkezine yerleştirildiği Avrasyacı düşünce, Batı düşünce sistemine karşı farklı bir karakter ortaya koymaktadır. Jeopolitik açıdan incelendiğinde ise ABD liderliğindeki tek kutuplu yeni dünya düzenine karşı muhalif bir hareket olarak yorumlanmaktadır. Zira Atlantikçi blok birçok açıdan günümüzde hala güçlü konumdadır.¹⁰⁰ Avrasya medeniyetinin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alandaki koşullarını hazırlamaya girişen Avrasyacılar, siyasal olarak federal bir devlet yapısını, ekonomik olarak ise sosyalist ve kapitalist düzenden farklı, işlevsel mülkiyet temeline dayanan bir kamu-özel sistemini kurgulamışlardır. Bu bağlamda Avrasyacılık, kültürlerin ve dinlerin korunabileceği özgün bir “medeniyet inşa projesi” iddiası olarak ifade edilmektedir.¹⁰¹

İlk dönemlerinde “Klasik Avrasyacılık” şeklinde ifade edilen bu düşünce Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Yeni Avrasyacılık adıyla kendini göstermiştir. Temelleri Büyük Petro'ya kadar uzanan Klasik Avrasyacılık, 1917 Bolşevik Devrimi'ne muhalefet etmeleri nedeniyle Avrupa'ya sürgün edilen Rus aydınlar tarafından geliştirilmiş ve 1920'lerde daha sistemli bir hale getirilmiştir.¹⁰² Rusya'yı Avrupa ve Asya'dan farklı olarak kendine özgü kültürel ve coğrafi özelliklere sahip özel bir kıta olarak tanımlayan Klasik Avrasyacılık, bu anlamda kendisini Asya'ya daha yakın olarak konumlandırmaktadır. Klasik Avrasyacılığın ilk hedefi, Rus kimliğini tanımlamak ve Batı'nın etkisini azaltmaktır.¹⁰³

Yeni Avrasyacılık, Sovyet sonrası dönemde oluşan jeopolitik ve jeoekonomik boşluğun Batı tarafından doldurulmaya çalışılmasını, ABD'nin ekonomik ve teknolojik araçlarla siyasal ve kültürel hegemonyasını sürdürmesini hem uluslararası sistem hem de Avrasya coğrafyası için bir tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle Yeni Avrasyacılık Avrasya coğrafyasındaki ülkeler arasında siyasal, kültürel ve ekonomik entegrasyonun gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadırlar.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, çev. Vügar İmanov, 10.b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 52.

¹⁰¹ Sait Sönmez, “Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, Yaz 2010, s. 73.

¹⁰² **a.g.e.**, s. 73-74.

¹⁰³ Salih Yılmaz, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, Bahar 2015, Sayı. 34, s. 113.

¹⁰⁴ Zeynep Dağı, **Rusya'nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002, s. 147-148.

Jeopolitik, devlet ve kültürleri kara ve deniz olmak üzere iki şekilde kategorize etmektedir. Bu şekilde bir sınıflandırmayı jeopolitiğin birinci yasası olarak tanımlayan Dugin, ABD'nin başını çektiği grubu Atlantikçi, Rusya'nın başını çektiği grubu ise Avrasyacı olarak nitelendirmektedir. Atlantikçilik ve Avrasyacılığın karşı karşıya bulunması, Doğu ve Batı aynı ideolojik değerleri kabul etse dahi, başlıca kültür-medeniyet mülhazaları sebebiyle kaçınılmazdır. Jeopolitik er ya da geç iki küresel kutup arasında mutlaka jeopolitik bir çatışmanın patlak vermesi ve şiddetlenmesi ile kendini hissettirecektir. Nitekim 20. yüzyılda tüm dünyanın Varşova ülkeleri ve NATO ülkeleri olarak iki stratejik kampa bölünmesi, ideolojik zıtlığın değil, "siyasi coğrafya"nın temel yasalarında hasıl olan salt jeopolitik karşıtlığın sonucudur.¹⁰⁵ Bugün de bu karşıtlığın mevcudiyeti NATO'nun varlığını devam ettirmesiyle açık şekilde ortadadır. Ancak Varşova Paktı, Berlin Duvarı'nın yıkılması, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi ve Pakta üye devletlerin sosyalist rejimi terk ederek çok partili sisteme geçiş yapmalarının akabinde 1991 yılında sona ermiştir. NATO'nun devam etmesinin yanında Rusya, başını kendisinin çektiği Avrasya ülkeleri ile ekonomik ve askeri örgütler aracılığı ile işbirliği kurmuş, bunu da Batı bloğuna karşı stratejik araç haline getirmeye çalışmıştır.

Avrasyacı felsefede Rusya, büyük dünya medeniyetlerinin (Slav, Çin, İslam, Japon ve Katolik) bir araya geldiği ve sentezlendiği bir ülkedir. Rusya'nın çok çeşitli kültürel grupları içerisinde barındırması ve bu farklı gruplara coğrafi olarak yakınlığı bu ülkenin jeopolitik konumunu belirlemekle kalmamış, uluslararası politikaya bakışını da etkilemiştir.¹⁰⁶ Avrasyacıların ulusçuluk hisleri Rusya ile sınırlı kalmamış, Avrasya dünyasındaki halkların bütününe yönelmiştir. Bu ulusçuluğun temeli, etnik veya ırk bağlamında değerlendirmemekte, coğrafi unsurlar üzerine inşa edilmektedir. Avrasyacılar, Doğu Avrupalı ve Asyalı halkları Rus dünyasının kültürel alanı içine dahil etmişlerdir.¹⁰⁷

Avrasyacı düşünce sistemi içerisinde Rusya ne tam anlamıyla Doğu ne de tam anlamıyla Batı olarak nitelendirilmektedir. Rusya jeopolitik açıdan kendi başına bir mihver, kültürel açıdan da kendine özgü bir medeniyettir. Yeni Avrasyacılık, post modernizmi Rus milli ruhu içerisinde eritme koşulunu ortaya koymaktadır. Asya ve Avrupa'da yaşayan halkları tek bir üst kimlik çatısı altında toplamayı savunan

¹⁰⁵ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, 10.b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 320.

¹⁰⁶ Dağı, **a.g.e.**, s. 169.

¹⁰⁷ Ömer Göksel İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 21.

Avrasyacılığı geniş kapsamlı bir “medeniyet inşa projesi” olarak ifade etmek mümkündür.¹⁰⁸ Rusya’nın ulusal çıkarlarının korunabilmesinin, bu ülkenin uluslararası sistemdeki konumunun yeniden tanımlanmasına ve siyasal ve askeri açıdan güçlenmesine bağlı olduğunu savunan Yeni Avrasyacılar, bu bağlamda jeopolitik unsurları ön plana çıkararak jeopolitiğin, uluslararası sistem içerisinde siyasal güç ve büyük devlet olmanın vazgeçilmez bir unsuru olduğunu savunmaktadırlar. Ayrıca Rusya’yı Mackinder gibi Avrasya’nın “stratejik pivot”u olarak değerlendirmekte ve Rus dış politikasının bu minvalde şekillenmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.¹⁰⁹

Rusya’nın Yeni Avrasyacılık anlayışında Aleksandr Dugin’in görüşleri önemli bir yere sahiptir. Dugin’in çizdiği perspektif bugün hala Putin’in liderliğindeki Rusya’nın dış politikasını ciddi manada etkilemektedir. Dugin, deniz gücünün lideri ABD’nin Atlantikçi jeopolitiğine yaslanan “Yeni Dünya Düzeni”nin karşısına, Rusya’nın merkezinde bulunduğu Kara İmparatorluğu Avrasya’yı koymaktadır. Merkezi Moskova’da bulunan bu imparatorluk batıda Almanya’dan başlayarak İran ve Japonya’ya kadar uzanmaktadır.¹¹⁰

Yeni dönem Avrasyacılık hedefinde Moskova, çeşitli bölgelerdeki ülkeleri belirli sebeplerle kendisine ortak olarak belirlemiştir. Bu seçimlerde her ülkenin Rusya’ya katacağı avantajlı yanları bulunmasının yanında Rusya’nın da bu ülkelere katacağı şeyler bulunmaktadır. Avrupa, Ortadoğu ve Asya eksenli belirlenen ülkeler Dugin’in büyük Kara İmparatorluğu’nun sınırlarını da ortaya koymakta ve genel resim jeopolitik bir oluşumu temsil etmektedir. Atlantikçiliği “Ortak Düşman” olarak nitelendiren Dugin, bu kavramı Avrasyacılığın bağlayıcı unsuru olarak ortaya koymaktadır.¹¹¹ Nitekim tahayyül edilen ve bugün Rusya tarafından pratikte uygulamaya konulan Avrasyacılık düşüncesinin içeriğindeki merkez ülkelerin belirlenmesinde “Ortak Düşman” yaklaşımı önemli bir kriter olmuştur. Zira Yeni Avrasyacılık düşüncesinde seçilen ülkelerin önemli

¹⁰⁸ İhsan Çomak, “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık”, **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, ed. İhsan Çomak, İstanbul: TASAM Yayınları, 2006, s. 157.

¹⁰⁹ Zeynep Dağı, **Rusya’nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002, s. 164-165.

¹¹⁰ Salih Yılmaz, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, Bahar 2015, Sayı. 34, s. 114.

¹¹¹ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, çev. Vügar İmanov, 10.b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 53.

bir kısmının ABD öncülüğündeki Batı Blokuna karşı olmaları dikkat çekmekte ve bu ortak yan yeni oluşuma dahil edilmelerinde etkili olmaktadır.

Bu Yeni Avrasyacı yaklaşımın ortaya koyduğu jeopolitik oluşumun Orta Avrupa'da seçtiği ülke Almanya'dır. Tüm bu oluşumun sembolü ve merkezi olan Almanya, Orta Avrupa'nın entegrasyonu için gereken tarihi geçmişe, sanayiye dayalı güçlü bir ekonomiye ve etnik açıdan türdeş bir yapıya sahiptir. Bu noktada İngiltere, Avrasyacı yaklaşımın karşısında bir "düşman" olarak nitelendirilmektedir. ABD'nin denizlerdeki hakimiyeti sonrası kontrolü kaybeden İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Galler gibi bölgelerde ayrılıkçı eğilimlerin yaşanmasının da söz konusu olacağı bir ülkedir.¹¹² Moskova-Berlin ekseninin, bugün Rusya ve Almanya'nın karşılaştığı bir dizi problemin çözümüne de yardımcı olacağı düşünülmektedir. Rusya, Almanya ile kurulacak olan böyle bir ittifaktan ileri teknolojiye ve güçlü sanayi yatırımlarına erişim şansı yakalayacak, bu da Rusya'nın ekonomik kalkınmasına yardımcı olacaktır. Bunun karşılığında muhtelif zamanlarda ABD'nin tehdidi ile karşı karşıya kalan Almanya, Moskova'dan stratejik koruma temin edecektir.¹¹³ Bu eksen ile ekonomik açıdan gelişmiş Almanya kendisine ABD öncülüğündeki Atlantikçiler karşısında politik anlamda daha güçlü Moskova'yı alacak, Rusya ise ekonomik olarak daha da gelişme fırsatını yakalayabilecektir.

Yeni Kara İmparatorluğu'nun Doğu Asya'daki temsilcisi Japonya'dır. Bu anlamda doğu eksenini Moskova-Tokyo hattı oluşturmaktadır. Japonya, Pasifik Okyanusu adaları arasında en kuzey nokta olduğundan güneye doğru stratejik, siyasi ve ekonomik yayılmayı gerçekleştirmek için coğrafi olarak çok elverişli bir mevki olarak değerlendirilmektedir. Moskova-Tokyo ekseninin, Berlin eksenine kıyasla daha öncelikli, gelecek vadeden, Avrasya'yı jeopolitik açıdan yetkin kılacak ve nihayetinde Atlantikçi imparatorluğu zayıf düşürecek önemli bir stratejik ortaklık olduğu savunulmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları sonucu ağır yara alan Japonya için de "Ortak Düşman" prensibi geçerlidir.¹¹⁴

Moskova-Berlin ekseninde olduğu gibi Moskova-Tokyo ekseninin de her iki ülkedeki birtakım sorunları çözeceği ve karşılıklı avantajlar getireceği savunulmaktadır.

¹¹² a.g.e., s. 57.

¹¹³ a.g.e., s. 62.

¹¹⁴ a.g.e., s. 68.

Rusya-Tokyo hattı ile birlikte öncelikle Rusya ileri teknoloji ve büyük mali potansiyele sahip ekonomik bir devî müttefik olarak kazanacaktır. Siyasal bağımsızlıktan ve askeri güçten yoksun olan Japonya için ise Rusya, siyasi yönden güçlü ve önemli bir müttefik olacaktır.¹¹⁵

Yeni Avrasyacılık perspektifinde Asya'nın bir diğeri önemli devleti Hindistan'a da ayrıca ehemmiyet gösterilmektedir. Sömürge durumundan kurtulduktan sonra kapitalist bloktan uzak durmayı tercih eden Hindistan, SSCB'ye karşı örtük olmayan bir sempati ile "Üçüncü Yol" siyasetini takip etme imkanlarını arayarak "bağlantısızlar" hareketine liderlik etmiştir. Hindistan, sahip olduğu jeopolitik nüfuz alanı ile yeni imparatorluğun güneydoğudaki karakolu olarak konumlandırılmaktadır.¹¹⁶

Yeni Avrasyacılık düşüncesi Tokyo, Berlin eksenleri ile birlikte, günümüzde en yüksek mercileri "Üç Taraflı (Trilateral) Komisyon" olan Atlantikçi ideologların başlıca modellerine doğrudan muhalif bir jeopolitik mekan meydana getirmektedir. Amerikalı üst düzey siyasal kurumlarca oluşturulan "Üç Taraflı Komisyon", dünyanın yeni düzeni olarak bahsedilen önemli jeopolitik unsurların stratejik birliğini öngörmektedir. Bu Komisyon'un üç tarafı şu şekildedir¹¹⁷:

1. Amerika alanı (ABD, uçtaki Batı, Atlantikçilik)
2. Avrupa alanı (Fransa ve İngiltere himayesindeki kıta Avrupası, Orta Avrupa)
3. Pasifik alanı (Japonya etrafında birleşmiş)

Avrasyacı proje, tarifini yaptığı "Üç taraflı Komisyon" planlarına doğrudan muhalif söylemler ortaya koymaktadır. Yeni Avrasyacılığı şiar edinmiş Yeni İmparatorluk tahayyülü "Üç Taraflı Komisyon" karşıtı, onun ters döndürülmüş modelidir. Üç Taraflı Komisyon karşıtı Yeni İmparatorluk tahayyülü, üç jeopolitik alanın Rusya merkezli ve Amerika'ya karşı yönelmiş birliğidir. Rusya, Yeni İmparatorluğun kuruluşunda, jeopolitik istikrar ve güce kavuşmak ve tüm Avrasya halklarına siyasal özgürlüğü garantilemek için her ne pahasına olursa olsun Avrupa ve Japonya ile sağlam

¹¹⁵ a.g.e., s. 70.

¹¹⁶ a.g.e., s. 65.

¹¹⁷ a.g.e., s. 71.

bir stratejik ittifak oluşturmak hedefindedir. Bu çerçevede Rus, Avrupalı ve Japon subelerine sahip Avrasyacı “Üç Taraflı Komisyon”dan bahsedilebilir.¹¹⁸

Yeni İmparatorluğun güney bölgelerine ilişkin tek stratejisi Hindistan ile yakın ilişkiler kurmaktan ibaret değildir. Ortak düşman olarak özetlenen Amerikan karşıtlığı üzerinden stratejik ortaklarını belirleyen Yeni Avrasyacılık anlayışı için İran önemli bir konuma sahiptir. Moskova-Tahran eksenini Yeni İmparatorluk projesinin önemli olan bir diğer istasyonunu oluşturmaktadır.¹¹⁹ Türkiye ve Suudi Arabistan’ı Atlantikçi kutupta değerlendiren Dugin, bu iki ülkenin Avrasya’nın güney kutbu için gerekli fonksiyonu yerine getiremeyeceklerini iddia etmektedir. Geriye ise iç ve dış politikada salt ABD karşıtlığını benimseyen İran kalmaktadır. İran, Orta Asya ile sıkı ilişkileri olmasının yanı sıra radikal bir ABD karşıtıdır. Moskova-Tahran ekseninin vücut bulmasının birçok problemi çözeceğine inanılmaktadır. İran, harita üzerinde teşkil ettiği yer bakımından Rusya’nın Hint Okyanusu’na bağlanması bakımından da farklı bir değere sahiptir.¹²⁰

Moskova’nın merkeze alınmasının temel taşı oluşturduğu Yeni Avrasyacılık düşüncesinin seçilen eksen ülkeler ile birlikte kaynaştırıcı unsuru Atlantikçilik ile mücadeledir. Söz konusu mücadele ABD’nin başını çektiği Atlantikçiliği temsil eden siyasi, ekonomik ve askeri kurumlara karşı muhalefeti ifade etmektedir. Bu mücadelede başarılı olmak amacıyla stratejik açıdan önemli tüm noktaları bir blok içerisinde toplamanın mümkün olduğu iddia edilmektedir.¹²¹ Rusya, Avrasya’nın güneyindeki siyasal oluşumları (İslam ülkeleri, Hindistan, Çin, Hindicinin) başından itibaren kıtasal manevra sahnesi olarak değerlendirmektedir. Bunun nihai hedefi tüm bu bölgeleri Avrasya’nın merkezi olan Moskova ile stratejik yönden birleştirmektir. Bu bağlamda “Rus Güneyi” şu yedi alandan oluşmaktadır¹²²:

1. Balkan yarımadasının kuzeyi (Sırbistan’dan Bulgaristan’a dek);
2. Moldova, Güney ve Doğu Ukrayna;
3. Rostov vilayeti ve Krasnodar ili (Novorossiysk limanı);
4. Kafkasya;

¹¹⁸ a.g.e., s. 65.

¹¹⁹ a.g.e., s. 79.

¹²⁰ a.g.e., s. 74.

¹²¹ a.g.e., s. 81.

¹²² a.g.e., s. 170-172.

5. Hazar Denizi'nin doğu ve kuzey sahilleri (Kazakistan ve Türkmenistan toprakları);
6. Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı kapsayan Orta Asya;
7. Moğolistan

Orta Asya Rusya için SSCB'nin dağılmasının ardından çok daha önemli hale gelmiştir. Her şeyden önce bu bölge Heartland'ı Hint Okyanusu'na bağlayan önemli jeopolitik bir mekandır. Yeni Avrasyacılar için Orta Asya  kısma ayrılmaktadır¹²³:

1. Merkezi Kazakistan;
2. Sahrayla kaplı Türkmenistan, Özbekistan ve dağlık Kırgızistan (bunlar salt Turan topraklarıdır);
3. İnan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (burası geniş anlamda İnan'dır)

Orta Asya'daki yeni jeopolitik oluşum, tüm bu ülkelerin boylamsal entegrasyonlarının pekiştirilmesi, kuzeyden güneye doğru katı bir jeopolitik ve stratejik eksenle birbirine bağlanmaları üzerine kurulmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 11 Eylül sonrası Avrasya ülkelerine yönelik farklı stratejileri Rusya'nın Yeni Avrasyacılık politikasını da etkilemiştir. ABD, Kırgızistan'daki Manas ve Özbekistan'daki Hanabad slerini Afganistan ve Irak işgallerinde aktif olarak kullanılmıştır. Yine 2005 yılında Avrasya coğrafyasında yaşanan renkli devrimler ABD'nin bölgedeki etkisini daha da arttırmasının yanı sıra NATO'nun genişleme stratejisi kapsamında Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirilmesine fırsat sunmuştur. Bir kısım Doğu Bloku lkeleri ise AB'ye ye olmuşlardır. ABD ve AB'nin bu politikaları Rusya'yı tedirgin etmiş ve yakın çevresine yönelik daha yakın stratejiler uygulamasına yol açmıştır.¹²⁴

Rus entelektüellerine göre Avrasyacılık dünya politikasında daha çok etkili olmaya başlayacaktır. Bu bağlamda Sırbistan'dan Arap ülkelerine kadar birçok ülkeye yönelik ılımlı politikalar geliştirmek, eski Sovyetler Birliği yesi ülkeler ile ilişkileri

¹²³ a.g.e., s. 181.

¹²⁴ Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, Bahar 2015, Sayı. 34, s. 116.

güçlendirmek gerekmektedir. Bu gelişmeler başarılı Rus dış politikasının inşası ve Avrasyacılık için oldukça önemlidir.¹²⁵

Rusya'nın bulunduğu konum ve Sovyet geçmişi sebebiyle sıkı sıkıya sarıldığı Avrasya bölgesinde son yıllarda dikkati çeken bir diğer ülke ise Çin olmuştur. Dünyanın en büyük nüfusuna sahip olan bu ülke Sincar Uygur Özerk Bölgesi'ni kontrol edebilmenin yanı sıra ekonomik istikrarını sürdürmek amacıyla bölgeye büyük önem vermektedir.¹²⁶ Ekonomik büyüklüğü ve gelişen sanayisinin yanı sıra devlet tarafından stratejik nükleer çalışmalara yapılan yatırımlar ile birlikte devasa bir nüfusa sahip olan Çin, Asya'daki büyük güçlerden biri olarak dikkat çekmekte, bölgesel anlamda sahip olduğu bu potansiyelini küresel anlamda genişletme imkanına sahip olduğu değerlendirilmektedir. Çin'in ekonomik büyümesinden etkilenen noktalar ise yabancı yatırımların kolay ulaşabildiği güney ve doğu kıyıları ve büyük şehirler olmuştur. Ülke içindeki yer alan kırsal bölgeler nispeten bu gelişmenin gerisinde kalmıştır.¹²⁷

Doğu Asya'da jeopolitik üstünlüğü elinde tutan ve askeri ve ekonomik gücü diğer bölge ülkelerinin çok ilerisinde olan Çin bu bölgede baskın bölgesel güç olma yolunda önemli avantaja sahiptir.¹²⁸ Bu bağlamda Çin, Kazakistan ve Türkmenistan gibi enerji kaynakları açısından zengin Orta Asya devletleri ile farklı bir strateji geliştirmeyi tercih etmiştir.¹²⁹ Avrasya'ya yönelik politikalarında Rusya kadar katı olmayan Çin, hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla Rusya ile liderliğini paylaştığı ŞİÖ şemsiyesi altında bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmektedir.

¹²⁵ Charles Clover, "Dreams of the Eurasian Heartland: The Reemergence of Geopolitics", **Foreign Affairs**, Vol. 78, No. 2, (Mar. – Apr., 1999), p. 13.

¹²⁶ R. Kutay Karaca, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Orta Asya", der. M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik**, Ankara: USAK Yayınları, 2013, s. 61.

¹²⁷ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2005, s. 222-223.

¹²⁸ **a.g.e.**, s. 227.

¹²⁹ **a.g.e.**, s. 229.

2. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN KARAR ALMA VE UYGULAMA SÜREÇLERİ

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Güç Dengesi

İkinci Dünya Savaşı, tarihin gördüğü en yıkıcı savaşlardan biri olmuştur. Tahmini olarak 55 milyonu aşan ölü sayısının yanı sıra, yıkılan ülkeler ile birlikte savaşın etkisini hissetmeyen neredeyse hiçbir ülke ve toplum kalmamıştır. 1939 yılında patlak veren ve altı yıl süren bu büyük savaşın sona ermesinin ardından barışın tesisi hemen gerçekleşmemiştir. Devletler arasındaki çekişme ve mücadeleler, bölgesel çatışmalar zaman zaman dünyayı yeni bir savaşın eşiğine getirmiş, ancak böylesi yeni bir topyekün savaş patlak vermemiş, dünya iki süper güç arasındaki Soğuk Savaş atmosferi altında uzunca bir dönem geçirmiştir.¹³⁰ Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonrasında Orta Avrupa'dan çekilmesi bölgede bir güç boşluğu meydana getirmiştir. ABD ve SSCB bu güç boşluğunda ön plana çıkan ülkeler olmuş, uluslararası sistemin iki kutuplu bir yapıya büründüğü süreç başlamıştır.¹³¹

Soğuk Savaş dönemi, bu süreç içerisindeki çeşitli zamanlarda meydana gelen krizlere rağmen büyük güçler arasında bir savaş yaşanmaması nedeniyle istikrarlı geçmiştir. Ancak hem Batı Bloğunun lideri ABD hem de Doğu Bloku'nun lideri SSCB dünya genelinde ideolojik, siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel bir yarış içerisine girmişlerdir. ABD Milli Güvenlik Konseyi (National Security Council) tarafından 1948 yılında hazırlanan NSC-20 adlı raporda Sovyetler Birliği'nin dünyada hakimiyet kurmayı hedeflediği vurgulanmış, bu ülkenin nüfuzunun azaltılması ve Doğu Avrupa'nın kurtarılmasının gerekliliği ifade edilmiştir.¹³² İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından

¹³⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1980**, 2.b., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 419.

¹³¹ John Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe After Cold War", **International Security**, Vol. 15, No. 1, (Summer 1990), p. 10.

¹³² Ronald Powaski, **The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991**, London: Oxford University Press, 1997, p. 76.

ortaya çıkan ve SSCB'nin dağıldığı 1991 yılına dek süren Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu sistem ön plana çıkmış, devletler iki blok etrafında yoğunlaşmıştır. İki kutuplu Soğuk Savaş dönemi, ABD ve SSCB arasındaki askeri, politik, ekonomik ve sosyal ilişkiler ile şekillenen bir dönem olmuştur. NATO ve Varşova Paktı ise blok örgütleri olarak uluslararası sistemde var olmuşlardır.¹³³

ABD, İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın güç kaybetmesi sonucu bilfiil sahada yer almış ve uzun süredir sorunlu olarak tanımlanan Avrupa kıtasından uzak kalmayı salık veren Monro Doktrini'ni terk etmiştir. 1917 tarihli Bolşevik Devrimi'nden İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar çekingen bir politika takip eden ve büyük devletler topluluğunun dışında kalan SSCB ise, 1945 yılından itibaren aktif ve yayılmacı bir politika benimsemiştir. Kısacası, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş dönemi yaklaşık 50 yıl boyunca uluslararası ilişkilere hakim olmuştur.¹³⁴ Soğuk Savaş döneminde uluslararası politika, ağırlıklı olarak iki blok lideri ülkenin birbirleri arasındaki çekişme ile şekillenmiştir. ABD'nin bu dönemdeki başlıca müttefikleri Britanya, Fransa, Batı Almanya, Japonya ve Kanada olurken. Doğu Bloku tarafında ise SSCB'nin yanında Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Doğu Almanya ve Romanya'dan oluşan Doğu Avrupa grubunun yanı sıra Küba ve Çin yer almıştır.¹³⁵

Hem ABD hem de SSCB İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası arenada geçmişlerine göre daha aktif bir pozisyon benimsemişler ve her iki devlet de “yayılmacı” olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda topraklarını ve nüfuz ettikleri alanları genişletmiş olan bu iki devletin uluslararası alanda karşı karşıya gelmesi beklenen bir sonuç olmuştur.¹³⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yaşanan gelişmeler, ABD başta olmak üzere Batı ile SSCB arasında savaş sırasında özellikle Almanya'ya karşı gerçekleşen işbirliğinin savaş sonrası dönemde mümkün olmadığını göstermiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu sistemde her iki blok da aralarındaki mücadeleye ideolojik bir çatışma görüntüsü vermeye çalışmıştır. ABD, özgür dünyanın savunuculuğunu üstlenirken SSCB, üçüncü dünya ülkelerinin emperyalist devletlere karşı

¹³³ Raymond Aron, **Peace and War: A Theory of International Relations**, New Jersey: Transaction Publishers, 2003, p. 381.

¹³⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1980**, 2.b., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 420.

¹³⁵ Sudarshana Banerjee, “The Functioning of Balance of Power System during the Cold War”, (Jadavpur University Department of International Relations Unpublished PhD Thesis), Kolkata, 2010, p. 61.

¹³⁶ Ronald Powaski, **The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991**, Oxford University Press; 1 edition, 1997, p. 2.

verdiği bağımsızlık mücadelesinden yararlanarak kendi ideolojisini, siyasal ve ekonomik nüfuz alanını genişletmeye çalışmıştır. Bu anlamda iki blok arasındaki ilişkiye tamamen Soğuk Savaş mantığı egemen olmuştur.¹³⁷

Bu dönemde ABD, SSCB'yi Avrupa ve Asya'da komünizmi yaymakla, buna karşın kendisini tarihin ilerlemeci güçlerinin lideri olarak gören SSCB ise ABD'yi devrimci girişimlerini yok etmeye çalışmakla suçlamıştır. Komünizmin 1944 ve 1945 yıllarında güç kazandığı Yugoslavya ve Arnavutluk'tan sonra SSCB, 1946 ve 1947 yıllarında Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Polonya'da komünist rejimlerin iktidara gelmesi için büyük çaba harcamıştır.¹³⁸ Monro Doktrini'nin terk edildiği aktif Yeni ABD Politikası, SSCB'nin mümkün olan her yerde imparatorluklarının sınırlarını genişletme eğiliminde olduğu, ancak kendisini yeni bir kitlesel savaş riski içerisine sokmayacağı tezine dayanıyordu. Bu nedenle ABD çeşitli baskılar yoluyla SSCB'yi ve komünist uydularını önce zayıflatmak daha sonra da mevcudiyeti içerisine almayı hedeflemiştir.¹³⁹ SSCB'nin savaş sırasında işgal ettiği İran'dan savaş sona ermesine rağmen çekilmemesi, Yunanistan'daki iç savaşta komünistleri desteklemesi ve Türkiye'den Kars ve Ardahan'ın yanı sıra boğazlarda üs istemesi SSCB'nin niyetini ortaya koyan ve ABD'nin tezini güçlendiren gelişmeler olmuştur.¹⁴⁰

İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgi sonrasında Almanya, İngiliz, Fransız, Amerikan ve Sovyet işgal bölgelerine ayrılmış, SSCB nüfuzu alanında bulunan Berlin ise dört idari bölgeye bölünmüştür. Savaşın galibi devletler açısından Almanya'nın siyasi ve ekonomik geleceği bakımından mutabakat sağlanamamış, bunun üzerine 1947 yılında ABD ve İngiltere ayrı işgal bölgelerini birleştirme kararı almıştır. Batılı hükümetler Almanya'nın parçalanmasının Avrupa genelinde olumsuz sonuçlara yol açmasından endişe duymuştur. Bu kaygı, Batı Avrupa'nın Sovyet kontrolündeki komünist partilerin etkisi altına girmesi endişesine yol açmıştır. Bu tehlikeyi önlemek isteyen ABD, çevreleme politikası kapsamında Batı Avrupa ekonomilerini yeniden inşa etmeyi hedefleyen büyük bir ekonomik yardım programını devreye sokmuştur.¹⁴¹

¹³⁷ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 9.b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2011, s. 165.

¹³⁸ Sudarshana Banerjee, "The Functioning of Balance of Power System during the Cold War", (Jadavpur University Department of International Relations Unpublished PhD Thesis), Kolkata, 2010, p. 61.

¹³⁹ Julius W. Pratt, **A History of United States Foreign Policy**, New York: Princeton Hall, 1980, p. 399.

¹⁴⁰ Arı, **a.g.e.**

¹⁴¹ Banerjee, **a.g.e.**, s. 62.

Soğuk Savaş döneminin aktörleri ekonomi alanına siyaset, güvenlik ve barış başlıklarına nazaran daha fazla önem vermişlerdir. Ekonomik üstünlüğün güç mücadelesi içerisindeki ülkelere daha fazla avantaj sağladığı önemli bir gerçektir. Ekonomik yardım temelinde Marshall Planı önemli bir örnek teşkil etmektedir.¹⁴² ABD, Truman Doktrini (1947) ve Marshall Planı (1948-1951) aracılığı ile Yunanistan ve Türkiye'yi olası SSCB tehdidine karşı ekonomik olarak desteklemeyi hedeflemiştir. Bu iki ülkenin yanı sıra savaş sonrası zarar gören Avrupa ülkeleri de bu ekonomik destek paketlerinden faydalanmıştır. Ekonomik gelişmelerin yanı sıra 1949'da ABD'nin önderliğinde NATO kurulmuştur.¹⁴³ Klasik bir tehlikeye karşı klasik bir tepki olarak var olan NATO ile Batı ülkeleri ABD'nin kıtaya olan desteğini korumasını hedeflemiştir.¹⁴⁴

NATO'nun ilk dönemlerinde, üye devletler, hava limanları, boru hatları ve iletişim ağları gibi çeşitli altyapı çalışmalarını birlikte hayata geçirirken bu projelerin önemli bir bölümü ABD tarafından finanse edilmiştir. 1950 yılında ABD, Avrupa'da kendisinin liderliğinde entegre bir askeri yapı oluşturmaya başlamıştır. Bu yapının başında bulunan Dwight D. Eisenhower ise NATO'nun ilk başkomutanı olmuştur.¹⁴⁵ Doğu Bloku'nda ise 1947'de sosyalist ve komünist partilerin uluslararası alanda bir araya gelmesi amacıyla Kominform adıyla yeni bir yapı kurulmuş, Marshall Planı'na karşılık Molotof Planı geliştirilmiş ve 1955 yılının Mayıs ayında da Varşova Paktı kurulmuştur.¹⁴⁶

Sovyetler Birliği'nin halkına ve dünyaya verdiği ilk mesaj, Sovyetler Birliği'nin tarihi bir zafer kazandığı yönündeydi. Genel olarak sosyalizm lehine ve özellikle de SSCB lehine temel bir güç kayması iddia etmek, savaş sonrası ideolojik reformülasyonun merkezi bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, bu değişim Sovyet işgali altındaki Doğu Avrupa ülkelerinin hızlı bir şekilde "Sovyetleşmesi" ile temellendirilmiştir. Sovyet iktidarı SSCB'nin savaş sonrası anlaşmaların oluşturulmasında büyük rol oynadığı yönündeki savı desteklemiştir. Sovyetler Birliği'nin halka yönelik ikincil mesajı ise yakın gelecekte yeni bir savaşın muhtemel olduğu

¹⁴² John Lewis Gaddis, **Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek**, çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 36-37.

¹⁴³ John Spanier and Steven W. Hook, **American Foreign Policy Since World War II**, 19th edition, Los Angeles: CQ Press, 2012, p. 41.

¹⁴⁴ Raymond Aron, **Peace and War: A Theory of International Relations**, New Jersey: Transaction Publishers, p. 382.

¹⁴⁵ Sudarshana Banerjee, "The Functioning of Balance of Power System during the Cold War", (Jadavpur University Department of International Relations Unpublished PhD Thesis), Kolkata, 2010, p. 64.

¹⁴⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 9.b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2011, s. 165.

şeklinde karşılık bulmuş, Sovyet iktidarı askeri meseleler ile meşgul olmaları gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁷ Bu bağlamda NATO ile Varşova Paktı arasındaki temel fark kuruluş felsefesinde yatmaktadır. NATO, Batı Avrupa hükümetlerinin talebi üzerine kurulmuş, ABD'nin liderliğine karşın eşitlerin topluluğu olarak tanımlanmıştır. Bunun aksine Varşova Paktı ise diğer üyelerinin kuruluş aşamasında minimal etkilerinin olduğu, SSCB ağırlığının mevcut olduğu bir oluşum olmuştur.¹⁴⁸

1949 Çin Devrimi, Kore ve Vietnam Savaşları, Berlin Krizi (1958-61), U2 Casus Uçağı Olayı (1960) ve Küba Krizi (1962) gibi olaylar iki kutuplu sisteme hakim olan ve Soğuk Savaş döneminde iki süper güç arasındaki gerilimi tehlikeli boyutlara ulaştıran olaylar olmuştur.¹⁴⁹ Bu dönem 1960'ların ortalarına dek bu şekilde devam etmiş ve bundan sonra iki blok arasında yumuşama doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır.¹⁵⁰ 1960'ların başında ortaya çıkan gelişmeler üzerine iki blok arasında başlayan işbirliği ve bu çerçevede yapılan görüşmelerle başlayan ve 1990'a kadar devam eden döneme genel olarak gevşek iki kutuplu sistemin özellikleri hakim olmuştur. Küba Krizi'nin hemen ardından ABD, SSCB ve İngiltere, nükleer silahların yayılmasını önlemek için 5 Ağustos 1963'te Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Antlaşmasını (Test Ban Treaty) imzalamıştır. Yine aynı yıl içerisinde ABD ve SSCB doğrudan iletişimi sağlamak amacıyla Kırmızı Telefon Antlaşmasını (Hot Line Treaty) imzalamışlardır. Bu hamleler ile başlayan yumuşama ve işbirliği dönemi 27 Ocak 1967'de Dış Uzay (Outer Space) Antlaşması ve 1 Temmuz 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasının (The Non Proliferation Treaty) imzalanmasıyla devam etmiştir.¹⁵¹

Yine bu dönemde, Doğu ve Batı Blokları arasında imzalanan ekonomik, ticari ve kültürel içerikli antlaşmaların yanı sıra iki türlü Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (SALT-I ve SALT-II) özellikle 1980 yılında dek yumuşama döneminin en önemli gelişmeleri olmuştur.¹⁵² 1969-1972 yılları arasında iki ülke arasında devam eden

¹⁴⁷ William Curti Wohlforth, **The Elusive Balance: Power and Perceptions During the Cold War**, New York: Cornell University Press, 1993, p. 101.

¹⁴⁸ Sudarshana Banerjee, "The Functioning of Balance of Power System during the Cold War", (Jadavpur University Department of International Relations Unpublished PhD Thesis), Kolkata, 2010, p. 68.

¹⁴⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918 – 1994**, 15. b., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 322.

¹⁵⁰ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 9.b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2011, s. 166.

¹⁵¹ a.g.e.

¹⁵² a.g.e.

görüşmeler sonucunda 26 Mayıs 1972 tarihinde her iki ülkede de füze karşıtı silah sistemlerinin iki tane olmasını içeren SALT-I Antlaşması imzalanmıştır.¹⁵³

SALT-I Antlaşması'nı takiben silahların denetimi hükümlerini içeren SALT-II Antlaşması, 18 Haziran 1979 yılında Viyana'da dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter ile SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brejnev arasında imzalanmıştır. Ancak SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgali, Asya ve Afrika'ya yönelik çeşitli müdahaleleri ve silahlanma alanında kazandığı güç, ABD'yi SSCB'ye yönelik yeni adımlar atmaya itmiştir. SALT-II'nin Amerikan Kongresi tarafından onaylanmamasının yanı sıra SSCB ile ticarete ihracat sınırlamalarının konması, 1980 Moskova Olimpiyatları'nın boykot edilmesi ve Amerikan askeri gücünün artırılması gibi hamleler iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden olumsuz bir boyuta taşımıştır.¹⁵⁴ SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile başlayan, SALT-II'nin yürürlüğe girmemesi ve İran-İrak Savaşı ile devam eden süreç, Mihail Gorbaçov'un SSCB Komünist Partisi Genel Sekreterliğine geldiği 1985 yılına kadarki dönemin eklenmesiyle birlikte Soğuk Savaş'ın istikrarsız diğer bir dönemi olmuştur.¹⁵⁵

Mihail Gorbaçov'un işbaşına gelmesiyle birlikte başlatmış olduğu glasnost (açıklık, şeffaflık) ve perestroyka (yeniden yapılanma, yeniden inşa) politikaları çerçevesinde önemli gelişmeler yaşanmış ve Sovyetler Birliği bu dönemde daha açık bir toplum olma yolunda adımlar atmıştır. Ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemek konusunda eski tutucu pozisyonunu terk eden SSCB Doğu Bloku içindeki gelişmelerde de ülkelerin içişlerine müdahale etmemeye özen göstermiştir.¹⁵⁶

Sovyetler Birliği, Mihail Gorbaçov ile birlikte yeni bir politik açılım gerçekleştirmiş olsa da 1980'lere gelindiğinde Ronald Reagan başkanlığındaki ABD silahlanma seviyesini arttırarak SSCB'yi yıpratmayı hedeflemiştir. ABD'nin 1980'de 1 trilyon dolar olan borcu, 1988'de 2,5 trilyon dolara kadar yükselmiştir. Öte yandan SSCB'nin savunma alanındaki harcamaları ise 1985'te GSMH'nin % 17'sine ulaşmıştır. ABD'ye kıyasla savunma harcamaları çok daha yüksek olan SSCB'nin ekonomisinin

¹⁵³ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918 – 1994**, 15. b., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 465.

¹⁵⁴ a.g.e., s. 466.

¹⁵⁵ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 9.b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2011, s. 168.

¹⁵⁶ a.g.e.

çöküşü kaçınılmaz olmuştur.¹⁵⁷ Bu ekonomik uçurumun Sovyetlerin aleyhine açılması Soğuk Savaş'ın kaybedilmesine yol açmıştır. 6 Temmuz 1990 tarihine gelindiğine Londra'daki NATO Zirvesi'nde Soğuk Savaş'ın sona erdiği ilan edilmiş, 31 Aralık 1991'de ise SSCB kendisini lağvetmiş ve yerine 15 bağımsız cumhuriyet kurulmuştur.¹⁵⁸

1945-1991 arası süren iki kutuplu sistemde blok liderleri başta olmak üzere büyük devletler arasında doğrudan bir savaş çıkmamasının sebebi, her iki devletin de nükleer ve konvansiyonel silahlara sahip olmaları ve II. Dünya Savaşı'ndaki büyük yıkımı tecrübe etmiş olmalarıdır. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemindeki barış durumunun temelinde nükleer silahlardan duyulan endişe yer almıştır.¹⁵⁹

2.2. Hegemonya Araçları ve Farklı Yaklaşımlar

Hegemonya, etimolojik açıdan “önderlik” anlamı ile değerlendirilirken yüklendiği anlam itibariyle “tahakküm” manasını taşımaktadır.¹⁶⁰ Siyaset bilimi çerçevesinde ilk kez Antonio Gramsci tarafından kullanılan hegemonya kavramının, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde kullanılmaya başlandığı dönem ise 1970'ler olmuştur. Bu dönemde değişen ve giderek karmaşık hale gelen uluslararası sistem, güç-çıkarcı temelli realizm kavramları ile ifade ve analiz edilmekte yetersiz kalmıştır.¹⁶¹ Hegemonyayı diyalektik bir yaklaşımla açıklayan Gramsci'ye göre hegemonya, salt maddi güce sahip olanın zayıf olan üzerinde zor kullanarak egemenlik ve tahakküm kurması şeklinde açıklanamaz. Onun yaklaşımına göre hegemonya toplum içerisinde var olan güçler arasındaki ilişkiyi açıklamaya ve analiz etmeye çalışan bir kavramdır.¹⁶² Bu bağlamda zor kullanma yoluyla hegemonya kurulabileceğinin yanı sıra rızaya dayalı bir hegemonya kurulması da mümkündür.¹⁶³ Hegemonya uluslararası ilişkiler disiplini

¹⁵⁷ Ronald Powaski, **The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991**, Oxford University Press; 1 edition, 1997, p. 233.

¹⁵⁸ Powaski, **a.g.e.**, p. 275.

¹⁵⁹ Umut Uzer, “21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları”, **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, s. 75.

¹⁶⁰ Giovanni Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, 2.b., çev. Recep Boztemur, Ankara: İmge Kitabevi, 2016, s. 56.

¹⁶¹ Atilla Eralp, **Devlet ve Ötesi**, 8.b., der. Atilla Eralp, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 156.

¹⁶² Stephen Gill, **American Hegemony and the Trilateral Commission**, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 42.

¹⁶³ Antonio Gramsci, **Selections from the Prison Notebooks**, New York: International Publishers, 1971, p. 57.

içerisinde “düzen için hegemonya” ve “güç için hegemonya” olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilmektedir.¹⁶⁴

Robert Gilpin, Stephen Krasner ve Charles Kindleberger gibi realist kuramcılarının benimsediği düzen içi hegemonya yaklaşımı uluslararası sistemin anarşik olduğundan hareketle ekonomi-politik temelinde bir hegemonya analizi yapmaktadır. Analizde Neorealizm argümanlarını kullanan bu yaklaşım, düzenleyecek bir güç olmaksızın anarşik yapının istikrara kavuşamayacağını savunmaktadır. Bu görüşe göre devletlerin uluslararası alandaki ekonomik ve askeri güçleri, hegemonyayı belirleyen temel unsurlardır.¹⁶⁵ Diğer bir kategori olan güç için hegemonya anlayışında ise hegemonya devletin gücünü maksimize etmek için kullandığı bir araç olarak yorumlanmaktadır. Burada hegemonya anarşik olan uluslararası sistemde istikrarın tesis edilmesinden çok sahip olunan gücün ekonomik faydaya dönüştürülmesinde ön plana çıkmaktadır.¹⁶⁶

Hegemonya kavramı bölgeselleşmeye yönelik çalışmalarda öne çıkan kavramlardan biri olmuştur. Söz konusu kavram başlangıçta ulusal düzeyde kullanılmış ve bu hali ile küresel çapta siyasi, askeri ve ekonomik sorunların analizi bu çerçevede yapılmaya çalışılmıştır. Genel itibarıyla uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde hegemonya kavramının küresel bir anlam taşıdığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda “hegemonik devlet” olarak tanımlanan devletler küresel düzeyde etki yaratma kapasitesine sahip büyük güçlerdir. Ancak uluslararası alanda güç yaratacak siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel güç parametrelerinden yoksun olan devletler bölgesel etki yaratma yolunu tercih etmektedirler. Böylece ulusal gücün bölgesel düzeye evrilmesi sürecinde hegemonya kavramı ön plana çıkmaktadır. Bölgeselleşmede öne çıkan hegemonya kavramı özellikle Soğuk Savaş döneminde yaşanan katı iki kutuplu sistem nedeniyle yeterince dikkate alınmamıştır.¹⁶⁷

Devletler arasında işbirliğinin zorluklarından söz eden siyaset bilimciler uluslararası sistemi “savaş hali” olarak yorumlamakta ve işbirliğini bu varsayım ile birlikte değerlendirmektedir. Bu konseptte göre uluslararası ilişkiler doğa durumunda

¹⁶⁴ Çınar Özen, “Neogramşiyen Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica’daki Büyük Dönüşüm”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 2, Sayı 8, (Kış 2005-2006), s. 6.

¹⁶⁵ Robert Gilpin, **War and Change in World Politics**, New York: Cambridge University Press, 1981, p. 30.

¹⁶⁶ Özen, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁶⁷ Abdullah Torun, “Bölgesel Hegemonyanın Bir Aracı Olarak Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü”, **OAKA**, Cilt: 9, Sayı: 19, 2015, s. 6.

bulunan devletler arasındaki rekabettir. Yani uluslararası sistem kanun koyacak ve bu kanunları uygulayabilecek bir otoritenin olmaması bakımından anarşiktir.¹⁶⁸ Devletler, kendilerinin meydana getirdikleri sözleşme ve kurallara güvenmek durumundadırlar. Devletlerin kendi kararlarını alması ve bu kararları kendi başına uygulamaya geçirmesi devletler arasında çatışma veya savaşla sonuçlanabilmektedir.¹⁶⁹

Robert Keohane, hegemonya sonrası işbirliğinin değerlendirmesini yaparken hem realistlerin hem de kurumsalcıların penceresinden konuyu incelemiştir. Realistler uluslararası ilişkileri Hobbes değerleri üzerine inşa etmekte ve küresel sistemi “savaş durumu” olarak nitelendirmektedirler. Devletler güç için birbirleri ile mücadele halindedir. Bu durumda uluslararası sistem ise kural koyan ve uygulayan bir otoritenin olmaması nedeniyle anarşiktir. Dahası, realistler küresel norm ve kuralların devletlerin davranışındaki nedensel faktörler olarak önemini topyekün reddetmektedirler.¹⁷⁰ Öte yandan “kurumsalcı” gelenek ise ortak ekonomik çıkarların devletler arasında “çıkarlar uyumu” (*harmony of interests*) yarattığını, bunun sonucunda da uluslararası kurum ve kuralların meydana geldiğini iddia etmektedir. Devletler de çıkarlar uyumu sonucu meydana gelen kurum ve kuralları kendi istekleri ile takip etmektedirler.¹⁷¹

Kurumsalcılar işbirliğinin sonsuza dek sürmesini beklememektedir. Ancak çıkarların zaman içerisinde deforme olabileceğini de göz önünde bulundurmaktadırlar. Karşılıklı bağımlılık olgusunun işbirliği içerisinde yeni çıkarları yarattığını savunmaktadırlar. Realistler İkinci Dünya Savaşı sonrası, ABD’nin hakimiyetinde istikrarlı bir uluslararası ekonomik düzen ön görmüşlerdir. Kurumsalcılar ise bu dönemi karşılıklı bağımlılık sonucu ortaya çıkan ticari ve uluslararası finans düzenlemeleri temelinde uluslararası bir düzen olarak yorumladılar. Bu düzen uluslararası kuralları, norm ve prensiplerin yanı sıra karar alma süreçlerini de içermekteydi.¹⁷²

Küresel ve bölgesel ölçekte değerlendirilen hegemonya kavramı bu iki ayrı düzlem üzerinde çeşitli farklılıklara sahiptir. *Birincisi*, bölgesel hegemon devlet, gücün uluslararası alanda dağılımı sonucunda oluşan ve kuralların uluslararası örgütler

¹⁶⁸ Robert Keohane, **After Hegemony**, New Jersey: Princeton University Press, 1984, p. 7.

¹⁶⁹ Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing, 1979, p. 111.

¹⁷⁰ Anne L. Herbert, “Cooperation in International Relations: A Comparison of Keohane, Haas and Franck”, **Berkeley Journal of International Law**, Volume: 14, Issue: 1, 1996, p. 226.

¹⁷¹ a.g.e.

¹⁷² Keohane, a.g.e., p. 8.

tarafından tayin edildiği uluslararası sisteme uymak durumundadır. Bu bağlamda sistemi yeniden düzenleyecek bir iradeye sahip olmayan bölgesel hegemon devletin uluslararası sisteme aykırı bir politika izlemesi zordur. *İkincisi*, bölgesel hegemon devlet, sahip olduğu güç parametrelerini küresel bir etki yaratmak için kullanabilir. Bu noktada bölgesel hegemon devlet bulunduğu coğrafyadaki siyasi iradenin kendisi olduğunu, bunun da bölge ülkelerinin yanı sıra uluslararası arenada kabul görmesi yönünde strateji izler. *Üçüncüsü*, bölgesel hegemon devlet bulunduğu pozisyonun devam etmesine yönelik bir politika izleyebilir. Bu bağlamda hegemonyasına zarar verebileceğini düşündüğü anda bölge ülkelerini uluslararası sistemden uzaklaştırma yoluna giderken bunun da bölge ülkeleri tarafından kabul edilmesini isteyebilir. Bölgesel hegemon devletler, sahip oldukları statülerini bölge ülkelerinin yanı sıra uluslararası sistem nezdinde de kabul görmesi ile sürdürebilmektedirler.¹⁷³

2.3. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yaşanan gelişmeler uluslararası güç dengesinde önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Körfez Savaş'ında Irak'ın mağlup olması Sovyetler Birliği'nin küresel bir güç olma niteliğini artık kaybettiğini ve ABD ile küresel bir güç mücadelesi içerisine girecek siyasi irade ve askeri güce sahip olmadığını ortaya koymuştur.¹⁷⁴ Sovyetler Birliği'nin ABD karşısında küresel bir güç olma noktasında yaşadığı zayıflığın Körfez Savaşı'ndan önce Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan olaylara dayandığını söylemek mümkündür. Sovyet Blokundan ayrılmaların yaşanması dağılma sürecini başlatmış, Körfez Savaşı ise bu süreci hızlandıran olay olmuştur. Sovyetler Birliği'nin etkin bir pozisyon alamadığı bu savaşın ardından Varşova Paktı dağılmış, Sovyetler Birliği tarihe karışmıştır.¹⁷⁵

Soğuk Savaş döneminde asıl olan, silahlanma çerçevesinde askeri ve ideoloji alanında yaşanan güç mücadelesi olmuştur. Hem ABD hem de SSCB, kendi aralarında

¹⁷³ Miriam Prys, "Hegemony, Domination, Detachment: Differences in Regional Powerhood", *International Studies Review*, Vol. 12, No. 4, (December 2010), p. 482.

¹⁷⁴ Ramazan Gözen, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi", *Liberal Düşünce*, Cilt 2, Sayı 7, Yaz 1997, s. 74.

¹⁷⁵ a.g.e.

ve üçüncü ülkelere yönelik rekabetlerinde ağırlıklı olarak bu araçları kullanmışlardır. Ekonomi ve ticaret, birincil hedeflerine hizmet ettikleri derece değerli olmuştur. Öyle ki ABD ve SSCB üçüncü ülkelere ekonomik yardımlar yaparak bu ülkeleri kendi blokları içerisinde tutmayı ve bloklarını muhafaza etmeyi hedeflemişlerdir. Bu doğrultuda “yüksek politika” ve “düşük politika” ayrımı yapılmış, bu ayrımda askeri, siyasi ve ideolojik konular yüksek politikayı, ekonomik, mali ve sosyal konular düşük politikayı temsil etmiştir.¹⁷⁶

SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaş'ın iki süper gücünden biri olan ABD'nin liderliğini tescil etmesi ve iki kutuplu sistemi sona erdirmesi bakımından önemlidir. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında dönemin ABD Başkanı George H. W. Bush, dile getirdiği “Yeni Dünya Düzeni” ifadesi ile Sovyetler Birliği sonrası uluslararası sistemde yeni bir yapının ortaya çıktığını ifade etmiştir.¹⁷⁷ Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte uluslararası düzende askeri ve stratejik açıdan tek kutuplu bir sistem ortaya çıkmış olsa da Rusya, nükleer ve konvansiyonel silahları ve bu silahların teknolojisini elinde bulundurması bakımından dikkate değer bir ülke konumunu hep korumuştur. Rusya'nın Bosna Savaşı'nda Sırbistan lehine duruşu ve Batı ülkelerinin Rusya'ya karşı politikası, Rusya'nın askeri gücünün uluslararası güç dengesindeki önemini ortaya koymuştur.¹⁷⁸

Sovyetler Birliği'nin halefi Rusya 1991-2000 yılları arasında SSCB'nin son lideri Mihail Gorbaçov tarafından 1985 yılında başlatılan glasnost ve perestroyka politikaları ile siyasi olarak liberal-demokratik, ekonomik olarak ise serbest piyasaya entegre olmak amacıyla çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Dağıldıktan sonraki beş yıllık dönemde Boris Yeltsin ile birlikte iç politikaya yönelen Rusya, ABD'nin uluslararası arenadaki yükselişine karşılık verememiştir. Nitekim Rusya'nın dış politika hedeflerini görece düşük seviyeye çekmesi, Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Asya gibi eski Sovyet alanlarında güç boşluklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁷⁹ Ancak Kafkaslarda, Orta ve Doğu Avrupa'da ve hatta Orta Asya'daki Rusya'nın askeri etkisi Batı'nın bu ülkeye yönelik politikalarında belirleyici unsur olmaya devam etmiştir. Nitekim

¹⁷⁶ a.g.e., s. 80.

¹⁷⁷ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 9.b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2011, s. 172.

¹⁷⁸ Ramazan Gözen, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi”, **Liberal Düşünce**, Cilt 2, Sayı 7, Yaz 1997, s. 80.

¹⁷⁹ Zeynep Dağı, **Rusya'nın Dönüşümü**, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2002, s. 91.

NATO'nun Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi bu çerçevede değerlendirilmektedir.¹⁸⁰

SSCB'nin parçalanması ve sonrasında iç politikaya yönelmesi sonucu uluslararası alanda etkili bir aktör olamaması, 1990-2000 yılları arasında ABD'nin küresel anlamda güçlenmesini sağlamış ve bu ülkeyi küresel bir güç olma amacına yöneltmiştir. ABD'nin 1990 sonrası jeopolitik serbestlik kazanması, sistemin tek kutuplu olduğu biçimindeki düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak 11 Eylül saldırıları ve sonrasındaki süreç küresel anlamda bir değişimi ifade etmekte, tek kutuplu bir yapının olmadığını ortaya koymaktadır.¹⁸¹ 11 Eylül 2001 tarihinde, ABD'de Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne gerçekleştirilen saldırılar tek süper güç olarak kalan ABD'nin küresel anlamdaki prestijine zarar vermiş ve liderliği sorgulanmaya başlanmıştır. ABD toprakları içerisinde gerçekleşen bu denli büyük ve yıkıcı bir saldırı dünya siyasetini etkilemekten öte bir milat olarak kabul edilmektedir.¹⁸²

Çok kutupluluğun işareti olan 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin Orta Doğu ve Orta Asya'da zayıflaması sonucu oluşan konjonktürde Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkeler bölgesel ve küresel alanda ivme kazanmaya başlamıştır. Türkiye, Brezilya ve İran gibi bölgesel güçlerin de küresel arenada etkili olmaları uluslararası sistemin çok kutuplu yapısını ortaya çıkarmıştır. Bu yeni oluşan çok kutuplu yapı, uluslararası sistemin ağırlık merkezinin Atlantik'ten Pasifik'e taşındığını, jeopolitik güç mücadelesinin ise Afro-Avrasya (Afrika-Avrasya) bölgesinde yaşandığını ve enerji kaynaklarının büyük öneme sahip olduğu çok aktörlü bir uluslararası yapıyı ifade etmektedir.¹⁸³ Bu bağlamda Avrupa-Kafkasya-Orta Asya üçgeninin ağırlık merkezini oluşturduğu Avrasya coğrafyasında güç mücadelesi daha anlamlı hale gelmektedir. Enerji kaynakları açısından son derece önemli olan bu bölge ABD-Rusya-Çin arasındaki jeopolitik mücadelenin sahnelenmesinin yanı sıra Türkiye ve İran gibi önemli bölgesel güçler için jeopolitik ve jeostratejik açıdan dikkate değer bir alandır.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Micheal P. Croissant, "Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi", **Avrasya Etüdüleri**, Cilt: 3, Sayı: 1, İlkbahar 1996, s. 18.

¹⁸¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul: Der Yayınevi, 2002, s. 35.

¹⁸² Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 25.

¹⁸³ Nejat Eslen, "Çok Kutuplu Düzen", 15 Aralık 2008 (Çevrimiçi)

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/28434/Cok_kutuplu_duzen.html, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2019)

¹⁸⁴ Bilgehan Emeklier, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi", 3 Mayıs 2010 (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/1901/-soguk-savas-sonrasi-uluslararasi-sistemin-analizi>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2019)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonucu sahip olduğu "koruyucu" rolünün zedelenmesi sonucunda, güç mücadelesi daha da keskin hale gelmiştir. Küreselleşen dünyada ABD karşısında ekonomik, ticari ve teknolojik bakımdan rakip olarak iki önemli bölge yer almaktadır. Bu bölgeler Almanya'nın başını çektiği Avrupa ile Japonya'nın başını çektiği Asya'dır. Ancak son uluslararası gelişmeler ile birlikte bölgeler ve ülkelerin önemi ve diğer ülkelerin algılamalarında değişiklikler meydana gelmiştir. ABD, Almanya ve Japonya arasındaki küresel rekabetin ana konuları şunlardır: En iyi ürünleri kim üretiyor? Hangi ülke hayat standartlarını daha hızlı yükseltiyor? En yetenekli iş gücüne sahip ülke hangisi? Kim yatırım, tesis ve ekipman, araştırma-geliştirme ve altyapı alanında lider konumda? Hangi ülke başarılı bir örgütlenmeye sahip? Kim ihracatta başarılı? Özetle hangi ülke üretim, yatırım ve ticaretle önde?¹⁸⁵

Üç ülke arasındaki rekabetin ikinci boyutu, "içinde buldukları coğrafi bölgeyi paylaştıkları ülkeler ile işbirliğini artırarak yeni pazarlar oluşturmanın yanında rakip ülkelerin bu pazara girişini engellemek" hedefine yönelik mücadeledir. Bu noktada küreselleşmenin aksine ülkeler "bölgeselleşme" sürecine girmişlerdir. Bu bölgeselleşme ile serbest ticaret alanı yaratmak amaçlanmıştır.¹⁸⁶ Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliğindeki NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi), Amerika ve Kanada arasındaki Serbest Ticaret Blokuna 1993 yılında Meksika'nın da dahil edilmesiyle kurulmuş olup, üye ülkeler arasındaki ticaret hacmini artırma amacı taşımaktadır. Amerika açısından Meksika'nın bu örgüte üye olmasının tek nedeni ekonomik değildir. Meksika ekonomisinin ve siyasetinin liberalleşmesi yönünde reformlara öncülük etmesinin yanı sıra siyasi, sosyal ve ekonomik istikrara kavuşturulmasına da aracılık etmesi hedeflenmiştir.¹⁸⁷

Bölgeselleşme kavramı içerisinde Almanya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemdeki rolü hem Avrupa Birliği hem de diğer Avrupa ülkeleri için önemli olmuştur. Alman Markı'nın anahtar konumu, Avrupa içerisindeki ticaretteki payı bu ülkeyi AB'nin

¹⁸⁵ Lester Thurow, **Kıran Kırana: Japonya, Avrupa ve ABD Arasında Yaklaşan Ekonomik Savaş**, çev. Ayşe Karasu, İstanbul: Afa Yayınları, 1994, s. 21.

¹⁸⁶ Ramazan Gözen, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi", **Liberal Düşünce**, Cilt 2, Sayı 7, Yaz 1997, s. 82.

¹⁸⁷ David Leyton-Brown, "The Political Economy of North American Free Trade", **Political Economy and the Changing Global Order**, ed. Richard Stubbs and Geoffrey R. D. Underhill, London: The Macmillan Press, 1994, p. 360-363.

bütünleşme sürecinde lider konuma getirmiştir. Askeri açıdan değerlendirildiğinde Fransa ve İngiltere'ye oranla sınırlı kapasiteye sahip olan Almanya, sahip olduğu ekonomik güç ile önemli bir siyasi rol oynamaktadır. Dolayısıyla Almanya'nın ekonomik ve siyasi gücü bu ülkeyi birlik içerisinde karar alma süreçlerinde önemli bir noktaya getirmiştir.¹⁸⁸

Soğuk Savaş'ın sona ermesi yalnızca ABD'nin bir rakibinin görece küresel etkisinin ortadan kalkmasına neden olmamış, geniş perspektiften incelendiğinde farklı bölgeleri de etkilemiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ABD'nin Avrupa'dan çekileceğini bekleyen Avrupa Birliği ülkeleri ile ABD arasında farklı bir algılamamanın olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁸⁹ Avrupa üzerindeki etkisinin yok olmasını istemeyen ABD, NATO'yu bu doğrultuda etkin bir araç olarak kullanmaya devam etmektedir. Her ne kadar güvenlik ve savunma odaklı bir örgüt olan Batı Avrupa Birliği 2010 yılından sonra işlevsiz hale gelse dahi birlik üyesi ülkeler 2017 yılında ABD'de göreve gelen Donald Trump'ın söylemleri sonrası "Avrupa Ordusu" çalışmalarına hız vermiştir.¹⁹⁰

1960'lardan itibaren Japonya "yardım", "yatırım" ve "ticaret" ilişkileri sonucunda Asya-Pasifik bölgesinde kurumsallaşmayan bir bölgeselleşme geliştirmiştir. 1980'lerde Brunei, Malezya, Endonezya, Tayland, Singapur ve Filipinler gibi ASEAN ülkelerine ve Tayvan ve Güney Kore'ye yatırımlar yapan Japonya, karşılıklı ticaret ilişkisi oluşturmuştur.¹⁹¹ Ancak Japonya'nın yanı sıra Çin de son dönemlerde Asya'da sanayisi ve ekonomisi ile dikkate değer bir gelişme göstermiş ve bölgede önemli bir aktör haline gelmiştir. Ekonomik açıdan önemli bir gelişme gösteren Çin, Japonya'ya oranla küresel anlamda etkinliğini de artırmaktadır. Güneydoğu Asya, ABD ve Latin Amerika ülkelerinde önemli yatırımlar yapan Çin, dünyanın büyüyen ekonomileri arasında yer almakta ve dünya üretiminde de ilk beş içerisinde konumlanmaktadır. Çin, askeri

¹⁸⁸ David Sadler, "The State Level: The Nation-State in Europe, East and West", **International Politics in Europe: The New Agenda**, ed. G. Wyn Rees, London: Routledge, 1993, p. 39.

¹⁸⁹ Alvin Toffler, **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Altın Kitapları Yayınevi, 1992, s. 431.

¹⁹⁰ Emine Akçadağ Alagöz, "Batı Avrupa Birliği'nin Sonu", 18.06.2010 (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/779/-bati-avrupa-birliqi-nin-sonu>, (Erişim Tarihi: 30.03.2019),

¹⁹¹ David Leyton-Brown, "The Political Economy of North American Free Trade", **Political Economy and the Changing Global Order**, ed. Richard Stubbs and Geoffrey R. D. Underhill, London: The Macmillan Press, 1994, p. 371.

harcamalarını da iki katına çıkarırken yüksek teknolojiye sahip olmaya ve askeri yapısını modernleştirmeye çalışmaktadır.¹⁹²

Bu üç önemli bölge arasındaki rekabetin boyutu küresel bir etki yaratmaktadır. Diğer bir ifadeyle ABD, Almanya ve Japonya dünyanın diğer ülke ve alanlarında ekonomik etki alanları kurmaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda Asya-Pasifik, Amerika kıtası ve Avrupa Birliği bölgeleri dışında kalan Orta Doğu, Orta Asya, Afrika ve Latin Amerika üzerindeki güç mücadelesi önem teşkil etmektedir. Çok kutupluluğun artış göstermesi sonucu bölgeselleşme ile birlikte ittifakların sayısının artması bu bölgelerin ehemmiyetini artırmıştır. Ancak bu bölgeler üzerindeki mücadelenin dinamikleri yalnızca ekonomik ve ticari gerekçelere dayanmamaktadır. Özellikle ABD açısından, jeopolitik ve jeostratejik hedefler bu rekabette ön plana çıkmaktadır.¹⁹³ SSCB'nin dağılması sonrası eski nüfuz alanı olması sebebiyle Rusya'nın bu bölgede etkin olmasını istemeyen ABD'nin jeopolitik açıdan ilgilendiği Orta Asya ve Kafkasya, yeni dönem rekabetin yaşandığı önemli alanlar olmuştur. Stratejik ve siyasi çıkarların yanı sıra bölgede bulunan doğal kaynaklar rekabetin önemli dinamikleri arasındadır. Avrupa ülkeleri kendi ihtiyaçları için bölgedeki doğal kaynakları önemsemekte, Çin ise özellikle gelişen sanayisi için hem ham madde arayışı hem de ürünleri için yeni pazar arayışı içerisinde bölgeye büyük önem vermektedir.¹⁹⁴

Rusya ise bu denklem içerisinde sahip olduğu enerji kaynakları ile ön plana çıkmaktadır. Sahip olduğu siyasi tarihi ile Orta Asya ve Kafkaslar'daki etkinliğini kısmen sürdürmekte olan Rusya hem enerji kartı hem de jeopolitik perspektifi ile bölgesel etkinliğini küresel bir düzleme aktarmak istemektedir. İkinci olarak askeri silah sanayisinde gelişmeyi hedefleyen Rusya savunma alanında modern teknolojinin kullanıldığı silahların üretimine yönelmiştir. Bu anlamda ABD'nin NATO'nun doğuya doğru genişlemesine tepki gösteren Rusya, bölgeselleşmeye önem vererek Çin ile birlikte Orta Asya ülkelerini konsolide etmek üzerine yoğunlaşmaktadır.¹⁹⁵ Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD, Çin, Almanya, Japonya ve Rusya sahip oldukları farklı özellikler ile

¹⁹² Bates Gill, **Contrasting Visions: United States, China, and World Order**, Washington: The Brookings Institution, 2001, p. 10.

¹⁹³ Ramazan Gözen, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi", **Liberal Düşünce**, Cilt 2, Sayı 7, Yaz 1997, s. 84.

¹⁹⁴ a.g.e.

¹⁹⁵ Ertan Efeğil ve Nezih Müsaoglu, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, Yaz 2009, s. 14.

farklı kutupları temsil etmektedir. Bu bağlamda bölgeselleşme sonucu çeşitli ittifaklar ortaya çıkmakta, bu ittifaklar da farklı örgütler ile kurumsallaşmaktadır.

2.4. Orta Asya’da Bölgesel İşbirliği Girişimleri

Rusya, SSCB’nin dağılmasının ardından hem bölgede oluşan güç boşluğunu engellemek hem de “arka bahçesi” olarak tanımlanan Orta Asya ve Kafkasya’yı kontrol etmek amacıyla çeşitli işbirliklerinin kurulmasında önemli rol oynamıştır.¹⁹⁶ Bu bağlamda 1991 yılında Rusya, Ukrayna ve Belarus, SSCB döneminde kalan politik, ekonomik ve askeri ilişkilerin muhafaza edilmesi amacıyla Bağımsız Devletler Topluluğu’nu (BDT) kurmuşlardır.¹⁹⁷ Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Tacikistan’ın katılımı ile genişleyen BDT bünyesinde 1992 yılında askeri işbirliği anlaşması, 1993 yılında da Bağımsız Devletler Ortak Pazarı ve tek para kararları kabul edilmiştir. Aynı yıl içerisinde imzalanan BDT Şartı ile ortak güvenlik ve askeri işbirliği konularındaki prensipler saptanmıştır.¹⁹⁸

BDT, ekonomik ve siyasi açıdan somut başarılar elde edememiştir. 1993 yılında belirlenen ve yıllar içerisinde geliştirilen ticari hedeflere ulaşamamış, ortak yatırım amacıyla oluşturulan fon çok düşük seviyede kalmış ve son olarak ihracatta KDV’nin kaldırılması gibi temel konularda üye ülkeler arasında işbirliği sağlanamamıştır. Topluluk bünyesinde ekonomik reformların gerçekleştirilmesinde koordinasyonunun bulunmamasının yanı sıra bu süreçte birçok ülke, tarifeleri artırarak çeşitli kota uygulamalarını hayata geçirmiştir. Hatta ödeme sorunları sebebiyle malların ve enerji kaynaklarının taşınması durdurulmuş, bu nedenle BDT’nin ekonomik entegrasyon çabaları büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Dimitri Trenin, “Southern Watch: Russia’s Policy in Central Asia”, **Journal of International Affairs**, Volume 56, No 2, Spring, 2003, p. 121.

¹⁹⁷ Paul Kubicek, “The Commonwealth of Independent States: An Example of Failed Regionalism?”, **Review of International Studies**, Volume 35, Issue 1, Feb., 2009, p. 237.

¹⁹⁸ Deniz Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4.b., der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınevi, 2005, s. 109.

¹⁹⁹ Martha Brill Olcott, Anders Aslund and Sherman Garnett, **Getting It Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States**, Washington, DC: Carneige Endowment for International Peace, 1999, p. 71.

Kapsamı ve üyeleri değerlendirildiğinde zayıf bir oluşum olan BDT, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan sorunların çözümü için ortak bir zemin bulunmasında kayda değer bir başarı sağlayamamıştır. 1993 yılında imzalanan BDT Şartı, Roma Antlaşması tasavvur edilerek uluslar üstü bir yapı hedefi ile hazırlanmıştır. Ancak bu hedefler özellikle Batı ile ilişki kurmak isteyen Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan gibi ülkeler tarafından kabul görmemiş ve söz konusu “ortak hareketi” salık veren maddeler üyelere herhangi bir zorunluluk getirmeyecek şekilde hafifletilmiştir.²⁰⁰ Öte yandan Rusya'nın BDT içerisinde hegemonik güç olarak var olmaya devam ettiği 1990'ların sonunda uluslararası ortam çoğulcu bir yapıya bürünmeye başlamıştır. ABD ve Çin'in başını çektiği ülkelerin yanı sıra İran, Türkiye ve Hindistan gibi bölgesel güçler de BDT ülkeleri için denge unsurları haline gelmişlerdir. Bu bağlamda “jeopolitik çoğulculuk” pek çok BDT devleti için yeni alanlar ve fırsatlar yaratmış, bu da eski Sovyet toprakları üzerindeki kontrolünü kaybetmek istemeyen Rusya'yı tedirgin etmiştir.²⁰¹

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından hem bölge hem de devletler üzerindeki nüfuzunu meşrulaştırmaya yönelik adımlar atmaya devam etmiştir. BDT'nin ardından bu yönde atılan diğer bir adım Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) kurulması olmuştur. KGAÖ'nün temeli 15 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması'na (The Collective Security Treaty – KGA) dayanmaktadır. 15 Mayıs 1992 tarihinde Rusya Federasyonu, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan'ın katılımıyla KGA imzalanmıştır. Bu anlaşma Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni devletler arasındaki askeri bir ittifak olma özelliği taşımaktadır. Belarus, Azerbaycan ve Gürcistan'ın 1993'te anlaşmayı imzalaması ile anlaşmanın üye yapısı genişlemiştir.²⁰² Öncelikle BDT içerisinde yer alan ülkeler ile bir askeri anlaşma ile ortaya çıkan KGA için 11 Eylül 2001 saldırıları önemli bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül saldırıları Rusya için yeni bir güvenlik anlayışının doğmasına ve bu anlamda BDT üyelerinin de içerisinde olduğu bölgesel bir örgütlenmenin gerekli olduğu fikrinin oluşmasına neden olmuştur.²⁰³

²⁰⁰ Paul Kubicek, “The End of the Line of the Commonwealth of Independent States”, **Problems of Post-Communism**, Volume 46, Issue 2, 1999, p. 17.

²⁰¹ Paul Kubicek, “The Commonwealth of Independent States: An Example of Failed Regionalism?”, **Review of International Studies**, Volume 35, Issue 1, Feb., 2009, p. 244.

²⁰² Gregory Gleason and Marat E. Shaihtudinov, “Collective Security and Non-State Actors in Eurasia”, **International Studies Perspectives**, Volume 6, Issue 2, 2005, p. 277.

²⁰³ Bertil Nygren, **The Rebuilding of Greater Russia: Putin's Foreign Policy Towards the CIS Countries**, London: Routledge, 2008, p. 31.

2002 yılında Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Belarus'un imzaladığı yeni bir anlaşma ile KGAÖ tam anlamıyla kurumsallaşmıştır.²⁰⁴ KGAÖ'nün kuruluş felsefesi ve hedefleri, anlaşmanın üçüncü maddesinde belirtilmiştir. Bölgesel ve uluslararası güvenliği güçlendirmenin yanı sıra üye ülkelerin egemenliklerinin ve toprak bütünlüklerinin korunması KGAÖ'nün temel amacı olarak ifade edilmiştir.²⁰⁵ Faaliyet alanları ise anlaşmanın sekizinci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre KGAÖ uluslararası terör ve aşırıcılık, uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, uluslararası organize suçlar ve üye devletlerin güvenliğini tehdit eden her türlü saldırı ile mücadeleyi faaliyet alanı içerisinde değerlendirmiştir.²⁰⁶ KGAÖ, üye devletlerine bakıldığında Rusya'nın liderliğinde görece zayıf ülkelerin bir araya geldiği hiyerarşik bir bölgesel güvenlik yapılanması görünümündedir.²⁰⁷ Bu nedenle de Soğuk Savaş döneminde varlık gösteren Varşova Paktı'na benzetilmektedir.²⁰⁸

Özbekistan, Avrasya ülkeleri arasındaki benimsediği politikalar bağlamında farklılık göstermiştir. Söz konusu ülke 11 Eylül saldırıları sonrası ABD donanmasına açtığı Hanabad Üssü'nü 2005 yılında kapatarak yönünü Rusya'ya dönmüştür. 2012 yılında dönemin Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, KGAÖ'yü Rusya'nın neo-empereyal hedeflerine ulaşmasını sağlayacak bir oluşum olarak tanımlamış ve Özbekistan 1999 yılında ayrılarak 2006 yılında tekrar katıldığı KGAÖ'den 2012 yılında ikinci kez ayrılmıştır.²⁰⁹

Avrasya'da gerçekleşen işbirlikleri incelendiğinde eski Sovyet üyesi ülkelerin Rusya şemsiyesi altında toplandıkları görülmektedir. Rusya, bölgedeki nüfuzunu sürdürmenin yanı sıra ABD ve Batı'ya karşı bölgesel birlikteliği güçlendirmek adına bu tür oluşumların hayata geçmesine öncülük etmiştir. Ancak hem Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından kurulan BDT, hem de 1992 yılında anlaşması imzalanan

²⁰⁴ Tayyar Arı (der.), "Orta Asya'da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri", **Orta Asya ve Kafkasya: Rekabette İşbirliğine**, Bursa: MKM yayınları, 2010, s. 35.

²⁰⁵ Charter of the Collective Security Treaty Organization, (Çevrimiçi) http://www.icee.es/Galerias/fichero/Varios/2002_Carta_de_la_OTSC.pdf, p.89. (Erişim Tarihi: 20.04.2019)

²⁰⁶ a.g.e., p. 90.

²⁰⁷ William Zimmerman, "Hierarchical Regional Systems and the Politics of System Boundaries", **International Organizations**, Volume: 26, Issue: 1, Winter 1972, p. 18.

²⁰⁸ Andrei P. Tsygankov, **Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity**, Second Edition, Lanham: Rowman&Littlefield Publishers, 2010, p. 153.

²⁰⁹ Murat Laumulın, "Virtual Security of Central Asia", 7 October 2012, (Çevrimiçi) <https://eng.globalaffairs.ru/number/Virtual-Security-of-Central-Asia-15694>, (Erişim Tarihi: 20.04.2019)

ancak 2002 yılında kurumsallaşmaya başlayan KGAÖ içerisinde Rusya üye ülkeler arasında büyüklüğü ile dikkati çekmektedir.

Avrasya’da benzer hedeflerle kurulan ŞİÖ, bu açıdan farklı bir döneme işaret etmektedir. Zira yine eski Sovyet ülkelerinin üye olduğu ŞİÖ içerisinde Rusya’nın yanında Çin de önemli bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Biri siyasal geçmişi ve askeri donanımı, diğeri yükselen ekonomisi ile öne çıkan iki ülke ŞİÖ’ye olan ilgiyi artırmaktadır. Zira her iki ülkenin örgütten ve üye ülkelerden beklentileri farklılık göstermektedir. Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi ülkeler açısından Çin’in varlığı Rusya’ya karşı bir dengeleme unsuru olarak değerlendirilmektedir.

3. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN KAPASİTE VE PERFORMANSI

3.1. ŞİÖ'nün Tarihçesi ve Felsefesi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte hem devletler arasındaki ilişkilerin belirli kurallar ve normlar etrafında şekillenmesi gerektiği düşüncesi, hem de küreselleşmenin etkisi sonucu BM, NATO ve Varşova Paktı başta olmak üzere bölgesel ve küresel örgütlenmelerin kurulduğu bir süreç ortaya çıkmıştır. Kurulduğu dönemin özelliklerini taşıyan bu örgütler 1990'ların başına dek büyük bir değişim yaşamadan varlıklarını sürdürmüşlerdir. SSCB'nin dağılması ve Varşova Paktı'nın sona ermesi ile birlikte yeni kurulan Cumhuriyetlerin de bölgede var olmaları sonrası Orta Asya'da yeni bir süreç başlamıştır.²¹⁰ SSCB'nin 26 Aralık 1991 tarihinde dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan olmak üzere beş, Kafkasya'da ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmak üzere üç yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Orta Asya, gerek jeopolitik özellikleri gerekse barındırdığı yeni bağımsız devletler bakımından Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte yeni dünya düzenindeki çok kutupluluk tartışmaları arasında küresel siyasetteki yerini almıştır.²¹¹

Orta Asya'nın sahip olduğu enerji kaynakları bu bölgeyi ve bölge ülkelerini ön plana çıkarmaktadır. Kazakistan'da bulunan petrol ve Türkmenistan'da bulunan doğal gaz büyük güçler açısından stratejik öneme sahiptir. ABD, Rusya ve Çin gibi ana aktörler bu alanda öne çıkan ülkelerdir. ABD, Rusya etkisini sonlandırmak amacıyla doğuya doğru genişleme politikasını benimserken Rusya ise eski Sovyet toprakları üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek istemektedir. Son yıllarda ekonomik açıdan önemli bir gelişme kaydeden Çin ise enerji ve ham madde ihtiyacı bağlamında Orta Asya ülkeleri ile

²¹⁰ M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, "Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü", *Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik*, der. M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, Ankara: USAK Yayınları, 2013, s. 83.

²¹¹ Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler", *Cilt: 63, Sayı:1, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2008, s. 208.

ilişkilerini geliştirirken bölgede üçüncü bir güç olarak varlık göstermeye başlamıştır. Enerji kaynaklarını varlığı üç büyük aktör açısından bölgedeki rekabeti artırmaktadır. Büyük güçlerin rekabet sahasının olmasının yanı sıra mevcut sınır sorunları bölgede yaşayan ülkeleri bir bütünleşme fikrine götürmüştür.²¹²

ABD'nin bölge ile yakından ilgilenmesi ve Rusya ve Çin'in bölgede önemli aktörler olması Asya Devletlerini yakından etkilemektedir. Bu devletleri bölgesel bir bütünleşmeye götüren en önemli unsur ise ortak güvenlik çıkarlarının varlığı olmuştur. Böylesi bir ortak payda, çeşitli yönlerden farklılıklar barındırmasına rağmen aynı coğrafya içerisinde yer alan devletleri siyasi açıdan yakınlaştırmaktadır. Bu bağlamda ŞİÖ, Orta Asya'da önemli bir bölgesel bütünleşme örneğini teşkil etmektedir. Önceleri sınırlı üyesi ile güvenlik odaklı bir politika benimseyen örgüt 11 Eylül saldırıları sonrası önemli bir dönüşüm geçirmiş, takip eden yıllarda üye sayısının yanı sıra kapsamını da genişletmiştir.²¹³

ŞİÖ'yü diğer bölgesel örgütlenmelerden ayıran özellik ise Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemde tek süper güç olan ABD'nin iradesi dışında olmasının yanı sıra, kimilerine göre ABD'ye karşı yeni bir güç dengesi oluşturmak üzere kurulmasıdır.²¹⁴ Kuruluş hedefleri arasında güvenliğe önemli bir yer ayırması, üye ülkelerinin nüfusunun dünya nüfusunun 1/3'ünden fazla olması, sahip oldukları askeri kapasite ve yine üye ülkelerdeki mevcut nükleer ve konvansiyonel silahlar ŞİÖ'yü diğer bölgesel örgütlerden ayırmaktadır. Öte yandan Çin'in bölge ülkelerine yönelik ekonomik hamleleri de özellikle son dönemde ŞİÖ içerisindeki önemli unsurlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır.²¹⁵

Rusya ve Çin arasındaki sınır sorunları sebebiyle başlayan gerilim 1960'larda üst seviyeye çıkmış, 1980'lerin ortalarına gelindiğinde ise bu gerilimin seviyesi düşerek yerini yumuşamaya bırakmıştır. Gerek iç politika gerekse dış politikada yaşanan

²¹² Hüseyin Koçarlan ve Mahmut Yardımcıoğlu, "Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2012, s. 165.

²¹³ Can Zeyrek, "Orta Asya Da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2010, s. 872.

²¹⁴ Alexander Cooley, "Russia and the Recent Evolution of the SCO: Issues and Challenges for U.S. Policy", **The Policy World Meets Academia: Designing U.S. Policy toward Russia**, ed. Timothy Colton, Timothy Frye, Robert Legvold, Cambridge: American Academy of Arts and Sciences, 2010, p. 13.

²¹⁵ Alyson J. K. Bailes and Pál Dunay, "The Shanghai Cooperation Organization as a Regional Security Institution", **The Shanghai Cooperation Organization**, ed. Alyson J. K. Bailes, Pál Dunay, Pan Guang and Mikhail Troitskiy, Stockholm: International Peace Research Institute, 2007, p. 4.

gelişmeler iki ülkenin birbirlerine olan yaklaşımlarını da etkilemiştir. 1989 yılında yaşanan Tiamenmen olayları sonrası dış politikada yalnızlaşan Çin, Rusya ile yaşadığı sınır sorunları başta olmak üzere ihtilafli alanlarda çözüm odaklı politikalar benimsemiştir. Aynı dönemlerde Sovyetler Birliği'nin son lideri Mihail Gorbaçov da glastnost ve perestroyka politikaları ile ekonomiyi önceleyen yeni hamleleri hayata geçirmiştir. Her iki ülkenin de reform hareketlerine denk gelen bu dönemde iki ülke bir araya gelmiş ve sınırların % 98'i belirlenmiştir. Ancak 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile belirlenen sınırların akıbeti de belirsiz hale gelmiştir.²¹⁶

İki ülkenin yakınlaşması ŞİÖ'nün ortaya çıkışını da hazırlayan üç temel unsura dayanmaktadır. Rusya ve Çin arasında var olan uzun sınırın güvenliğinin sağlanması işbirliğine gitmeyi zorunlu kılan nedenlerin başında gelmektedir. Bu ülkelerin yanı sıra Orta Asya ülkelerinin hissettiği sınır güvenliği meselesi ŞİÖ'nün kurulmasındaki temel rolü oynamıştır.²¹⁷ Pekin ve Moskova yönetimleri arasındaki yumuşamanın ardından gelişen ilişkilerde öne çıkan ikinci unsur ise ekonomi olmuştur. Rusya'nın Çin'e yönelik silah satışı son yıllarda artış göstermektedir. Asya-Pasifik'te ABD bağlantılı tehdit algılamasını yoğun şekilde hisseden Çin, yüksek teknolojiye sahip Rus silahlarını düşük fiyattan alma noktasında oldukça istekli olmuştur. Bu bağlamda Çin, Rusya'dan 1995 yılından 1999 yılında dek 3,3 milyar doları aşan silah alımı yapmıştır.²¹⁸ Askeri harcamaların yanı sıra Rusya da Çin'in üretim fazlası ve ucuz ürünlerine talip olmaktadır.²¹⁹

Askeri ve ekonomik unsurların yanında ABD karşıtlığı, iki ülkenin yakınlaşmasındaki üçüncü unsur olarak öne çıkmaktadır. Çin, SSCB'nin dağılması ile birlikte denge unsuru olmaması sebebiyle tek süper güç olarak kalan ABD ile ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmıştır. 1970 yılında başlayan ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik görüşmeler ABD ve Çin'i önemli ölçüde yakınlaştırmıştır. Ancak Çin,

²¹⁶ James MacHaffie, "The Potential for a China-Russia Military Alliance Explored", **Alternatives Turkish Journal of International Relations**, Vol. 10, No. 2&3, 2011, p. 27.

²¹⁷ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1, (Bahar 2004), s. 174.

²¹⁸ Sherman Garnett, "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership", **The Washington Quarterly**, Volume 24, Issue 4, Autumn 2001, p. 45.

²¹⁹ Chikahito Harada, **Russia and North-East Asia**, Adelphi Paper 310, London: Routledge, 2005, p. 37.

Washington ile devam eden bu süreçte yaşanacak bir olumsuzluğa karşı güçlü bir destek bulabilmek amacıyla yeni bir ittifak arayışı içerisine girmiştir.²²⁰

Moskova'nın 1990'lı yılların ortalarında Orta Asya'ya yönelik politikalara ağırlık vermesindeki en önemli neden Batı ile iyi ilişkiler kurmak istemesine karşın dünya genelindeki ve bilhassa Avrupa ve Asya'daki oluşumlardan dışlandığını hissetmesi olmuştur. Bunun yanı sıra Rusya, NATO'nun Doğu Avrupa'daki genişlemesine karşı tepki olarak alternatif bir yapılanma kurmak istemiştir. Çin ise bu dönemde Tayvan Sorunu sebebiyle özellikle Batı'nın tepkisini çekmiş, gelen tepkiler karşısında Rusya ile daha rahat işbirliğine gitmiştir. Bununla birlikte Sincar Uygur Özerk Bölgesi ve Tibet Özerk Bölgesi'nde yaşananların uluslararası arenada Çin'i zor durumda bırakması, bu ülkenin geniş sınırları paylaştığı Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinin farklı bir noktaya evrilmesine zemin hazırlamıştır.²²¹

Çin'in Rusya'dan yüksek teknolojiye sahip silah alım talebi, Rusya'nın Çin'in üretim fazlası ürünlerine talip olması ve en önemlisi ortak düşman olarak belirlenen ABD'ye karşı ittifak kurulmasına yönelik çabalar sonucu iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme göstermiştir. Çin'in eski Sovyet topraklarında kurulan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile sınır komşusu olması, bu ülkeleri de denge arayışına yöneltmiş ve onları sorunlarının çözümü için Rusya ve Çin ile işbirliğine yönelik politikalar üretmeye sevk etmiştir.²²² Rusya, NATO'nun Avrupa'nın Doğusuna doğru genişlemesinden endişelenirken, Çin ise Tayvan sorunu özelinde ABD ve Batı'nın insan hakları ihlallerini gerekçe göstererek uyguladığı uluslararası baskıdan rahatsızlık duymuştur. Sınır güvenliği, ekonomik bağımlılıklar ve ABD karşıtlığı temelinde gelişen Rusya-Çin ilişkileri 1994 yılının Eylül ayında "*yapıcı ortaklığa*" (constructive partnership), 1996 yılının Nisan ayında ise "*stratejik ortaklığa*" (strategic partnership) dönüşmüştür.²²³

1996 yılının Ocak ayında Rusya Federasyonu'nda Başbakanlık görevine atanan Yevgeni Primakov Moskova'nın dış politikasında yeni bir sayfa açmıştır. Rus dış politikasındaki reformcu, idealist ve Batı yanlısı tutumu bir kenara bırakan Primakov

²²⁰ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1, (Bahar 2004), s. 175.

²²¹ Herbert J. Ellison, "Russia, Korea, and Northeast Asia", **Korea's Future and Great Powers**, ed. Nicholas Eberstadt ve Richard Ellings, London: University of Washington Press, 2001, p. 171.

²²² Roland Dannreuther, **Creating New States in Central Asia**, Adelphi Paper 288, London: Oxford University Press for the IIS, 1994, p. 63.

²²³ Chikahito Harada, **Russia and North-East Asia**, Adelphi Paper 310, London: Routledge, 2005, p. 40.

realist bir yaklaşım ile askeri güç, ulusal güvenlik ve jeostratejiyi önceleyen bir politika benimsemiştir. Bu dönemde Rus dış politikasının istikrar, sınır güvenliği ve işbirliği olmak üzere Uzakdoğu'da üç temel hedefi mevcuttur.²²⁴ Tek kutuplu sistemin başrolündeki ABD'ye tepki olarak çok kutuplu bir uluslararası sistemi savunan Primakov, Orta Asya ülkelerine yönelik politikasına da bunu yansıtmıştır. Bu bağlamda bölgede gerek nüfusu gerekse de ekonomisi açısından önemli bir role sahip olan Çin ile stratejik ilişkiler tesis edilmeye başlanmıştır.²²⁵ Sınır sorunu bölge için en önemli güvenlik endişesini oluşturmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması bölgede bir güç boşluğu doğururken yeni bağımsızlığını kazanan devletler, Rusya ve Çin sınırını yeniden belirsiz bir hale getirmiştir.²²⁶

3.2. ŞİÖ'nün Kuruluşu ve Temel Amacı

Rusya ve Çin'in çeşitli sebeplerle gelişen ilişkileri yeni bağımsızlıklarını kazanan üç Orta Asya ülkesi Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla yeni bir bölgesel oluşuma dönüşmüştür. "Şanghay Beşlisi", 1996 yılının Nisan ayında Çin'in Şanghay kentinde beş ülkenin imzaladığı anlaşma ile resmen kurulmuştur.²²⁷ Örgütün kuruluş gerekçesi Sovyetler Birliği'nin dağılmasına bağlı olarak ortaya çıkan sınır sorunlarının çözümü ve güven artırıcı önlemlerin alınması olarak belirtilmiştir. Anlaşmaya taraf ülkeler karşılıklı sınır bölgelerindeki asker sayılarının düşürülmesi konusunda da mutabık kalmışlardır.²²⁸

Şanghay Beşlisi kapsamındaki ikinci önemli adım 1997 yılının Nisan ayında Moskova Zirvesi'nde atılmıştır. Şanghay Beşlisi'nin ikinci zirvesi olan bu toplantıda beş ülke tarafından imzalanan "Sınır Bölgelerinde Askeri Güçlerin Azaltılması Anlaşması"

²²⁴ Seung-Ho Joo, "The New Friendship Treaty between Moscow and Pyongyang", **Comparative Strategy**, Volume 20, Issue 5, 2001, p. 479.

²²⁵ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1, (Bahar 2004), s. 177.

²²⁶ Lutz Kleveman, **The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia**, New York: Grove Press, 2004, p. 114.

²²⁷ Farkhod Tolipov, "On the Role of the Central Asian Cooperation Organization within the SCO", **Central Asia and the Caucasus**, No: 3 (27), 2004, p. 146.

²²⁸ Stephen Aris, "The Shanghai Cooperation Organisation: 'Tackling the Three Evils': A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?", **Europe-Asia Studies**, Volume 61, Issue 3, 2009, p. 457.

(Treaty on the Reduction of Military Forces in Border Regions) ile birlikte Çin-Rusya sınırı boyunca belirlenen 100 kilometrelik alan içerisindeki askeri birliklerin ve konvansiyonel silahların sayısı azaltılmıştır.²²⁹ Anlaşma kapsamında sınır bölgelerinde 260.400 asker bulundurulması kararlaştırılmıştır. Bu sayının 130.400'ünün Çin tarafına, kalan 130.000'inin ise Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a ait olacağı belirlenmiştir.²³⁰

Beşli'nin üçüncü zirvesi 1998 yılında Kazakistan'ın başkenti Almatı'da düzenlenmiştir. Bu zirve salt güvenlik endişeleri üzerine temellenen ve gelişen Şanghay Beşlisi'nin kapsamının genişlemesi bakımından önemli bir başlangıç olmuştur. Zira zirvede oluşumun çerçevesi genişlemiş, askeri konuların yanı sıra ekonomik ve iktisadi anlaşmalar ön plana çıkmıştır.²³¹ Bu bağlamda bölgesel kalkınmanın sağlanması amacıyla ekonomik işbirliğinin gerekliliğinin vurgulandığı zirvede Kazakistan'dan Çin'e uzanan ve petrol taşınması hedeflenen 3.000 kilometrelik boru hattının inşası gündeme gelmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte Şanghay Beşlisi sınır sorunlarının çözümü ve güvenliğin tesisi gibi hedeflerin yanında çok taraflı bir işbirliği örgütüne dönüşmeyi amaçlayan bir örgüt halini almıştır.²³²

25 Ağustos 1999 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen dördüncü zirvenin en önemli noktası Şanghay Beşlisi'nin ABD hegemonyasına karşı güçlü bir şekilde tepki göstermesi olmuştur. 1999 yılının Mart ayında NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması Rusya ve Çin'in tepkisini çekmiş, iki ülke ABD'nin uluslararası alandaki faaliyetlerini eleştirirken “insan hakları ihlalinin” bahane edilerek ülkelerin iç işlerine müdahale edilmesinin kabul edilemeyeceğini ifade etmişlerdir.²³³ Bişkek Zirvesi, özellikle Moskova ve Pekin yönetimleri olmak üzere Şanghay Beşlisi içerisinde ABD karşıtlığının en sert şekilde dile getirilmesi bakımından ön plana çıkmıştır.²³⁴

²²⁹ P. Stobdan, “China's Central Asia Dilemma”, **Strategic Analysis Journal**, Volume 22, Issue 3, 1998, p. 406

²³⁰ Yasin Aslan, **Yirmi Birinci Yüzyılda Avrasya'da Güç Dengeleri**, Ankara: Berikan Yayınları, 2004, s. 24.

²³¹ Nuraniye Hidayet Ekrem, **Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)**, Ankara: ASAM Yayınevi, 2003, s. 150.

²³² **a.g.e.**, s. 151.

²³³ Herbert J. Ellison, "Russia, Korea, and Northeast Asia", **Korea's Future and Great Powers**, ed. Nicholas Eberstadt ve Richard Ellings, London: University of Washington Press, 2001, p. 181.

²³⁴ Halil Akman, “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 37, Nisan 2015, s. 313.

5 Temmuz 2000 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilen Beşinci Şanghay Beşlisi Zirvesi, oluşumun farklı bir yapıya bürüneceğinin sinyallerinin verildiği bir zirve olmuştur. Zira üye beş ülkenin yanı sıra Özbekistan da zirveye davet edilmiş ve devlet başkanı seviyesinde temsil edilmiştir. Oluşumun içerisindeki işbirliği alanlarının genişletilmesi ve yeni hedeflerin belirlenmiş olması göze çarpan yenilikler olmuştur. Özbekistan'ın yanı sıra NATO ve Afganistan'daki Taliban yöneticilerinin de gözlemci olarak zirveye katılması uluslararası alanda Şanghay Beşlisi'ne olan ilgiyi artırmıştır.²³⁵

Zirve'nin sonunda imzalanan Duşanbe Deklarasyonu ile Şanghay Beşlisi bölgesel bir oluşumun ötesinde küresel bir etkiye sahip olduğunu, bununla birlikte kapsamını da genişlettiğini ilan etmiştir. Deklarasyonun giriş kısmında “Şanghay Beşlisi'nin” bölgesel ve küresel barışa, istikrarı korumaya ve güvenliği sağlamaya katkı sunduğu belirtilmiş, bölgesel işbirliğini arttırarak uluslararası toplum üzerinde önemli bir etki yarattığı belirtilmiştir.²³⁶ Şanghay Beşlisi'nin üye sayısının genişlemesi ve yeniden yapılanmasının başlangıcını oluşturan Duşanbe Deklarasyonu, Tayvan'daki insan hakları ihlalleri sebebiyle uluslararası alanda baskı gören Çin, Çeçenistan politikasına destek arama çabasında olan Rusya ve askeri ve ekonomik alanda çeşitli işbirliği adımlarının atılmasını hedefleyen diğer Orta Asya ülkeleri açısından değer kazanmıştır. Yine bu zirvede uluslararası sorunların çözümünde BM'nin rolünün arttırılması da vurgulanmıştır.²³⁷

Söz konusu beşinci zirvede yayınlanan deklarasyon ile üye ülkeler Orta Asya'ya verdikleri önemi ortaya koymuştur. Duşanbe Deklarasyonu'nun ikinci maddesi Orta Asya'nın coğrafi anlamda Şanghay Beşlisi için ne kadar önemli bir konumda olduğunu vurgulamaktadır. Bu maddede üye ülkelerin uluslararası sorunların çözümünde karşılıklı güven ve fayda, eşitlik ve işbirliği ilkelerine bağlı kaldıkları, tek kutuplu bir uluslararası sistemin bölgesel ve uluslararası istikrar açısından elverişli olmadığı ifade edilmiştir. Yine aynı madde içerisinde BM Tüzüğü'ne bağlı kalınması gerektiği, blok politikalarının

²³⁵ Andrei Melville and Tatiana Shakleina, **Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities**, New York: Central European University Press, 2005, p. 163.

²³⁶ Yuxin Li, Chaojun Ni and Xuran Zhao, “The Status Quo and Prospects of Regional Economic Cooperation between China's Xinjiang and Neighboring Countries under the Framework of the Shanghai Cooperation Organization”, **International Journal of Business and Management**, Vol. 3, No. 1, 2008, p. 132.

²³⁷ Halil Akman, “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 37, Nisan 2015, s. 313.

diplomasinin sömürülmesine neden olacağı vurgulanmıştır.²³⁸ Üye ülkelerin aynı madde içerisinde anlaşma sağladıkları diğer bir önemli nokta ise bölgede meydana gelebilecek herhangi bir krize karşı ortak müdahalede bulunmak amacıyla askeri, ekonomik, diplomatik ve ticari işbirliğini arttırarak bölgenin güvenlik ve istikrarını güçlendireceklerini ifade etmeleri olmuştur. Bu ifade ile üye ülkeler bölgenin jeopolitiğini de göz önünde bulundurarak dışarıdan müdahaleye karşı işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir.²³⁹

Şanghay Beşlisi üyesi ülkelerin 15 Haziran 2001 tarihinde Şanghay'da bir araya geldikleri altıncı zirve, bu oluşumun dönüşümündeki somut adımların atıldığı bir toplantı olmuştur. Beşinci zirveye gözlemci olarak davet edilen ve cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından temsil edilen Özbekistan'ın üyeliğe kabul edilmesi ile birlikte bölgesel bir oluşum olan Şanghay Beşlisi'nin adı Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirilmiştir.²⁴⁰ Özbekistan'ın üyeliği ile birlikte uluslararası alanda ŞİÖ'nün bölgesel bir örgütlenmenin ötesinde misyonlar üstleneceğine dair şüpheler artış göstermiştir. Nitekim Çin ile sınırı olmayan bir ülkenin bu oluşuma dahil edilmesi örgütün yalnızca sınır sorunlarının çözümüne yönelik hedeflerinin olmadığını ortaya koymuştur. 2001 yılından itibaren üye ülkelerin Savunma, Dışişleri, Ekonomi, Kültür ve Ulaştırma Bakanlıkları ile Emniyet ve Yargı birimleri arasında ŞİÖ çatısı altında düzenli bir toplantı mekanizması kurulmuştur. Üye ülkelere yönelik çalışmaların yanı sıra Moğolistan, Pakistan, Hindistan, Afganistan ve İran'a gözlemci ülke statüsü verilerek genişleme yolunda yeni adımlar atılmaya devam edilmiştir. Singapur ve Belarus'nun örgütün ilk diyalog ortakları olarak kabul edilmesi ŞİÖ'nün küresel hedefleri olduğuna yönelik endişeleri artırmıştır.²⁴¹

Zirve sırasında ŞİÖ'nün dönüşümünün ilanının yanı sıra ABD'ye yönelik tek kutupluluk eleştirisi de cumhurbaşkanları seviyesinde uluslararası kamuoyu ile paylaşılmıştır. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin; ŞİÖ'nün iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine, bölgedeki istikrar ve

²³⁸ Dushanbe Declaration by the Heads of the Member States of the SCO, 28.08.2018 (Çevrimiçi) <http://eng.sectesco.org/documents/20080828/198044.html>, (Erişim Tarihi: 14.05.2019)

²³⁹ Can Zeyrek, "Orta Asya Da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 10, Sayı 3, 2010, s. 875.

²⁴⁰ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1, (Bahar 2004), s. 181.

²⁴¹ M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (der.), "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Orta Asya", **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik**, Ankara: USAK Yayınları, 2013, s. 88.

güvenliğin tesis edilmesine ve çok kutuplu bir uluslararası sisteme ulaşılmasına hizmet edeceğini vurgulamışlardır.²⁴²

15 Haziran'da yeni üyesi ile kuruluşu ilan edilen ŞİÖ'nün ikinci toplantısı 7 Haziran 2002'de Rusya'nın St. Petersburg kentinde yapılmıştır. ŞİÖ'nün ana sözleşmesinin altı üyenin imzasıyla kabul edildiği toplantıda örgütün amaç, ilke, yönetim şekli ve organları belirlenmiştir.²⁴³ ŞİÖ'nün üçüncü tarafları hedef almadığı ve üçüncü taraflara karşı bir oluşum olmadığını vurgulandığı deklarasyonda örgütün yeni üyelere de açık olduğu belirtilmiştir. Örgütün amaçlarının da yeniden sıralandığı deklarasyonda; Bölgesel güvenliğin tesis edilmesi, terörizmle mücadele, ayrılıkçılık ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi suçlarla mücadele edileceği vurgulanmıştır.²⁴⁴ Yapısında meydana gelen değişikliklerin yanı sıra üye ülkeler arasındaki ilişkilere yönelik bir dönüşüm de yaşayan ŞİÖ, Çin tarafından “Şanghay Ruhu” olarak adlandırılmıştır. Dönemin Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin bu ruhu üye ülkeler arasında karşılıklı güven, eşitlik ve fırsatlara dayalı ilişkiler, kültürlerle karşı saygı ve ortak gelişme isteği olarak tanımlamıştır.²⁴⁵

“Gözlemci Statüsüne İlişkin Yönetmelik”in 17 Haziran 2004 yılında Taşkent'te yapılan toplantıda kabul edilmesi, 2008 yılında Duşanbe'deki toplantıda ise “Şanghay İşbirliği Örgütü Diyalog Ortaklığı Statüsüne İlişkin Düzenlemeler”in kabul edilmesiyle ŞİÖ'nün tam üyelikleri dışında farklı ülkeler ile de ortaklıklar kurulması süreci başlamıştır. Bu kapsamda 8-10 Temmuz 2015 tarihlerinde Rusya'nın Ufa şehrinde düzenlenen toplantıda Pakistan ve Hindistan'ın örgüte tam üyelik süreçleri başlatılırken Azerbaycan, Ermenistan, Nepal ve Kamboçya'ya da diyalog ortağı statüsü verilmiştir.²⁴⁶

Kazakistan'ın başkenti Astana'da 7-8 Haziran 2017 tarihinde düzenlenen toplantıda Pakistan ve Hindistan'ın ŞİÖ'ye tam üyelikleri onaylanmış, bu iki ülkenin katılımı sonrası örgütün üye sayısı sekize çıkmıştır. Pakistan ve Hindistan'ın örgüte üyeliği sayının genişlemesinin çok ötesinde bir anlama sahiptir. Zira 1947 yılında

²⁴² President Vladimir Putin had a meeting with Chinese President Jiang Zemin, 14.06.2001 (Çevrimiçi) <http://en.kremlin.ru/events/president/news/41566>, (Erişim Tarihi: 15.05.2019)

²⁴³ Guoguang Wu and Helen Lansdowne (ed.), **China Turns to Multilateralism: Foreign Policy and Regional Security**, New York: Routledge, 2008, p. 111.

²⁴⁴ Bates Gill, **Rising Star: China's New Security Diplomacy**, Washington DC: Brookings Institution Press, 2007, p. 41.

²⁴⁵ Yong Deng and Fei-Ling Wang (ed.), **China Rising: Power and Motivation in Chinese Foreign Policy**, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2005, p. 184.

²⁴⁶ Nalan Işık, “Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli ile Analizi”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Sayı: 17, 2016, s. 152.

İngiltere sömürgesinin sona ermesi ile bağımsızlıklarını kazanan bu iki ülke Keşmir Sorunu nedeniyle çoğu kez karşı karşıya gelmiştir. Güvenliğin yanında diğer bir önemli husus ise Çin'in Bir Kuşak Bir Yol (One Belt One Road) projesi kapsamında Pakistan'a yönelik ekonomik yatırımlarıdır. Çin bu ülkede önemli altyapı çalışmaları sürdürmektedir. Hindistan ise gerek Rusya gerekse de Çin için hem nükleer silaha sahip olması hem de kalabalık nüfusu ile göz ardı edilemeyecek bir konumdadır.²⁴⁷

Tablo 1: ŞİÖ Üyesi, Gözlemci ve Diyalog Ortağı Olan Ülkeler

ÜYE	GÖZLEMCİ ÜYE	DİYALOG ORTAKLARI
Çin Halk Cumhuriyeti	Afganistan	Azerbaycan
Rusya	Belarus	Ermenistan
Kazakistan	İran	Kamboçya
Kırgızistan	Moğolistan	Nepal
Özbekistan		Türkiye
Tacikistan		Sri Lanka
Pakistan		
Hindistan		

Kaynak: Shanghai Cooperation Organisation (SCO), 09.01.2017

3.3. ŞİÖ'nün Kurumsal Yapısı

Askeri, sınır güvenliği, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğini öne çıkaran ŞİÖ, Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Temsilcilikler Konseyi, Ulusal Koordinatörler Konseyi, Bölgesel Anti-Terör Yapısı ve Sekretarya olmak üzere yedi organdan oluşan bir kurumsal yapıya sahiptir²⁴⁸:

²⁴⁷ India and Pakistan Join Shanghai Cooperation Organization, 12.06.2017 (Çevrimiçi) <https://thediplomat.com/2017/06/its-official-india-and-pakistan-join-shanghai-cooperation-organization/>, (Erişim Tarihi: 18.05.2019)

²⁴⁸ The Shanghai Cooperation Organisation, 09.01.2017 (Çevrimiçi) http://eng.sectsco.org/about_sco/, (Erişim Tarihi: 16.05.2019)

Devlet Başkanları Konseyi: Örgüte üye ülkelerin devlet başkanlarının katıldığı Konsey, ŞİÖ'nün en üst düzeydeki karar alma mekanizmasıdır. Yılda bir kez toplanan Konsey, diğer organların çalışmalar yürüttüğü hususları karara bağlayarak neticelendirir.

Hükümet Başkanları Konseyi: Örgütün ikinci derece önemli organı olan Hükümet Başkanları Konseyi de Devlet Başkanları Konseyi gibi yılda bir kez toplanır. Konsey bünyesinde çok taraflı işbirliği stratejileri, ekonomik gelişmeler ve bölgede öne çıkan konular görüşülmektedir. Bunun yanı sıra yıllık bütçenin onaylanması da yine Hükümet Başkanları Konseyi'nin görevleri arasındadır.

Dışişleri Bakanları Konseyi: ŞİÖ'nün en fonksiyonel organlarından biri olan Dışişleri Bakanları Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi toplantısından bir ay önce toplanarak bu toplantının gündemini belirleyen görüşmeleri gerçekleştirir. Konsey bünyesinde çoğunlukla bölgesel ve uluslararası sorunlar tartışılmaktadır.

Temsilcilikler Konseyi: Örgüte üye ülkelerden savunma, acil yardım, ekonomi, ulaşım, kültür, eğitim ve sağlık gibi alanlarda uzmanların katıldığı, söz konusu alanlarda karşılıklı işbirliği yapma ve anlaşmaların imzalanmasına yönelik görüşmelerin gerçekleştirildiği bir organdır.

Ulusal Koordinatörler Konseyi: ŞİÖ'nün diğer organlarını yönlendiren organ olan Ulusal Koordinatörler Konseyi yılda üç kez toplanır. Konseye örgüte üye ülkelerin ulusal koordinatörleri katılım sağlar.

Bölgesel Anti-Terör Yapısı (RATS): Örgütün Sekreteryaya ile birlikte iki daimi organından biri olan Bölgesel Anti-Terör Yapısı'nın merkezi Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bulunmaktadır. Yapının direktörü Hükümet Başkanları Konseyi'nin kararı ile üç yıllık süre ile atanır. Bölgesel Anti-Terör Yapısı'nın görevleri şu şekildedir²⁴⁹:

- Terör ve ayrılıkçı gruplarla mücadele kapsamında üye ülkelerin ilgili kurumları ile bilgi alışverişinin koordine edilmesi
- Üye ülkelerin talebi üzerine terörle mücadele uygulamalarının hazırlanması ve düzenlenmesi
- Terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılıkla mücadele ile ilgili yasal belgelerin hazırlanması

²⁴⁹ Zhao Xiaodong, **The Shanghai Cooperation Organisation and Counter-Terrorism Cooperation**, Stockholm: Institute for Security and Development Policy, 2012, p. 12.

- Üye ülkelerden gelen bilgilerin analiz edilerek muhafaza edilmesi
- Küresel zorluk ve tehditlere karşı etkin cevap verebilmek adına etkili bir sistemin kurulması
- Terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılıkla mücadelede sahip olunan tecrübelerin çeşitli konferanslar düzenlenerek üye ülkeler ile paylaşılması

Sekretarya: ŞİÖ'nün daimi organlarından biri olan Sekretarya, Çin'in başkenti Pekin'de bulunmaktadır. Örgütün tüm işlemlerinin takip edilerek belgelendiği ve gelecek faaliyetler için çalışmaların yürütüldüğü önemli bir organdır. ŞİÖ Sekreteri'nin ataması da tıpkı Bölgesel Anti-Terör Yapısı Direktörü gibi Hükümet Başkanları Konseyi'nin kararı doğrultusunda üç yıllık süre ile yapılmaktadır.

Rusça ve Çince ise ŞİÖ'nün resmi dillerini oluşturmaktadır.²⁵⁰ Öte yandan 2006 yılında üye ülkelerin ortak projelerinin finanse edilmesi amacıyla örgüt içerisinde Şanghay İşbirliği Örgütü Interbank'ı kurulmuştur.²⁵¹

3.4. ŞİÖ'nün Ekonomi Politik Kapasitesi

3.4.1. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Enerji Kapasitesi

Avrasya, mekânsal olarak sahip olduğu yüzölçümü, nüfusu, yer altı ve yer üstü kaynakları ile dünyanın önemli bölgelerinden biridir. Söz konusu coğrafya Mackinder'in işaret ettiği Heartland'a hakim olması, Spykman'ın vurguladığı Rimland'ı kapsamaması ile her zaman önemli bir bölge olmuştur.²⁵² ŞİÖ, tüm üyeleriyle birlikte değerlendirildiğinde Orta Asya'nın neredeyse tamamını temsil eden bir örgüt haline gelmiştir. Bunun yanı sıra farklı coğrafyalardan ülkeleri de bünyesinde barındırması ŞİÖ'nün stratejik önemini artırmaktadır. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları ve bu kaynakların nakil hatlarına ev sahipliği yapması bölgeyi jeostratejik açıdan da önemli bir hale getirmektedir. ŞİÖ

²⁵⁰ The Shanghai Cooperation Organisation, 09.01.2017 (Çevrimiçi) http://eng.sectsco.org/about_sco/, (Erişim Tarihi: 16.05.2019)

²⁵¹ Taşkın Deniz, "Mekansal Güç Asya'nın Siyasi Gücü: Şanghay İşbirliği Örgütü", **Doğu Coğrafya Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 30, 2013, s. 221.

²⁵² **a.g.e.**, s. 217.

sahip olduğu sınırları, ekonomisi ve nüfusu ile birlikte bölgesel bir bütünleşmenin ötesine geçmiştir.²⁵³

Tablo 2. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Ekonomi Politik Göstergeleri (2018)

ÜYE ÜLKELER	Yüzölçümü (km ²)	Toplam Nüfus	GSYİH (milyar \$)	Kişi Başı Milli Gelir (\$)	Büyüme Oranı (%)	Nüfus Artış Hızı (%)
Çin	9.596.960	1.384.688.986	12.238.000.000	8.690	6,9	0,37
Rusya	17.098.242	144.496.740	1.578.000.000	9.220	1,5	0,11
Kazakistan	2.724.900	18.744.548	162.887.000	7.970	4	0,98
Özbekistan	447.400	30.023.709	49.677.000	2.000	5,3	0,91
Kırgızistan	199.951	6.198.200	7.565.000	1.130	4,6	1,02
Tacikistan	144.100	8.921.343	7.146.000	990	7,1	1,58
Pakistan	796.095	197.015.955	304.952.000	1.580	5,7	1,41
Hindistan	3.287.263	1.339.000.000	2.651.000.000	1.790	6,6	1,14
GÖZLEMCİ ÜLKELER						
Afganistan	652.230	35.530.081	20.240.000	560	2,6	2,5
İran	1.648.195	81.162.788	430.700.000	5.430	4,3	1,1
Moğolistan	1.564.116	3.075.647	11.140.000	3.270	5,9	1,6
Belarus	207.600	9.498.264	54.440.000	5.290	2,4	0,1
DİYALOG ORTAĞI ÜLKELER						
Türkiye	783.562	81.257.239	851.500.000	10.940	7,4	1,5
Azerbaycan	86.600	9.854.033	40.748.000	4.080	0,1	1,1
Ermenistan	29.743	2.930.450	11.537.000	3.990	7,5	0,2
Kamboçya	181.035	16.005.373	22.158.000	1.230	6,8	1,5
Nepal	147.181	29.304.998	24.880.000	800	7,5	1,1
Sri Lanka	65.610	21.444.000	87.357.000	3.850	3,1	1,1

Kaynak: The World Bank, <https://data.worldbank.org/country>, (Erişim Tarihi: 19.05.2019)

Üye devletlerin toplam yüzölçümü 34.294.911 km² olup Asya'nın % 85'ine denk gelirken 3.1 milyarı geçen toplam nüfusları dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 45'ine denk gelmektedir. Çin'in son yıllardaki ekonomik gelişimi ve Pakistan ve Hindistan'ın da

²⁵³ Özlem Arzu Azer, "Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası", **International Conference on Eurasian Economies**, Session 4B, 2012, s. 237.

örgüte üye olmaları sonrası üye devletlerin toplam milli hasılları 17 milyar dolara ulaşmıştır.²⁵⁴

Avrasya'nın büyük bir bölümünü kapsayan ŞİÖ, gözlemci ve diyalog ortağı ülkelerin de eklenmesiyle en geniş coğrafi alana sahip bölgesel entegrasyonlardan biri haline gelmiştir. ŞİÖ'nün üye ve gözlemci devletleri, dünyanın bilinen petrol rezervlerinin % 17,5'ine, doğal gaz rezervlerinin % 45-50'sine sahiptir. Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulundurması, ŞİÖ'ye önemli bir stratejik üstünlük sağlamaktadır.²⁵⁵

Tablo 3. Dünya Enerji Üretiminde ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Payı (2018)

Ülke	Petrol	Doğalgaz	Kömür
Rusya	% 6.30	% 18.1	% 5.50
Çin	% 1.50	% 2.80	% 46.4
Kazakistan	% 1.80	% 0.60	% 2.50
Özbekistan	-	% 0.60	% 0.10
Kırgızistan	-	-	-
Tacikistan	-	-	-
Pakistan	-	% 0.20	% 0.30
Hindistan	% 0.30	% 0.60	% 7.80

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 67th Edition, June 2018

Mevcut üye ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklar enerji alanındaki işbirliğinin ŞİÖ içerisindeki önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Rusya doğalgaz ve petrol üretiminde öne çıkarken Çin kömür üretiminde önemli bir rezerve sahiptir. Kazakistan da petrol rezervi açısından önemli bir ülke konumundadır. Örgüte 2017 yılında katılan ülkelerden biri Hindistan ise kömür rezervi açısından Rusya ve Çin'in arkasından üçüncü sırada yer almaktadır.

Üyelerinin büyük bir enerji pazarını oluşturduğu ŞİÖ, bu alanda dünyanın en çok üreten ve tüketen ülkelerini bünyesinde barındırmaktadır. Zira Tablo 3'te görüldüğü üzere

²⁵⁴ Taşkın Deniz, "Mekansal Güç Asya'nın Siyasi Gücü: Şanghai İşbirliği Örgütü", **Doğu Coğrafya Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 30, 2013, s. 220.

²⁵⁵ Rıdvan Karluk, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar**, 6.b., İstanbul: Beta Basım, 2007, s. 412.

Rusya, Kazakistan ve Özbekistan enerji sağlayıcı devletler arasında yer alırken enerji ihtiyacı olan ülkeler; Çin, Tacikistan, Kırgızistan, Hindistan ve Pakistan'dan oluşmaktadır. Sonuç olarak ŞİÖ içerisinde hem enerji tedariki sağlayan hem de enerji ihtiyacı olan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler dünyadaki doğalgaz üretiminin % 23'ünü, petrol üretiminin yaklaşık % 11'ini ve kömür üretiminin de % 42'sini karşılamaktadırlar.²⁵⁶

Tablo 4. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Enerji Tüketimlerinin Dünyaya Oranı

Ülke	Petrol	Doğalgaz	Kömür
Rusya	% 3.30	% 11.0	% 2.30
Çin	% 13.4	% 5.90	% 50.6
Kazakistan	% 0.30	% 0.40	% 1.00
Özbekistan	% 0.10	% 1.40	% 1.90
Kırgızistan	-	-	-
Tacikistan	-	-	-
Pakistan	% 0.60	% 1.30	% 0.10
Hindistan	% 4.80	% 1.40	% 11.0

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, 67th Edition, June 2018

ŞİÖ'nün kuruluşundaki temel nedenler özellikle terörizm, sınır sorunlarının çözümü ve bölgesel güvenliğin tesisi olmakla birlikte üye ülkelerin sahip oldukları enerji potansiyeli ve buna paralel olarak artan enerji tüketimi oranları örgütün enerji bağlamındaki işbirliği perspektifinin gelişimini ön plana çıkarmıştır.²⁵⁷

Çin, son yıllarda ekonomik gelişimi ile enerji ve ham madde ihtiyacı artan ülke olarak bölge ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Hindistan da petrol ve kömür tüketimi konusunda Çin'in ardından ikinci sırada yer almaktadır. Ortadoğu'da özellikle 2011 yılında başlayan Arap Baharı sonrası enerji güvenliği sorunu ortaya çıkmış, bu nedenle ilk olarak Çin enerji tedariki noktasında güvenli bölge olan Avrasya'ya yönelmiştir. Rusya ise bu alanda kendine yetecek yeterli rezerve sahip durumdadır. Örgütün enerji politikalarında öne çıkan hamlesi 2006 yılının Eylül ayında yapılan

²⁵⁶ Suat Öksüz, "An Emerging Powerhouse in Eurasian Geopolitics: The Shanghai Six", **Ege Akademik Bakış**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, p. 715.

²⁵⁷ Jan Arno Hessbruegge "The Shanghai Cooperation Organization: A Holy Alliance for Central Asia?", 14.03.2014 (Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=2409073>, (Erişim Tarihi: 10.05.2019)

Duşanbe Zirvesi'nde Rusya tarafından ortaya atılmıştır. Bu zirvede Rusya tarafından nükleer, elektrik, petrol ve doğalgazı kapsayan bir enerji kulübü kurulması teklif edilmiştir. Kısa sürede hayata geçen ŞİÖ Enerji Kulübü, Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Tacikistan, Afganistan, İran, Hindistan, Moğolistan, Pakistan, Sri Lanka ve Belarus'un da katılımıyla 2013 yılında kurulmuştur.²⁵⁸

3.4.2. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Askeri Kapasitesi

Avrasya'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden süreçte yeni cumhuriyetler kurulmasına ek olarak bölgede bir güç boşluğu meydana gelmiştir. Yeni kurulan devletlerin Sovyet sonrası sisteme entegrasyonu, Rusya'nın uluslararası alanda üstleneceği yeni rol, sınır sorunları, Çin'in sınırları içerisindeki Doğu Türkistan ve Sincar Uygur Özerk Bölgesi'ne ilişkin sorunlara yönelik diğer Avrasya ülkeleri ile yürüttüğü ilişkiler ve ekonomik gelişim başta olmak üzere siyasi, askeri ve ekonomik birçok sorun bölgede var olmuştur. Bu sorunlar içerisinde devletlerin çözümüne ilişkin önemsedikleri ilk sorun sınır güvenliği, terörizm ve aşırıcılıkla mücadele olmuştur. Bu anlamda 1996 yılında kurulan ŞİÖ bünyesinde ortak terörle mücadele tatbikatları gerçekleştirilmiştir.²⁵⁹ ŞİÖ, Rusya ve Çin gibi iki lokomotif ülkenin yanı sıra askeri personel açısından kalabalık olan ve nükleer silah sahibi ülkelerin varlığı nedeniyle Orta Asya'da güçlü bir bölgesel örgüt olarak dikkat çekmektedir.²⁶⁰

²⁵⁸ Farkhod Tolipov, "Geopolitical Stipulation of Central Asian Integration", **Strategic Analysis**, Volume:34, Issue: 1, 2010, p. 108.

²⁵⁹ Marcel de Haas, "The Shanghai Cooperation Organisation's Momentum Towards A Mature Security Alliance", **South African Journal of Military Studies**, Vol. 36, No. 1, 2008, p. 16.

²⁶⁰ **a.g.e.**, p. 17.

Tablo 5. ŞİÖ Üyesi Ülkelerin Asker Sayıları ve Askeri Harcamalarının GSYİH Oranı

Ülke	Asker Sayısı (2018)	Askeri Harcamaların GSYİH Oranı (2018)	Askeri Harcamaların GSYİH Oranı (2017)	Askeri Harcamaların GSYİH Oranı (2016)
Rusya	1.013.628	% 3.9	% 4.2	% 5.5
Çin	2.183.000	% 1.9	% 1.9	% 1.9
Kazakistan	71.000	% 1.0	% 0.9	% 1.0
Özbekistan	68.000	% 3.6	-	-
Kırgızistan	21.000	% 1.6	% 1.7	% 1.8
Tacikistan	17.000	-	-	-
Pakistan	654.000	% 4.0	% 3.8	% 3.6
Hindistan	1.362.500	% 2.4	% 2.5	% 2.5

Kaynak: Bu tablo SIPRI ve The World Bank resmi web adreslerinden faydalanılarak araştırmanın yazarı tarafından hazırlanmıştır.

Askeri kapasiteleri incelendiğinde Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan ŞİÖ içerisinde hem asker sayıları hem de harcamaları bakımından öne çıkan ülkelerdir. Üye ülkelerin toplam asker sayısı 10 milyona yaklaşırken bu ülkelerin askeri harcamalarının GSYİH oranları toplamı % 18,4 seviyesindedir. Bu oran örgütün bölgesel bir özellik taşımasına rağmen askeri anlamda güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Örgüt içerisinde savaş teknolojisi gelişmiş ülkeler arasında çeşitli anlaşmalar imzalanarak savunma sistemlerinin geliştirilmesine de devam edilmektedir. Son olarak örgüte 2017 yılında dahil olan Hindistan'ın, Rusya'dan S-400 füzelerinin alımına yönelik iki ülke arasında 5.4 milyar dolar değerinde bir anlaşma imzalanmıştır.²⁶¹

1996 yılında Şanghay Beşlisi olarak temelleri atılan örgüt, sınır sorunlarının çözümü başta olmak üzere bölge ülkelerinin güvenlik endişeleri sonucu bir araya gelmeleri neticesinde hayata geçmiştir. Bu bağlamda askeri yönünün güçlü olması ŞİÖ'nün doğal bir sonucudur. 2000 yılında Özbekistan'ın örgüte tam üyeliği ile farklı alanlarda işbirliklerinin önü açılmış olsa da güvenlik politikaları her zaman ŞİÖ içerisindeki önemini korumuştur. Söz konusu güvenlik politikalarının temelini oluşturan önemli bir dinamik ise Rusya ve Çin'in Washington yönetiminin Avrasya'ya yönelik genişleme politikalarını engellemek ve geniş katılımlı bir oluşum ile bu bölgeyi ABD

²⁶¹ India Missile Defence Purchase in US-Russia Crosshairs, 5 October 2018 (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-45757556>, (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

etkisinden uzak tutmak olmuştur.²⁶² Söz konusu askeri hareketlilik örgüt içerisinde en çok faaliyet gösterilen alan olarak dikkat çekerken üye ülkeler arasında zaman zaman ortak, zaman zaman ise ikili olarak düzenlenen askeri tatbikatlar ŞİÖ bünyesindeki en etkili faaliyet olarak ön plana çıkmaktadır. Çeşitli isimlerle düzenlenen askeri tatbikatların içeriğinin ise terörle mücadeleye yönelik olduğu üye ülkeler tarafından vurgulanmaktadır.²⁶³

2018 yılı içerisinde dünya genelinde yapılan toplam askeri harcamaların GSYİH'ye oranının % 2,1'ini oluşturduğu hesap edildiğinde ŞİÖ üyesi ülkelerin toplam askeri harcamalarının çok yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Nitekim Çin ve Hindistan ABD, Suudi Arabistan ve Fransa ile birlikte askeri harcamalara en fazla bütçe ayıran ilk beş ülke arasında yer almaktadır. Bu veriler faaliyet alanlarında çeşitlilik gösterme hedefi taşısa da ŞİÖ'nün güvenlik paradigması etrafında şekillendiğini göstermektedir.²⁶⁴

²⁶² Stephen Blank, "Making Sense of the Cooperation Organization", **Georgetown Journal of International Affairs**, Vol. 14, No. 2, (Summer/Fall 2013), p. 41.

²⁶³ Zhao Huasheng, "China's View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization", **Asian Survey**, Vol. 53, No. 3, (May/June 2013), p. 444.

²⁶⁴ SIPRI Fact Sheet: Trends in World Military Expenditure 2018, April 2019 (Çevrimiçi) https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018.pdf, p. 2. (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

Tablo 6. ŞİÖ'nün Ortak Askeri Tatbikatları

Askeri Tatbikatın Adı	Askeri Tatbikatın Tarihi	Askeri Tatbikatın Katılımcıları	Askeri Tatbikatın Düzenlendiği Yer
İşbirliği-2001	2002	Çin ve Kırgızistan	Çin - Kırgızistan sınırı
Birlik-2003	2003	Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan	Kazakistan
Barış Misyonu-2005	2005	Çin ve Rusya	Rusya ve Çin
Tianshan-1	2006	Çin ve Kazakistan	Çin
İşbirliği-2006	2006	Çin ve Tacikistan	Tacikistan
Barış Misyonu-2007	2007	Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan	Rusya
Barış Misyonu-2009	2009	Çin ve Rusya	Rusya ve Çin
Barış Misyonu-2010	2010	Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan	Kazakistan
Tianshan-2	2011	Çin, Kırgızistan ve Tacikistan	Çin
Barış Misyonu-2012	2012	Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan	Tacikistan
Barış Misyonu-2014	2014	Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan	Çin
Barış Misyonu-2016	2016	Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan	Kırgızistan
Barış Misyonu-2018	2018	Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Pakistan ve Hindistan	Rusya

Kaynak: Le Tian and Jia Jieqiong, “Infographic: A Quick Guide to SCO and its Military Cooperation”, **China Global Television Network**, 05.06.2018 (Çevrimiçi) https://news.cgtn.com/news/3d3d414d7967444f77457a6333566d54/share_p.html (Erişim Tarihi: 23.05.2019)

ŞİÖ içerisinde 2001 yılından itibaren çeşitli kodlar ile üye ülkelerin katıldığı askeri tatbikatlar düzenlenmektedir. 2018 yılı sonunda toplamda 13 askeri tatbikatın gerçekleştiği ŞİÖ içerisinde tüm üyelerin katıldığı ilk askeri tatbikat 2007 yılında gerçekleşmiştir. Çin, düzenlenen tüm tatbikatlarda yer alırken bu ülkenin Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte düzenlediği tatbikatlar dikkati

çekmektedir. 2011 yılında ise “Tianshan-2” adıyla düzenlenen askeri tatbikatta Rusya yer almamış, söz konusu tatbikat Çin, Kırgızistan ve Tacikistan’ın katılımıyla gerçekleşmiştir.

Söz konusu tatbikatlara ilişkin önemli olan diğer bir nokta ise Pakistan ve Hindistan’ın 2018 yılındaki “Barış Misyonu-2018” isimli tatbikatta ilk kez birlikte yer almaları olmuştur. Keşmir Sorunu sebebiyle zaman zaman sıcak çatışmaların yaşandığı iki ülkenin bölgesel bir örgüt içerisinde var olmaları ve 1947 yılından itibaren ilk kez ortak askeri tatbikat içerisinde bulunmaları ŞİÖ’nün askeri potansiyelinin değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır.²⁶⁵ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) iki daimi üyesinin yer aldığı ŞİÖ bünyesinde nükleer silaha sahip ülkelerin varlığı da bu örgütün bölgedeki önemini artıran bir diğer etkidir. Askeri kapasiteleri değerlendirildiğinde Rusya, Çin, Pakistan ve Hindistan gibi asker sayısı bakımında fazla ve silah teknolojisi bakımından gelişen ülkelerin varlığı ŞİÖ’nün askeri kapasitesi açısından önem taşımaktadır.

3.5. ŞİÖ’nün Dünya Siyasetindeki Yeri

ŞİÖ’nün dünya siyasetindeki yeri Rusya ve Çin’in varlığı neticesinde ABD ve NATO karşıtlığı üzerinden yorumlanmaktadır. ABD ve NATO’nun Orta Asya ve çevresindeki etkisinin azaltılmak istenmesi bu iki ülkenin öncülüğünde örgütün en önemli hedefi arasında gösterilmiştir. Hatta bu hedef bir adım ileriye götürülerek ABD’nin dünyadaki hegemonyasına karşı çıkılmış ve çok kutuplu bir dünya düzeni savunulmuştur.²⁶⁶

ABD’nin 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan’ı işgali sonucunda doğuya doğru genişlemesiyle birlikte Avrasya dünya siyasetinde daha da ön plana çıkmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası Özbekistan ve Kırgızistan’daki askeri üsleri kullanarak bölgeye yerleşen ABD, bölgeden ayrılana kadar geçen süre içerisinde Rusya ve Çin’in tepkisi ile karşı karşıya kalmıştır. Özbekistan ve Kırgızistan ise denge politikası kapsamında

²⁶⁵ Pakistan, India Participate Together in Military Exercise, 25.08.2018 (Çevrimiçi) <https://tribune.com.pk/story/1787450/3-pakistan-india-participate-together-military-exercise/>, (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

²⁶⁶ Farkhod Tolipov, “On the Role of the Central Asian Cooperation Organization within the SCO”, *Central Asia and the Caucasus*, No: 3 (27), 2004, p. 4.

ABD'nin kiralama bedeli ödemesi karşılığında Manas ve Hanabad üslerinin bu ülke tarafından kullanılmasına müsaade etmiştir. Her iki ülke de Taliban tehdidinin yanı sıra ekonomik kazanç doğrultusunda ABD'ye askeri üslerini kullanmaları noktasındaki kısıtlamaları kaldırmıştır.²⁶⁷ Bunun neticesinde Rusya ve Çin, özellikle Batı ile ilişkilerini bu iki ülkeye karşı denge aracı olarak kullanmaya istekli olan Özbekistan'a karşı mesafeli davranmaktadır. Nitekim Özbekistan ŞİÖ kapsamında yapılan askeri tatbikatlara yalnızca gözlemci statüsü ile katılmakta, askeri olarak sahada yer almamaktadır.

Orta Asya ülkelerinin ABD'nin bedelini ödemesi yoluyla askeri üslerini kiralamaları fikrine sıcak bakmalarında 2008 yılında başlayan küresel ekonomik kriz etkili olmuştur. Afganistan'a sevk edilecek ürünlerin büyük bölümünün de bu bölgeden temin edildiği düşünüldüğünde ülkelerin buradan önemli bir kazanımı söz konusu olmuştur. Öte yandan dönemin ABD Başkanı Barack Obama Kırgızistan'daki Manas ve Özbekistan'daki Hanabad üsleri dışında bölgede yeni bir üs taleplerinin olmadığını açıklayarak Orta Asya'ya askeri olarak yerleşme niyetlerinin olmadığını ifade etmiştir.²⁶⁸

ŞİÖ içerisinde BMGK'nin veto hakkına sahip beş daimi üyesinden ikisi olan Rusya ve Çin'in öne çıkması dünya siyaseti için önemli bir diğer noktayı oluşturmaktadır. Zira bu durum ŞİÖ'nün üye sayısının az olmasına rağmen dünya politikasındaki etkinliği bakımından önemli bir göstergedir.²⁶⁹ Örgütün ABD hegemonyasına meydan okumasının yanı sıra bölgede artan etkinliği ŞİÖ'nün Varşova Paktı gibi katı bir Doğu Bloku örgütlenmesi olarak tartışılmasına yol açmıştır. Ancak bu oluşumun böylesi bir karşıtlık taşımadığı veya kendisini bu şekilde tanımlamadığına ilişkin birtakım örnekler bulunmaktadır. Çin'in 2003 yılında, Devlet Başkanı Hu Jintao'nun öncüsü olduğu "iyi komşuluk" politikası kapsamında ASEAN'a üye olması böylesi bir çaba içerisinde olunmayacağına göstergesi olarak yorumlanmıştır.²⁷⁰ ŞİÖ'nün Varşova Paktı'ndan ayrıldığı ve böyle bir yapıya bürünmesinin zor olduğunu destekleyen bir diğer özellik ise örgüt içerisindeki karar alma süreçlerinin "oy birliği" esasına dayanmasıdır. Üyelerden

²⁶⁷ Cornelius Graubner, "Implications Of The Northern Distribution Network in Central Asia", 01.09.2009 (Çevrimiçi) <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/11897-analytical-articles-caci-analyst-2009-9-1-art-11897.html>, (Erişim Tarihi: 19.05.2019)

²⁶⁸ Stephen J. Blank, "Challenges and Opportunities for the Obama Administration in Central Asia", 01.06.2009 (Çevrimiçi) <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/display.cfm?pubID=921>, p. 18, (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

²⁶⁹ M. Cüneyt Yener, "Küresel Düzendeki Yeni Arayışlar: Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Yıl: 13, Sayı: 46, 2013, s. 81.

²⁷⁰ Christopher R. Hughes, "Nationalism and Multilateralism in Chinese Foreign Policy: Implications for Southeast Asia", **The Pacific Review**, Vol. 18, No. 1, 2005, p. 125.

herhangi biri kendi çıkarlarına aykırı gördüğü bir kararı veto edebilme hakkına sahiptir. Bu bağlamda Kazakistan, Rusya ve Çin'in ŞİÖ bünyesinde ABD karşıtlığı üzerinden politika üretmelerine izin vermeyeceğini muhtelif zamanlarda dile getirmiştir.²⁷¹

Avrupa ülkelerinin enerji arz kaynaklarının çeşitlendirmeye yönelik arayışları bu bölgedeki ülkeleri kaynak bakımından zengin Orta Asya ülkelerine yöneltmiştir. Bu anlamda enerji bağımlılığının ortadan kaldırılması isteği Orta Asya'yı ön plana çıkartmaktadır.²⁷² Öte yandan Pakistan ve Hindistan'ın örgüte tam üyeliği de Orta Asya coğrafyası ile birlikte ŞİÖ'yü uluslararası alanda daha da dikkat çekici hale getirmiştir. Nükleer güce sahip bu iki ülkenin askeri kapasitesi de oldukça geniş durumdadır. Çin'in yakın dönemde uygulamaya koyduğu yeni İpek Yolu projesinde Pakistan önemli bir role sahip iken Hindistan ise Rusya'nın Avrasyacılık politikasında değerli bir noktayı oluşturmaktadır.²⁷³

3.6. Rusya Perspektifinden ŞİÖ

Rusya ve Çin, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir bölge olan Orta Asya'da iki büyük güç olarak öne çıkmaktadır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan ülkeler güvenlik başta olmak üzere çeşitli alanlarda kendilerini dirençsiz hissetmişlerdir. Rusya da bu konjonktürde özellikle Sovyet dönemine uzanan tarihi bağlarını da kullanarak bölgedeki nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir.²⁷⁴ SSCB'nin dağılmasını takip eden süreçte Rusya'nın Orta Asya'da kurulan yeni devletlere yönelik dış politika, ekonomi, diplomasi ve güvenlik paradigması yoğun şekilde sorgulanmıştır. Rusya'nın Orta Asya'ya bakışı uzun süre başta ABD olmak üzere Batı tarafından şüpheyle takip edilmiştir. Öyle ki Rusya, eski Sovyet toprakları üzerinde Batı'nın çıkarlarına kasten zarar vermekle suçlanmıştır.²⁷⁵

²⁷¹ M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (der.), "Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü", **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik**, Ankara: USAK Yayınları, 2013, s. 93.

²⁷² Cüneyt Yenal Kesbiç ve Hamza Şimşek, "Avrupa Birliği Ortak Enerji Politikası", **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Güz, Sayı 5, 2001, s. 13.

²⁷³ Ahad Andican, "Çin Satrancında Orta Asya", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2006, s. 17.

²⁷⁴ Halil Akman, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 37, Nisan 2015, s. 314.

²⁷⁵ Isabelle Facon, "Moscow's Global Foreign and Security Strategy: Does the Shanghai Cooperation Organization Meet Russian Interests?", **Asian Survey**, Vol. 53, No. 3, (May/June 2013), p. 461.

Şanghay Beşlisi'nin oluşumunda önemli bir çıkış noktası olan sınır sorunlarının giderilmesi ihtiyacı SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya ülkelerinde daha şiddetli şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Sınır sorunlarına ek olarak su sorunu, etnik sorunlar ve terör gibi bölgesel sorunların yanı sıra ekonomik ve siyasi dönüşümden kaynaklı sorunlar bölgedeki istikrarı tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Rusya, gerek kendisi için gerekse de Orta Asya ülkelerinin uluslararası güçlerin etkisi altına girmesini engellemek amacıyla bölgesel güvenlik temelli ortak bir politika benimsemiştir.²⁷⁶

SSCB sonrası ekonomik ve siyasi dönüşüm süreci içerisine giren Rusya, dış politikada aktif olmayan bir strateji izlemiştir. 1993 yılında Mihail Gorbaçov döneminde ilan edilen “yakın çevre doktrini” ile tarihi bağların da bulunduğu Orta Asya ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bölge ülkelerinin Batı ile olası yakınlaşmasını da engellemek isteyen Rusya, bu dönemde Çin ile stratejik olarak da yakınlaşmaya başlamıştır. Rusya için Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğalgazının kontrol altında tutulması bölgesel nüfuzun sağlanması bakımından önemli ekonomik dinamiklerden biri haline gelmiştir.²⁷⁷ Rusya ekonomisi 1990'lı yılların başında istikrarsız bir noktada iken 1999 yılından itibaren yükselişe geçmiştir. Bu yükselişteki en önemli pay genel anlamda Rus ekonomisinde de hayati rol oynayan enerji sektörünün olmuştur. Dünya petrol rezervlerinin % 6,6'sına sahip olan Rusya, doğalgaz rezervlerinin de % 26,3'üne sahip konumdadır. Bu anlamda enerji sektörü Rusya'nın ihracatının % 65'ini oluşturmaktadır.²⁷⁸

Boris Yeltsin dönemi Rusya'nın dış politika ve ekonomideki yaklaşımını yeniden gözden geçirdiği bir süreç olmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını takip eden yıllarda dış politika ve ekonomide Batı'ya yakın bir takım adımlar atan Rusya'da özellikle ekonomik anlamda olumsuz sinyallerin gelmesinin ardından bu durumun Rus yapısına uygun olup olmadığı sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Yeltsin'in başkanlığının son dönemlerinden itibaren Rus milli çıkarlarının nerede yattığına ilişkin tartışmalar artmış, Avro-Atlantik perspektifinden giderek uzaklaşmıştır. Bu sorgulama ve Batı perspektifinden giderek uzaklaşılacak sürecin “Şanghay Ruhunu” ortaya çıkardığı dönem ile

²⁷⁶ Tayfun Çelik, “Orta Asya Güvenlik Sorunları ve NATO'ya Yansımaları”, **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2012, s. 29.

²⁷⁷ Esma Özdaşlı, “Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 6, Bahar 2012, s. 212.

²⁷⁸ Ainur Nogayeva, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**, Ankara: USAK Yayınları, 2011, s. 56.

örtüşmesi dikkat çekmektedir.²⁷⁹ Yeni bakışın sonucu olarak Moskova, 1999 yılında devlet başkanı düzeyinde Orta Asya ülkelerine yönelik resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerin temelinde bölge ülkelerinin Rus dış politikasında önemli birer partner olduğu, bu nedenle bu ülkelere önem verilmesi gerektiği düşüncesi önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu bağlamda Rusya, üyesi bulunan ülkeleri göz önüne aldığı anda ŞİÖ içerisinde önemli avantajlar görmektedir.²⁸⁰

Rusya, ŞİÖ aracılığı ile eski Sovyet üyesi ülkeler ile ilişkilerini karşılıklı faydaya dayalı şekilde yeniden inşa etmek istemektedir. Ancak bu perspektiften bakıldığında bir diğer büyük güç olan Çin'in varlığı ŞİÖ üyesi ülkelere Rusya'yı dengeleme imkanı tanımaktadır. Bu durum ise Rusya'nın bölge ülkeleri üzerinde tek başına otoritesini hissettirmesini zorlaştırmaktadır. 2000'li yılların başında ŞİÖ, Rusya açısından Orta Asya'da sahip olmak istediği siyasi güç ve finansal kaynak açısından değerli bir araç haline gelerek önemini artırmıştır. Rusya, Orta Asya'daki gücüne yeniden erişebilmek adına, Çin'in yükselen politik dinamizmine ve özellikle de ekonomik gücüne dolaylı olarak dayanmaktadır. Bu bağlamda ŞİÖ, Rusya'nın bölgesel girişimlerinde tamamlayıcı ve birleştirici bir rol oynamaktadır.²⁸¹

Rusya'da özellikle 2000 yılında devlet başkanlığına seçilen Vladimir Putin ile birlikte Avrasyacı yaklaşım geniş bir yayılma alanı bulmuş, iç politik gelişmeler ile birlikte dış politika perspektifinde bu istikamette bir yönelim söz konusu olmuştur. Bu yönelimin hız kazanması ile birlikte Rusya, yeniden bir güç merkezi haline dönüşmek hedefine yönelmiştir. Bu doğrultuda ŞİÖ, Rusya perspektifinden, bu yeni hedef doğrultusunda Orta Asya'da Rusya'nın nüfuz alanının genişletilmesi, aynı zamanda ABD'nin etkinliğinin zayıflatılması amacıyla işlevsel olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu politikanın yürütülmesi noktasında pragmatik bir politika benimseyen Rusya, Çin'in varlığı sebebiyle denge politikasına dayalı düşük profilli bir siyaset izlemeyi tercih etmektedir.²⁸²

²⁷⁹ William E. Carroll, "China in the Shanghai Cooperation Organization: Hegemony, Multi-Polar Balance, or Cooperation in Central Asia", **International Journal of Humanities and Social Science**, Vol. 1, No. 19, December 2011, p. 6.

²⁸⁰ Marlène Laruelle, **Russia in Central Asia: Old History, New Challenges?**, Europe-Central Asia Monitoring (EUCAM), Working Papers, No. 3, (September 2009), p. 5.

²⁸¹ Pavel K. Baev, "Assessing Russia's Cards: Three Petty Games in Central Asia", **Cambridge Review of International Affairs**, Volume: 17, Issue: 2, 2004, p. 279.

²⁸² Albrecht Rothacher, "Allying with an Evil Axis? The Ambivalent Role of the Shanghai Cooperation Organisation in Central Asia", **RUSI Journal**, Volume: 153, No: 1, 2008, p. 73.

Kafkasya'daki hareketlilik ve Ukrayna'daki sorunlara doğrudan müdahale eden Rusya için iç güvenliğe yönelik tehdit algılaması daha hassas bir noktaya ulaşmıştır. Bu bölgeler ile birlikte Orta Asya'da da kontrolü sağlamının yanı sıra çıkarlarını da muhafaza etme hedefi taşıyan Rusya için ŞİÖ değerli bir yapılanmayı ifade etmektedir. Çin ve Orta Asya cumhuriyetleri ile birlikte hareket etmeyi önemseyen Rusya, bu sayede hem ayrılıkçı hareketlerin uluslararası destek almasının önüne geçmeyi hem de politik ve kültürel çıkarlarının devamını amaçlamaktadır.²⁸³

3.7. Çin Perspektifinden ŞİÖ

Kalabalık nüfusunun yanı sıra yıllardır süregelen etnik sorunlar, istikrar arayışı içerisinde olan Çin için ŞİÖ'nün anlamını Rusya dahil diğer üye ülkeler ile kıyaslandığında farklı bir noktaya taşımaktadır. Zira ŞİÖ, Çin'nin liderliğinde kurulan ilk bölgesel örgüt olma özelliğini taşımaktadır. Bir Çin şehrinin ismini taşıyan örgütün merkezi de Çin'in başkenti Pekin'de bulunmaktadır. ŞİÖ'yü Orta Asya'ya yönelik politikalarında etkili bir araç olarak gören Çin, örgütün gerek politik gerekse de ekonomik açıdan en büyük destekçisi konumundadır. Çin'in ŞİÖ'nün kurulmasında ve Orta Asya'ya yönelik ilgisindeki temel dinamikler: güvenlik ve enerjidir.²⁸⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yeni oluşan ve çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Orta Asya ülkeleri ile komşu olan Çin için 1949 yılından bu yana kontrol altında tuttuğu Doğu Türkistan'daki sorun güvenlik endişelerinin başında gelmektedir. Çin'in kuzeybatısında bulunan Sincar-Uygur Özerk Bölgesi'nin Çin tarafından güvenlik ekseninde değerlendirilmesinde bölgenin doğal kaynaklar bakımından zengin olması ve Rusya, Kazakistan, Moğolistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan ile sınır bölgelerine sahip olması gibi enerji ve coğrafi yönden çeşitli dinamikler ön plana çıkmaktadır.²⁸⁵ Petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu bölge Çin'in sahip olduğu yer altı zenginlikleri bakımından oldukça değerli

²⁸³ Stephen Aris, "Russian-Chinese Relations through the Lens of the SCO", **Russie.Nei.Visions**, No. 34, September 2008, p. 5.

²⁸⁴ Zhao Huasheng, "China's View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization", **Asian Survey**, Vol. 53, No. 3, (May/June 2013), p. 436.

²⁸⁵ Bruce Pannier, "Eurasia: Shanghai Cooperation Organization Marks 10 Years", 26 April 2006 (Çevrimiçi) <https://www.rferl.org/a/1067968.html>, (Erişim Tarihi: 28.05.2019)

bir konumdadır. Bölgedeki tahmini petrol rezervi 2017 yılı sonundaki verilere göre 16 milyar varil seviyesine ulaşmıştır. Bu sayı Çin'in mevcut petrol rezervlerinin % 40'ına denk gelmektedir. Çin'in enerji anlamında en yoğun üretim sağladığı kömürün toplam rezervinin % 38'i de yine bu bölgede yer almaktadır. Öte yandan doğal gaz olarak yıllık 50 milyar m³ seviyesindeki üretim yine sadece bu bölgeden elde edilmektedir.²⁸⁶

Çin açısından enerji kaynaklarının kontrol edilmesinin yanı sıra Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde ortaya çıkabilecek olası bağımsızlık hareketleri güvenlik endişelerini artırmıştır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan Müslüman yoğunluğa sahip yeni ülkelerin Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ndeki olası bağımsızlık hareketlerini cesaretlendirebileceği düşüncesi hakim olmuştur. Söz konusu ülkelerden Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da yerleşik olarak bulunan Uygur nüfusunun bu bağımsızlık hareketlerine silah yardımı başta olmak üzere lojistik destek sağlayabileceği düşüncesi, buna karşı politikalar yürütülmesinde önemli bir çıkış noktası olmuştur.²⁸⁷

Pekin yönetimi Orta Asya devletleri ile ortak bir güvenlik paktı içerisinde yer almanın bahsi geçen cumhuriyetlerdeki olası bağımsızlık destekçilerini engellemek bakımından önemli görmüştür. Bu ülkeler ile yapılacak işbirliği sonucunda Uygurların bağımsızlık hareketine desteğinin kesilmesi hedeflenmiştir. Bu nedenle Çin, ŞİÖ'yü bölgede artan stratejik ve ekonomik ağırlığı ile birlikte Doğu Türkistan sorununda kendi pozisyonunu desteklemek amacıyla önemli bir araç olarak kullanmaktadır.²⁸⁸ Çin'in bu çabaları sonucunda Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan, Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı grupları desteklemeyecekleri yönünde Çin'e güvence vermişlerdir. Bu kapsamda “terörizm” ve “ayrılıkçılık” suçlamasıyla pek çok Uygur, Çinli yetkililere teslim edilmiş, bu kişiler idam dahil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmıştır.²⁸⁹

Bölgesel güvenliğin ülke içerisindeki istikrarı doğrudan etkilediğini düşünen Pekin yönetimi ŞİÖ'yü bu anlamda önemsemektedir. Çin'in Doğu Türkistan'ın yanı sıra

²⁸⁶ Oğuzhan Akyener, “Doğu Türkistan ve Enerji”, 4 Şubat 2019 (Çevrimiçi) <https://www.tespam.org/dogu-turkistan-ve-enerji/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2019)

²⁸⁷ Albrecht Rothacher, “Allying with an Evil Axis? The Ambivalent Role of the Shanghai Cooperation Organisation in Central Asia”, **RUSI Journal**, Volume: 153, No: 1, 2008, p. 70.

²⁸⁸ Michael Clarke, “China, Xinjiang and the Internationalisation of the Uyghur Issue”, **Global Change Peace & Security**, Vol. 22, No. 2, 2010, p. 214.

²⁸⁹ Marc Lanteigne, “In Medias Res: The Development of the Shanghai Co-operation Organization as a Security Community”, **Pacific Affairs**, Vol. 79, No. 4, (Winter, 2006/2007), p. 609.

Asya-Pasifik'te ABD ile zaman zaman karşı karşıya geldiği diğer bir sorun ise Tayvan sorunudur. ABD'nin desteğini alan Tayvan'ı da bir güvenlik sorunu olarak algılayan Çin bu konuda Rusya ile ABD karşıtlığı üzerinden ortak bir politika benimsemektedir. ŞİÖ'deki büyük güçlerden diğeri Rusya ile "ortak düşman" saiki ile Tayvan meselesini değerlendiren Çin, ABD karşıtlığı üzerinden pozisyon almayı tercih etmektedir. Zira ülkenin kuzeybatısında Doğu Türkistan sorununu ele alışında çok fazla ülke ile ilişki kurma şansı bulunan Çin, Asya-Pasifik'te ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmektedir.²⁹⁰

Gerek Doğu Türkistan gerekse de Tayvan sorunu sebebiyle ABD ve Batı ile sık sık karşı karşıya gelen Çin, Rusya ile ABD karşıtı olma noktasında uyumlu bir siyasi rota izlemekle birlikte bazı farklılıklara sahiptir. ABD'nin uluslararası sistem üzerindeki hegemonyasının kısa vadede değişmeyeceği öngörüsüne sahip olan Çin daha çok istikrar arayışı üzerine bir dış politika takip etmektedir. ABD'nin desteklediği Tayvan'ın bu ülke için doğal bir üs konumunda olması ve Doğu Türkistan Sorunu, Çin tarafından öncelikli güvenlik konuları olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada dışarıdan ülkesine yönelik herhangi bir askeri müdahale ihtimalinden endişe duyan Pekin yönetimi, ABD'nin sistem içerisindeki lider pozisyonuna doğrudan bir eleştiri getirmekten kaçınmaktadır.²⁹¹

Öte yandan Çin, ABD'nin Afganistan'ı işgali ile başlayan askeri faaliyetlerini "terörle mücadele" olarak değerlendirmiş, ayrılıkçı hareketlerin engellenebilmesi bakımından kendi adına da olumlu sonuçlar doğuracağı düşüncesiyle ABD'nin bu hamlesine doğrudan bir eleştiri getirmemiştir.²⁹² Nitekim 11 Eylül saldırıları sonrası köktenci hareketlere yönelik askeri girişimleri ABD'nin El-Kaide ile olan mücadelesi ile bağdaştıran Çin, Taliban başta olmak üzere terör gruplarının ortadan kaldırılmasının Orta Asya'daki güvenliği güçlendireceğini düşünmüştür. Bu noktada ŞİÖ üyesi ülkelere Çin tarafından Uygur diasporasını desteklememeleri yönünde yoğun baskı yapılmıştır.²⁹³

Çin'in ŞİÖ örgütüne yönelik bakışı askeri işbirliğinin yanı sıra ekonomik açıdan da geniş bir alanı kapsamaktadır. 2001 sonrası süreçte faaliyet alanı genişleyeme başlayan ŞİÖ'ye güvenlik hedeflerinin ötesinde yeni misyonlar yüklenmesi noktasında en ısrarlı

²⁹⁰ Halil Akman, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 37, Nisan 2015, s. 315.

²⁹¹ Wang Jisi, "China's Search for Stability With America", **Foreign Affairs**, Vol. 84, No. 5, September 2005, p. 43.

²⁹² **a.g.e.**, p. 45.

²⁹³ Russell Ong, "China's Security Interests in Central Asia", **Central Asian Survey**, Volume: 24, Issue: 4, 2005, p. 430.

ülke Çin olmuştur.²⁹⁴ Orta Asya'daki ekonomik rekabetin yıllar içerisinde daha da yoğunlaşacağını düşünen Pekin yönetimi ekonomik istikrarın temelini oluşturması bakımından dünya pazarına ulaşmayı önemsemektedir. Bu bağlamda Orta Asya, jeopolitik olarak Çin'e dünya pazarına ulaşma imkanı tanımakta, bu nedenle bölge Çin nezdinde önemini giderek artırmaktadır.²⁹⁵ Moskova'da 2005 yılında düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Toplantısı sırasında örgüt üyesi ülkelere 900 milyon dolarlık ihracat kredisi kullanılacağını açıklayan Çin, gelişen ekonomisi ile birlikte Orta Asya ülkelerini de bu anlamda etkilemeye başlamıştır. 20 yıl vade ve % 2 faiz oranıyla verilen bu kredinin sonraki yıllarda artırılabilirliğini de ifade eden Pekin yönetimi Orta Asya devletlerinin ekonomik anlamda Rusya etkisinden kurtulmalarını hedeflerken serbest bir ticaret alanı oluşturulması fikrini ortaya atmıştır.²⁹⁶

2008 yılı itibariyle ABD merkezli ekonomik kriz tüm dünyayı etkilemiş, gelişmiş ülkelerin büyüme hızları dünya ortalamasının altında kalmıştır. Asya ülkelerinin ekonomileri bu süreçte gelişmeye devam ederken Çin, Hindistan ve Rusya öne çıkan ülkeler olmuşlardır. 2009 yılında dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizin etkilerinin azaltılması için yine örgüt bünyesi içerisinde ulaştırma, enerji ve küçük işletme projelerinde kullanılmak üzere 10 milyar dolarlık kredinin kullanılacağı ilan edilmiştir.²⁹⁷ Enerji kaynaklarına ulaşım, büyüyen üretim kapasitesi ve buna paralel olarak gelişen ekonomisi ile birlikte Çin için her zaman önemini korurken son dönemde daha fazla gündeme gelmiştir. Dünyanın en büyük enerji ithalatçısı ülkeleri arasında yer alan Çin, üretimdeki performansını sürdürebilmek adına petrol başta olmak üzere enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır.²⁹⁸

ŞİÖ üyesi ülkelerin sahip olduğu enerji kaynaklarını göz önünde bulunduran Çin, örgüt bünyesi içerisinde enerji odaklı işbirliklerinin geliştirilmesi hususunda öncü rol

²⁹⁴ Julie Boland, "Ten Years of the Shanghai Cooperation Organization: A Lost Decade? A Partner for the U.S.?", 24 June 2011 (Çevrimiçi) <https://www.brookings.edu/research/ten-years-of-the-shanghai-cooperation-organization-a-lost-decade-a-partner-for-the-united-states/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2019)

²⁹⁵ Shamkhal Abilov, "The New Great Game Over the Caspian Region: Russia, the USA, and China in the Same Melting Pot", **Khazar Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol. 15, No. 2, 2011, p. 51.

²⁹⁶ Bakhtiyar T. Dauekeev, Shanghai Cooperation Organization as a Counterbalance against the United States, (Wright State University: Institute of Oriental Studies, Unpublished MA Thesis), Ohio: 2011, p. 61.

²⁹⁷ China to grant \$10 bln loan to SCO states to overcome crisis, 16.06.2009 (Çevrimiçi) <https://sptnkne.ws/m7Zz>, (Erişim Tarihi: 31.05.2019)

²⁹⁸ Ainur Nogayeva, "**Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**", Ankara: USAK Yayınları, 2011, s. 72.

üstlenen ülke konumundadır. Çin, petrol üretiminde kendine yeten bir ülke iken büyüyen ekonomisine paralel olarak petrol ihtiyacı artmış ve enerji ithalatçısı bir ülke konumuna gelmiştir. Gelecekte sanayileşme ve kentleşmede enerjiden kaynaklı muhtemel sorunları engellemeyi hedefleyen Pekin yönetimi, Orta Asya'daki enerji kaynaklarından faydalanmak istemektedir.²⁹⁹ Bu kapsamda Pekin yönetimi Rusya ve Kazakistan ile petrol boru hattı konusunda çeşitli anlaşmalar yapmıştır.³⁰⁰

Çin, enerji ihtiyacının karşılanması noktasında Kazakistan ve ŞİÖ üyesi olmayan Türkmenistan ile çeşitli projeleri hayat geçirmiştir. Bu projelerden en önemlisi Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin (CNPC) finansmanı olduğu "Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı"dır. Türkmenistan doğal gazının Çin'e ulaştırılmasını hedefleyen projede toplamda 5.148 km'lik üç hat bulunmaktadır.³⁰¹ 2016 yılı sonunda Çin'in bu boru hatlarından ithal ettiği doğal gaz, toplam ithalatının % 77'ini oluşturmuştur.³⁰² Türkmenistan doğal gazının boru hatlarıyla ülkeye ulaştırılmasının yanı sıra enerji ithalatında öne çıkan diğer ülke önemli petrol kaynaklarına sahip Kazakistan olmuştur. 1997 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşma ile yapımına başlanan ve toplamda 3.000 km'ye ulaşan boru hatları 2005 yılında faaliyete geçmiştir. 2011 yılında tam kapasite ile faaliyete başlayan boru hattı ile Kazakistan petrolü Çin'e ulaştırılmaya başlanmıştır. Söz konusu boru hatlarıyla birlikte yıllık 23 milyon tonun üzerinde petrol Çin'e ithal edilmektedir.³⁰³

Çin açısından öncülüğü yapılan, dünyanın da yakından takip ettiği bir diğer faaliyet ise bölgede önemli bir ulaşım koridoru kurmayı hedefleyen One Belt One Road (Bir Kuşak Bir Yol) projesidir. ŞİÖ üyesi ülkeler arasındaki ulaşımın kolaylaştırılması fikrini savunan Çin buna yönelik ilk adımı 2006 yılında atmıştır. Projeye önemli bir maddi destek sağlayan Çin, üye ülkelerin demiryolu, karayolu, havayolu, telekomünikasyon ve enerji boru hatları ile birbirine bağlanması suretiyle tarihi "İpek

²⁹⁹ Christina Lin, "The New Silk Road: China's Energy Strategy in the Greater Middle East", **The Washington Institute for Near East Policy**, Issue: 109, 2011, p. 6.

³⁰⁰ Ramakant Dwivedi, "China's Central Asia Policy in Recent Times", **China and Eurasia Forum Quarterly**, Vol. 4, No. 4, 2006, p. 148.

³⁰¹ Stephen Blank, "The Strategic Implications of the Turkmenistan-China Pipeline Project", **China Brief**, Volume: 10, Issue: 3, 04.02.2010 (Çevrimiçi) <https://jamestown.org/program/the-strategic-implications-of-the-turkmenistan-china-pipeline-project/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

³⁰² China Striving to Boost Energy Imports from Turkmenistan, 24.11.2017 (Çevrimiçi) <https://eurasianet.org/china-striving-to-boost-energy-imports-from-turkmenistan>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

³⁰³ Crude Oil Piped from Kazakhstan to China Reaches Record High, 12.01.2018 (Çevrimiçi) <http://www.chinadaily.com.cn/a/201801/12/WS5a584585a3102c394518ed8d.html>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

Yolu”nu yeniden canlandırmayı hedeflemektedir. Çin’in bu politikasındaki en önemli amacı ise yine enerji kaynaklarına ulaşımı kolaylaştırmak oluşturmaktadır. Zira Pekin yönetimi enerjiye ulaşımı ekonomik büyümenin, dolayısıyla da ülke içerisindeki istikrarı muhafaza etmenin bir anahtarı olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda enerji kaynaklarına kesintisiz ulaşımı temel dış politika amacı olarak gören Çin için enerji, ekonomi ve ulusal güvenliği etkileyen önemli bir ihtiyaçtır.³⁰⁴

Çin’den başlayarak Orta Asya ülkeleri üzerinden Avrupa’da sonuçlanan Bir Kuşak Bir Yol Projesi ile Orta Asya’nın Batı ile Doğu arasında transit bir merkez olması hedeflenmektedir. Söz konusu proje eski İpek Yolu’nu tekrar canlandırarak Çin mallarının Avrupa pazarına ulaşımını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. ŞİÖ üyesi ülkelerden başlayarak Gürcistan’a ulaşan 5.100 km’lik otoyol ve Pekin-Londra arası yolculuğu iki güne indirecek olan hızlı tren hattı projede öne çıkan hatlardır. Enerji nakil hatlarını da içeren projenin 2049 yılında tüm aksları ile birlikte tamamlanması hedeflenmektedir.³⁰⁵

Çin, Orta Asya ülkeleri ile siyasi, güvenlik, ekonomi ve enerji başta olmak üzere birçok alandaki işbirliğini ŞİÖ üzerinden yürütmektedir. Zira Pekin yönetimi Rusya’nın bölgesel etkisini göz ardı etmezken bu ülke ile doğrudan bir rekabete girmekten kaçınmaktadır. Bu anlamda ŞİÖ, Çin’in bölge ülkeleri ile söz konusu alanlarda ilişki kurmasını kolaylaştırmakta ve aktif bir politika izlemesine fırsat tanımaktadır. Geliştirdiği dış politika perspektifi ile güvenlik konusunda etkili çözümler üreten Çin, ekonomi ve enerji alanında da çok taraflı işbirlikleri kurmuştur.³⁰⁶

³⁰⁴ R. Kutay Karaca, “Çin’in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010)”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 9, Sayı: 33, Bahar 2012, s. 94.

³⁰⁵ Roman Muzalevsky, “The Implications of China’s High-Speed Eurasian Railway Strategy for Central Asia”, **Eurasia Daily Monitor**, Volume: 7 Issue: 64, 02.04.2010, (Çevrimiçi) <https://jamestown.org/program/the-implications-of-chinas-high-speed-eurasian-railway-strategy-for-central-asia/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

³⁰⁶ M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (der.), “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dış Politikasında Orta Asya”, **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik**, Ankara: USAK Yayınları, 2013, s. 75.

SONUÇ

1996 yılında Şanghay Beşlisi adı ile uluslararası sistem içerisinde yer almaya başlayan ve daha sonra gerek üye sayısı gerekse de faaliyet alanları bakımından genişleyerek Şanghay İşbirliği Örgütü adını alan oluşum, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölge ülkelerinin sınır güvenlikleri konusunda endişe hissetmelerinin sonucu olarak kurulmuştur. Orta Asya ve Çin'i barındırması bakımından önceleri yalnızca bölgesel bir karaktere sahip olan örgüt yıllar içerisinde üye sayısını genişleterek Pakistan ve Hindistan'ın katılımı ile Güney Asya sınırlarına uzanmıştır.

Tam üyeliklerin yanı sıra Ortadoğu'dan İran, Güney Asya'dan Afganistan ve Avrupa kıtasından Belarus'un gözlemci üye statüsünde bulunması örgütün Avrasya coğrafyasının dışında var olma hedefi taşıdığını göstermektedir. Yine Kafkasya coğrafyasından ihtilafli iki ülke olan Azerbaycan ve Ermenistan da ŞİÖ'nün diyalog ortağı ülkeleri arasındadır. ŞİÖ'nün bu bağlamda farklı bölgelere yönelik perspektifini genişlettiğini söylemek mümkündür. Yine ihtilafli olan Pakistan ve Hindistan'ın 2017 yılında örgüte üye olmalarına benzer şekilde Azerbaycan ve Ermenistan'ın da ŞİÖ şemsiyesi altında nihai bir barış olmasa dahi bir araya gelebilecekleri düşünülebilir.

Çalışmanın başında ŞİÖ'ye yönelik belirlenen araştırma sorularına ilişkin elde edilen veriler doğrultusunda aşağıdaki çıkarımlara ulaşılmıştır:

1. ŞİÖ üzerindeki en önemli sorgulama Rusya ve Çin varlığı sebebiyle Varşova Paktı'na benzer bir oluşum olup olmadığıdır. Bu noktada son 20 yıldaki tecrübeler göstermektedir ki ŞİÖ, kendisini katı bir ABD karşıtlığı üzerinden konumlandırmamaktadır. Kazakistan ve Özbekistan gibi zaman zaman ABD ve Batı ile ilişkilerini Rusya ve Çin'e karşı denge aracı olarak kullanan ülkelerin varlığı bu durumu güçlendirmektedir. Öte yandan ŞİÖ içerisinde Varşova Paktı'ndan farklı olarak "oy birliği" esasının uygulanması da örgüt üyesi ülkelerin görüşlerinin karar alma sürecinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Rusya ve Çin'in içerisinde olduğu BMGK aracılığı ile

BM'nin uluslararası konularda tek yetkili olması hususu söz konusu iki ülke tarafından sık sık dile getirilmektedir.

Çin ve Rusya, ABD'nin hegemon güç olduğu tek kutuplu sistemi reddetmekle beraber 2001 yılında Afganistan'ın işgaline yüksek sesli bir tepki göstermemişlerdir. Kısmen de olsa bu operasyonu desteklemelerindeki temel dinamik El-Kaide başta olmak üzere ayrılıkçı hareketlerin kendi sınırları içerisindeki düzeni bozmalarından duydukları endişe olmuştur. Nitekim bu doğrultuda Özbekistan'daki Hanabad ve Kırgızistan'daki Manas askeri üslerinin ABD'nin kullanımına açılmasına Rusya ve Çin tarafından itiraz edilmemiştir.

2. ŞİÖ, üye olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde her ülke için farklı hedeflere yönelik bir araç olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Kurulduğu ilk dönem dikkate alındığında ŞİÖ, sınır sorunlarının çözümü, ayrılıkçı hareketlerin yayılmasının engellenmesi ve terörizm ile mücadeleyi ön plana koyan bölgesel bir örgütlenme olmuştur. Ancak son dönemde özellikle Çin'de yaşanan gelişmeler ŞİÖ'yü bölge ülkeleri açısından farklı bir noktaya taşımıştır. Çin'in ekonomik anlamda gelişmesi, gelişen sanayisi için ham madde ve enerji ihtiyacı doğrultusunda petrol açısından zengin Kazakistan ve doğal gaz bakımından zengin Türkmenistan gibi Avrasya ülkelerine yönelmesi ŞİÖ'yü Pekin yönetimi açısından önemli bir dış politika aracı haline dönüştürmüştür.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Rusya'nın tekeli kırma fırsatı bulan bölge ülkeleri de Çin'i Rusya'ya karşı bir dengeleme unsuru olarak görmektedirler. Yeni İpek Yolu Projesi, Çin için ekonomik kalkınmanın en önemli ayağı olarak görülürken Avrasya coğrafyasındaki ülkelerin Çin malları için potansiyel bir pazar olarak görülmesi ŞİÖ'nün değerini Çin açısından artırmaktadır. Söz konusu proje enerji güvenliği bağlamında Çin'in ekonomisinde olumlu etkiler yaparken Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki ekonomik etkinliğine zarar vermektedir. Orta Asya devletleri Rusya'nın fiyat ve rota belirleme kısılcısından kurtularak serbest ticaret alanı içerisinde

Rusya'yı dengeleyecek bir başka unsur olan Çin ile ilişkilerini geliştirmektedir. Bu durum söz konusu devletlere Sovyet sonrası dönemde bağımsızlıklarını pekiştirmeleri bakımından önemli bir fırsat sunmaktadır.

3. Rusya'nın ŞİÖ'ye ilgisinin son dönemde özellikle Suriye'de yaşanan gelişmeler sebebiyle zayıfladığını söylemek mümkündür. Aleksandr Dugin'in öncülüğünü yaptığı Yeni Avrasyacılık perspektifi ile kendisini merkez ülke olarak konumlandıran Rusya, Sovyet geçmişine sahip Orta Asya ülkeleri ile bir medeniyet inşa süreci içerisinde olmuştur. Bu bölgedeki ülkeler üzerindeki nüfuzunu her zaman korumayı hedefleyen Rusya, askeri anlamda bölgede öne çıkan ülke konumundadır. Bölge ülkelerinin büyük bir kısmı yüksek askeri teknolojiye sahip silahlarını Rusya'dan temin etmeye devam etmektedir.
4. ŞİÖ'nün son dönem performansı değerlendirildiğinde ülkelerin farklı dış politika hedefleri doğrultusunda ŞİÖ'ye yönelik farklı algılamaların bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu farklı bakış açısı örgütün etkinliğini de etkilemektedir. Pakistan ve Hindistan'ın aynı dönemde üyelik taleplerinin kabulü ŞİÖ'nün genişleme sürecindeki en dikkat çeken hamle olmuştur. Zira 2019 yılının ilk çeyreğinin sonlarında iki ülke Keşmir Sorunu nedeniyle tekrar karşı karşıya gelmiş çok sayıda asker hayatını kaybetmiştir. İhtilaflı iki ülkenin ŞİÖ içerisinde var olmasının nedenlerinden en önemlisi Çin kaynaklı ekonomik hamledir.

İpek Yolu projesindeki demiryolu ağı Hindistan ve Pakistan'dan geçerken Hindistan projenin denizyolu ayağındaki önemli limanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Böylesine ekonomik getirisinin yüksek olacağı tahmin edilen bir projede siyasi ve askeri gerilimlerin yaşanacağı muhtemel olan iki ülkenin aynı oluşum altında bir araya gelmesi Rusya ve Çin başta olmak üzere bölge ülkeleri için görece bir kontrol sağlamaktadır. Ancak 2019 yılında şiddetli çatışmaların yaşandığı iki ülke arasındaki soruna ŞİÖ etkili bir çözüm getirememiş, ne Çin ne de Rusya taraflara sükunet çağrısı yapmanın ötesine gidememiştir. Bu noktada Çin'in her iki ülkede de devam eden yatırımlarını tehlikeye atmak istememesi üzerine böylesine pasif bir pozisyonu tercih

ettiklerini değerlendirmek mümkündür. Öte yandan Rusya da yine farklı dış politika öncelikleri sebebiyle iki ülke arasındaki soruna yönelik adım atmamıştır. Uzun tarihe sahip bir çatışmanın taraflarını bünyesinde barındıran ŞİÖ'nün iki ülkenin askeri anlamda karşı karşıya gelmesine somut bir çözüm üretememesi örgütün başarısızlığı olarak yorumlanabilir.

5. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün performansı ve üye ülkelere katkısını iki dönemde değerlendirmek mümkündür. Zira Çin'in One Belt, One Road Projesi'ni açıkladığı 2013 yılına dek örgüt genel olarak her yıl üye ülkelerin katılımı ile gerçekleşen askeri tatbikatların düzenlendiği bir örgüt konumunda idi. Rusya ve Çin'in askeri varlığı bölge ülkelerine de sınır güvenliklerinin korunması bağlamında destek olmuş onların örgüte yönelik bağlılıklarını artırmıştır. Fakat uluslararası konjonktür, örgütün son dönemde ekonomik ağırlığının hissedildiği bir süreci de beraberinde getirmiştir. Rusya'nın bölgeye olan ilgisinin azalması Çin'in ekonomik anlamda gelişimi ile birleşmiş ve Pekin yönetimi bölgede ön plana çıkmıştır. Çin'in varlığı da Avrasya ülkelerine alternatif bir dış politika izleme fırsatı tanımıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Suriye'deki varlığı ve mevcut enerjisini buraya yöneltmesi Çin'in bölge ülkeleri için önemini artırırken ekonomik çıkarlar da bu ülkeler için oldukça değerli hale gelmiştir. ŞİÖ, artık sınır güvenliklerinin tesis edildiği bir örgüt olmaktan çıkmış, tüm ülkelerin katılımına açık ve ekonomik anlamda kalkınma hedefi ortaya koyan bir örgütlenme haline gelmiştir. Buradaki dezavantaj ise yatırımcı olarak yalnızca Çin'in ekonomisinin varlığıdır. Olası bir ekonomik sorun yalnızca Çin'i değil bölge ülkelerinin tamamını derinden etkileyecektir.

6. Şanghay İşbirliği Örgütü üye ülkelerin ortak güvenlik endişeleri sonucu düzenledikleri askeri tatbikatlar ile birlikteliğini güçlendirmiştir. ŞİÖ, gelişim süreci içerisinde yalnızca askeri bir yapı olmaktan çok gerçek bir entegrasyon formatına dönüşme yönünde farklı alanlarda adımlar atmıştır. Ancak bölge ülkelerinin farklı siyasi yapıları, kültürleri, jeopolitik statüleri, ekonomileri ve dış politika algıları örgüt içerisindeki güçlükler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda örgüt içerisindeki iki büyük güç Rusya ve Çin arasındaki

ekonomik makas Çin lehine giderek açılmaktadır. Söz konusu yükseliş Rusya'nın Çin'in gerisinde kalması ihtimalini gündeme getirirken bu ülkeye yönelik şüphelerini de artırmaktadır.³⁰⁷

³⁰⁷ Farkhod Tolipov, "Geopolitical Stipulation of Central Asian Integration", **Strategic Analysis**, Volume:34, Issue: 1, 2010, p. 108.

KAYNAKÇA

ABBOT, K. W. and SNİDAL, D. Why States Act through Formal International Organizations. **The Journal of Conflict Resolution**. 42(1). 1998. pp. 3-52.

ABILOV, S. The New Great Game Over the Caspian Region: Russia, the USA, and China in the Same Melting Pot. **Khazar Journal of Humanities and Social Sciences**. 15(2). 2011. pp. 29-60.

AKMAN, H. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. 8(37). 2015. ss. 311-326.

AKYENER, O. "Doğu Türkistan ve Enerji". <https://www.tespaam.org/dogu-turkistan-ve-enerji/> (Erişim Tarihi: 28.05.2019)

ALAGÖZ, E. A. "Batı Avrupa Birliği'nin Sonu". (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/779/-bati-avrupa-birligi%E2%80%99nin-sonu/#.XP7IOIgzbiU> (Erişim Tarihi: 30.03.2019)

ANDİCAN, A. Çin Satrancında Orta Asya. **Avrasya Dosyası**. 12(1). 2006. ss. 7-36.

ARCHER, C. **International Organizations**. (3rd Edition). London: Routledge. 2001.

ARI, T. (der.). "Orta Asya'da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri". **Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine**. Bursa: MKM Yayınları. 2010.

ARI, T. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**. (9. b.). Bursa: MKM Yayıncılık. 2011.

ARIBOĞAN, D. Ü. **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**. İstanbul: Der Yayınları. 2001.

- ARIBOĞAN, D. Ü., Ayman, G., ve Dedeoğlu, B. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**. ed. F. Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınevi. 2005.
- ARIS, S. "Russian-Chinese Relations through the Lens of the SCO". **Russei.Nei.Visions**. (34). 2008. pp. 1-20.
- ARIS, S. "The Shanghai Cooperation Organisation: 'Tackling the Three Evils': A Regional Response to Non-traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?". **Europe-Asia Studies**. 61(3). 2009. pp. 457-482.
- ARMAOĞLU, F. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**. (2. b.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1984.
- ARON, R. **Peace and War: A Theory of International Relations**. New Jersey: Transaction Publishers. 2003.
- ARRIGHI, G. **Uzun Yirminci Yüzyıl**. (2. b.). (R. Boztemur, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi. 2016.
- ASLAN, Y. **Yirmi Birinci Yüzyılda Avrasya'da Güç Dengeleri**. Ankara: Berikan Yayınları. 2004.
- ATEŞ, D. **Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı**. Bursa: Dora Yayınları. 2014.
- AZER, Ö. A. "Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası". **International Conference on Eurasian Economies**. Almaty. 2012. ss. 233-240.
- BAEV, P. K. "Assessing Russia's Cards: Three Petty Games in Central Asia". **Cambridge Review of International Affairs**. 17(2). 2004. pp. 269-283.
- BAILES, A. J., & Dunay, P. "The Shanghai Cooperation Organization as a Regional Security Institution". ed. A. J. Bailes, P. Dunay, P. Guang, & M. Troitskiy. **The Shanghai Cooperation Organization**. Stockholm: International Peace Research Institute. 2007.

BANERJEE, S. **The Functioning of Balance of Power System during the Cold War.** Unpublished PhD Thesis: Jadavpur University. 2010.

BENNET, Alvin LeRoy. **International Organizations.** New Jersey: Prentice-Hall. 1995.

BİLGE, S. "Jeopolitik". **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.** XIII(3). 1958. ss. 150-174.

BİLGİÇ, M. S. "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri". **BİLGESAM Analiz.** 2016.

BLANK, S. "The Strategic Implications of the Turkmenistan-China Pipeline Project". **China Brief.** (Çevrimiçi) <https://jamestown.org/program/the-strategic-implications-of-the-turkmenistan-china-pipeline-project/> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

BLANK, S. "Making Sense of the Shanghai Cooperation Organization". **Georgetown Journal of International Affairs.** 14(2). 2013. pp. 39-49.

BLANK, S. J. Challenges and Opportunities for the Obama Administration in Central Asia. (Çevrimiçi) <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/display.cfm?pubID=921> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)

BOLAND, J. "Ten Years of the Shanghai Cooperation Organization: A Lost Decade? A Partner for the U.S.?". **Brookings Institute.** (Çevrimiçi) <https://www.brookings.edu/research/ten-years-of-the-shanghai-cooperation-organization-a-lost-decade-a-partner-for-the-united-states/> (Erişim Tarihi: 30.05.2019)

BROWN, D. L. "The Political Economy of North American Free Trade". **Political Economy and the Changing Global Order.** ed. by. R. Stubbs, and G. R. Underhill, London: Macmillan Press. 1994. pp. 352-366.

BRZEZINSKI, Z. **Büyük Satranç Tahtası.** çev. Y. Türedi. İstanbul: İnkılap Kitabevi. 2005.

CARROLL, W. E. "China in the Shanghai Cooperation Organization: Hegemony, Multi-Polar Balance, or Cooperation in Central Asia". **International Journal of Humanities and Social Science**. 1(19). 2011. pp. 1-8.

CELERIER, P. Geopolitique et Geostrategie. Paris: Presses Universitaires. 1955.

CENGİZ, R. "Avrasyacılık Tartışmaları: Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk - Kazak Üniversitesi Örneği." **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**. (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/Avrasyacilik_Raporu.pdf_a1c11c46-8666-422e-aad3-aa20d4a94e65.pdf (Erişim Tarihi: 30.05.2019)

Charter of the Collective Security Treaty Organization. (Çevrimiçi) http://www.ieee.es/Galerias/fichero/Varios/2002_Carta_de_la_OTSC.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2019)

"China Striving to Boost Energy Imports from Turkmenistan". (Çevrimiçi) <https://eurasianet.org/china-striving-to-boost-energy-imports-from-turkmenistan> (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

"China to grant \$10 bln loan to SCO states to overcome crisis". (Çevrimiçi) <https://sptnkne.ws/m7Zz> (Erişim Tarihi: 31.05.2019)

CLARKE, M. "China, Xinjiang and the Internationalisation of the Uyghur Issue". **Global Change Peace & Security**. 22(2). 2010. pp. 213-229.

CLOVER, C. "Dreams of the Eurasian Heartland: Reemergence of Geopolitics". **Foreign Affairs**. 78(2). 1999. pp. 9-13.

COOLEY, A. "Russia and Recent Evolution of the SCO: Issues and Challenges for U.S. Policy". **The Policy World Meets Academia: Designing U.S. Policy toward Russia**. ed. by. T. Colton, T. Frye, and R. Legvold. Cambridge: American Academy of Arts and Sciences. 2010.

CROISSANT, M. P. "Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi". **Avrasya Etüdüleri**. 3(1). 1996. ss. 16-26.

"Crude Oil Piped from Kazakhstan to China Reaches Record High". (Çevrimiçi)
<http://www.chinadaily.com.cn/a/201801/12/WS5a584585a3102c394518ed8d.html>
(Erişim Tarihi: 01.06.2019)

ÇELİK, T. "Orta Asya Güvenlik Sorunları ve NATO'ya Yansımaları". **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**. 4(2). 2012. ss. 27-50.

ÇOLAKOĞLU, S. "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin". **Uluslararası İlişkiler**. 1(1). 2004. ss. 173-197.

ÇOMAK, İ. "Rusya'da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık". ed. Çomak. **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**. İstanbul: TASAM Yayınları. 2006.

DAĞI, Z. **Rusya'nın Dönüşümü**. İstanbul: Boyut Yayın Grubu. 2002.

DAĞI, Z. **Rusya'nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**. İstanbul: Boyut Kitapları. 2002.

DANNREUTHER, R. **Creating New States in Central Asia**. London: Oxford University Press for the IIS. 1994.

DAUEKEEV, B. T. "Shanghai Cooperation Organization as a Counterbalance against the United States". **Unpublished MA Thesis**. Ohio: Wright State University: Institute of Oriental Studies. (23.02.2011)

DAVUTOĞLU, A. **Küresel Bunalım**. İstanbul: Küre Yayınları. 2014.

DEMİRTEPE, M. T. ve Güner ÖZKAN (der.). "Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü". **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik**. Ankara: USAK Yayınları. 2013. ss. 83-103.

DENG, Y. and Wang, F.-L. **China Rising: Power and Motivation in Chinese Foreign Policy**. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers. 2005.

DENİZ, T. "Mekansal Güç Asya'nın Siyasi Gücü: Şanghay İşbirliği Örgütü". **Doğu Coğrafya Dergisi**. 18(30). 2013. ss. 217-228.

DUGIN, A. **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**. (10. b.). çev. Vügar İMANOV. İstanbul: Küre Yayınları. 2014.

"Dushanbe Declaration by the Heads of the Member States of the SCO". (Çevrimiçi) <http://eng.sectSCO.org/documents/20080828/198044.html> (Erişim Tarihi: 14.05.2019)

DWIVEDİ, R. "China's Central Asia Policy in Recent Times". **China and Eurasia Forum Quarterly**. 4(4). 2006. pp. 139-159.

EFEGİL, E., & Musaoğlu, N. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri". **Gazi Akademik Bakış Dergisi**. 2(4). 2009. ss. 1-24.

EKREM, N. H. **Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)**. Ankara: ASAM Yayınevi. 2003.

ELLİSON, H. J. "Russia, Korea, and Northeast Asia". ed. by. N. Eberstadt and R. Ellings. **Korea's Future and Great Powers**. London: University of Washington Press. 2001.

EMEKLİER, B. "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi". (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/1901/-soguk-savas-sonrasi-uluslararasi-sistemin-analizi#.XP6-IYgzbIV> (Erişim Tarihi: 27.03.2019)

ERALP, A. **Devlet ve Ötesi**. (8. b.). İstanbul: İletişim Yayınları. 2014.

ESLEN, N. "Çok Kutuplu Düzen". (Çevrimiçi) http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/28434/Cok_kutuplu_duzen.html (Erişim Tarihi: 27.03.2019)

FACON, I. "Moscow's Global Foreign and Security Strategy: Does the Shanghai Cooperation Organization Meet Russian Interests?". **Asian Survey**. 53(3). 2013. pp. 461-483.

GADDİS, J. L. **Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek**. çev. Dilek CENKÇİLER. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2008.

- GARNETT, S. "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership". **The Washington Quarterly**. 24(4). 2001. pp. 41-54.
- GILL, B. **Contrasting Vision: United States, China, and World Order**. Washington: The Brooking Institution. 2001.
- GILL, B. **Rising Star: China's New Security Diplomacy**. Washington DC: Brooking Institution Press. 2007.
- GILL, S. **American Hegemony and the Trilateral Commission**. Cambridge: Cambridge University Press. 1991.
- GILPIN, R. **War and Change in World Politics**. New York: Cambridge University Press. 1981.
- GLEASON, G., & Shaihutdinov, M. E. "Collective Security and Non-State Actors in Eurasia". **International Studies Perspectives**. 35(1). 2005. pp. 274-284.
- GÖZEN, R. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi". **Liberal Düşünce**. 2(7). 1997. ss. 74-91.
- GRAMSCI, A. **Selections from the Prison Notebooks**. New York: International Publishers. 1971.
- GRAUBNER, C. "Implications Of The Northern Distribution Network in Central Asia". (Çevrimiçi) <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/11897-analytical-articles-caci-analyst-2009-9-1-art-11897.html> (Erişim Tarihi: 19.05.2019)
- HAAS, M. d. "The Shanghai Cooperation Organisation's Momentum Towards A Mature Security Alliance". **South African Journal of Military Studies**. 36(1). 2008. pp. 14-30.
- HAFTEL, Y. Z. "Designing for Peace: Regional Integration Arrangements, Institutional Variation, and Militarized Interstate Disputes". **International Organization**. 61(1). 2007. pp. 217-237.

HARADA, C. **Russia and North-East Asia**. London: Routledge. 2005.

HERBERT, A. L. "Cooperation in International Relations: A Comparison of Keohane, Haas and Franck. *Berkeley Journal of International Law*". 14(1). 1996. pp. 222-238.

HESSBRUEGGE, J. A. "The Shanghai Cooperation Organization: A New Holy Alliance for Central Asia?" (Çevrimiçi) <https://ssrn.com/abstract=2409073> (Erişim Tarihi: 10.05.2019)

HILL, N. L. **Contemporary World Politics**. New York: Harper. 1954.

HUASHENG, Z. "China's View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization". *Asian Survey*. 53(3). 2013. pp. 436-460.

HUGHES, C. R. "Nationalism and Multilateralism in Chinese Foreign Policy: Implications for Southeast Asia". **The Pacific Review**. 18(1). 2005. pp. 119-135.

İLHAN, S. "Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası". **Avrasya Etüdleri**. 2(3). 1995. ss. 23-37.

"India and Pakistan Join Shanghai Cooperation Organization". (Çevrimiçi) <https://thediplomat.com/2017/06/its-official-india-and-pakistan-join-shanghai-cooperation-organization/> (Erişim Tarihi: 18.05.2019)

"India Missile Defence Purchase in US-Russia Crosshairs". (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-45757556> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

IRIYE, A. **Global Community: The Role of International Organizations in the Making of the Contemporary World**. University of California Press. 2002.

İŞCAN, İ. H. "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları". **Uluslararası İlişkiler**. 1(2). 2004. ss. 47-79.

IŞIK, N. "Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli ile Analizi". **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi** (17). 2016. ss. 151-174.

İŞYAR, Ö. G. **Avrasya ve Avrasyacılık**. Bursa: Dora Yayınları. 2018.

JISI, W. "China's Search for Stability With America". **Foreign Affairs**. 84(5). 2005. pp. 39-48.

JOO, S.-H. "The New Friendship Treaty between Moscow and Pyongyang". **Comparative Strategy**. 20(5). 2001. pp. 467-481.

KALIJARVI, T. V. **Modern World Politics**. Thomas Y. Crowell Company. 1954.

KARACA, R. K. "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010)". **Uluslararası İlişkiler**. 9(33). 2012. ss. 93-118.

KARLUK, R. **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar**. (6. b.). İstanbul: Beta Basım. 2007.

KEOHANE, R. O. **After Hegemony**. New Jersey: Princeton University Press. 1984.

KEOHANE, R. O. "International Institutions: Two Approaches. *International Studies Quarterly*". 32(4). 1988. pp. 379-396.

KESBİÇ, Y. C., & Şimşek, H. "Avrupa Birliği Ortak Enerji Politikası". **Muğla Üniversitesi SBE DERGİSİ**. (5). 2001. ss. 1-19.

KLEVEMAN, L. **The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia**. New York: Grove Press. 2004.

KOÇARSLAN, H., ve YARDIMCIOĞLU, M. "Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü". **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi**. 2(2). 2012. ss. 163-174.

- KUBICEK, P. "The End of the Line of the Commonwealth of Independent States". **Problems of Post-Communism**. 46(2). 1999. pp. 15-24.
- KUBICEK, P. "The Commonwealth of Independent States: An Example of Failed Regionalism?". **Review of International Studies**. 35(1). 2009. pp. 237-256.
- LACOSTE, Y. **Büyük Oyunu Anlamak**. (2. b.). İstanbul: NTV Yayınları. 2008.
- LANTEIGNE, M. "In Medias Res: The Development of the Shanghai Co-operation Organization as a Security Community". **Pacific Affairs**. 22(2). 2006/2007. pp. 605-622.
- LARUELLE, M. **Russia in Central Asia: Old History, New Challenges?** EUCAM. 2009.
- LAUMULIN, M. "Virtual Security of Central Asia". (Çevrimiçi) <https://eng.globalaffairs.ru/number/Virtual-Security-of-Central-Asia-15694> (Erişim Tarihi: 20.04.2019)
- LI, Y., NI, C., and ZHAO, X. "The Status Quo and Prospects of Regional Economic Cooperation between China's Xinjiang and Neighboring Countries under the Framework of the Shanghai Cooperation Organization". **International Journal of Business and Management**. 3(1). 2008. pp. 131-136.
- LIN, C. "The New Silk Road: China's Energy Strategy in the Greater Middle East". **The Washington Institute for Near East Policy**. 2011.
- MACHAFFIE, J. "The Potential for a China-Russia Military Alliance Explored". **Alternatives Turkish Journal of International Relations**. 10(2&3). 2011. pp. 21-44.
- MACKINDER, H. J. "The Round World and the Winning of the Peace". **Foreign Affairs**. 21(4). 1943. pp. 595-605.
- MACKINDER, H. J. **Democratic Ideals and Reality**. New York: W. W. Norton. 1962.

- MARCH, J. G., and Olsen, J. P. "The Institutional Dynamics of International Political Orders". **International Organization**. 52(4). 1998. pp. 943-969.
- MARTIN, L., and Simmons, B. "International Organizations and Institutions". **Handbook of International Relations** ed. by. W. Carlsnaes, T. Risse, & B. A. Simmons. London: SAGE Publications. 2013. pp. 326-351
- MEARSHEIMER, J. J. "The False Promise of International Institutions". **International Security**. 19(3). 1994-1995. pp. 5-49.
- MEARSHEIMER, J. J. (1990). "Back to the Future: Instability in Europe After Cold War". **International Security**, 15(1). 1990. pp. 5-56.
- MELVILLE, A., and Shackleina, T. **Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities**. New York: Central European University Press. 2005.
- MUZALEVSKY, R. "The Implications of China's High-Speed Eurasian Railway Strategy for Central Asia". (Çevrimiçi) <https://jamestown.org/program/the-implications-of-chinas-high-speed-eurasian-railway-strategy-for-central-asia/> (Erişim Tarihi: 01.01.2019)
- NOGAYEVA, A. **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**. Ankara: USAK Yayınları. 2011.
- NYE, J. S., and WELCH, D. A. **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**. çev. Renan Akman. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2017.
- NYGREN, B. **The Rebuilding of Greater Russia: Putin's Foreign Policy Towards the CIS Countries**. London: Routledge. 2008.
- OLCOTT, M. B., ASLUND, A., and GARNETT, S. **Getting It Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States**. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace. 1999.
- ONG, R. "China's Security Interests in Central Asia." **Central Asian Survey**. 24(4). 2005. pp. 425-439.

ÖKSÜZ, S. "An Emerging Powerhouse in Eurasian Geopolitics: The Shanghai Six". **Ege Akademik Bakış**. 9(2). 2009. ss. 713-734.

ÖZDAŞLI, E. "Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü". **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. (6). 2012. ss. 108-122.

ÖZEN, Ç. "Neogramşiyen Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica'daki Büyük Dönüşüm". **Uluslararası İlişkiler**. 2(8). 2005-2006. ss. 3-31.

ÖZSAĞLAM, M. T. "Geçmişten Günümüze Avrasyacılık". **Kıbrıs Yazıları**. (3). 2006. ss. 114-122.

PADELDFORD, N. J., and Lincoln, G. A. **The Dynamics of International Politics**. New York: Macmillan Company. 1962.

"Pakistan, India Participate Together in Military Exercise." (Çevrimiçi) <https://tribune.com.pk/story/1787450/3-pakistan-india-participate-together-military-exercise/> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

PANNIER, B. "Eurasia: Shanghai Cooperation Organization Marks 10 Years". (Çevrimiçi) <https://www.rferl.org/a/1067968.html> (Erişim Tarihi: 28.05.2019)

PEARCY, G. E., and Fifield, R. H. **World Political Geography**. New York: Thomas Y. Crowell Company. 1957.

PİRİNÇÇİ, F. "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. 63(1). 2008. ss. 208-235.

POWASKI, R. **The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991**. London: Oxford University Press. 1997.

PRATT, J. W. **A History of United States Foreign Policy**. New York: Princeton Hall. 1980.

- "President Vladimir Putin had a meeting with Chinese President Jiang Zemin". (Çevrimiçi) <http://en.kremlin.ru/events/president/news/41566> (Erişim Tarihi: 14.05.2019)
- PRYS, M. "Hegemony, Domination, Detachment: Differences in Regional Powerhood". **International Studies Review**. 12(4). 2010. pp. 479-504.
- ROTHACHER, A. "Allying with an Evil Axis? The Ambivalent Role of the Shanghai Cooperation Organisation in Central Asia". **RUSI Journal**. 153(1). 2008. pp. 68-73.
- SADLER, D. "The State Level: The Nation-State in Europe, East and West". **International Politics in Europe: The New Agenda**. ed. by. G. W. Rees. 1993. London: Routledge. pp. 33-47.
- SANDER, O. **Siyasi Tarih 1918-1994**. (15. b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. 2007.
- SCHROEDER, P. W. **The Transformation of European Politics**. New York: Clarendon Press. 1994.
- SNIDAL, A. T. **Production of Legal Rules**. Edward Elgar Publishing. 2011.
- SÖNMEZ, S. "Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikaları'nın Analizi". **Gazi Akademik Bakış Dergisi**. 3(6). 2010. ss. 73-96.
- SÖNMEZOĞLU, F. **Uluslararası İlişkilere Giriş**. İstanbul: Der Yayınevi. 2002.
- SPANIER, J., and Hook, S. W. **American Foreign Policy Since World War II**. (19th. ed.). Los Angeles: CQ Press. 2012.
- SPROUT, H. H. **Foundations of National Power**. (2nd ed.). New York: Van Nostrand. 1955.
- STOBDAN, P. "China's Central Asia Dilemma". **Strategic Analysis Journal**. 22(3). 1998. ss. 399-408.

- THUROW, L. **Kıran Kırana: Japonya, Avrupa ve ABD Arasında Yaklaşan Ekonomik Savaş.** çev. Ayşe KARASU. İstanbul: Afa Yayınları. 1994.
- TIAN, N., Fleurant, A., Kuimova, A., Wezeman, P. D., & Wezeman, S. T. SIPRI Fact Sheet: Trends in World Military Expenditure 2018. (Çevrimiçi) https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018.pdf (Erişim Tarihi: 22.05.2019)
- TOFFLER, A. **Yeni Güçler Yeni Şoklar.** çev. Belkıs ÇORAKÇI. İstanbul: Altın Kitapları Yayınevi. 1992.
- TOLIPOV, F. "On the role of the Central Asian Cooperation Organization within the SCO". **Central Asia and the Caucasus.** 3(27). 2004. pp. 146-154.
- TOLIPOV, F. "Geopolitical Stipulation of Central Asian Integration". **Strategic Analysis.** 34(1). 2010. pp. 104-113.
- TORUN, A. "Bölgesel Hegemonyanın Bir Aracı Olarak Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü". **OAKA.** 9(19). 2015. ss. 1-23.
- TRENIN, D. "Southern Watch: Russia's Policy in Central Asia". **Journal of International Affairs.** 56(2). 2003. pp. 119-131.
- TSYGANKOV, A. P. **Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity** (2nd. ed.). Lanham: Rowman&Littlefield Publishers. 2010.
- UZER, U. "21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları". **Bilge Strateji.** 5(8). 2013. ss. 69-93.
- WALTZ, K. N. **Theory of International Politics.** Massachusetts: Addison-Wesley Publishing. 1979.
- WEIGERT, H. W. "Mackinder's Heartland". **The American Scholar.** 15(1). 1945-46. pp. 43-54.

WOHLFORTH, W. C. **The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War**. New York: Cornell University Press. 1993.

WRIGHT, Q. **The Study of International Relations**. New York: Appleton-Century-Crofts. 1955.

WU, G., and Lansdowne, H. **China Turns to Multilateralism: Foreign Policy and Regional Security**. New York: Routledge. 2008.

XIAODONG, Z. **The Shanghai Cooperation Organisation and Counter-Terrorism Cooperation**. Stockholm: Institute for Security and Development Policy. 2012.

YALÇINKAYA, A. "Dugin'in Türk Cumhuriyetleri Konusundaki Önerileri Ne Kadar Uygulandı?" **BİLGESAM**. (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/1697/-dugin%E2%80%99in-turk-cumhuriyetleri-konusundaki-onerileri-ne-kadar-uygulandi-#.XP1yRYgzBIU> (Erişim Tarihi: 30.05.2019)

YENER, M. C. "Küresel Düzendeki Yeni Arayışlar: Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye". **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi** (46). 2013. ss. 77-91.

YILMAZ, S. "Yeni Avrasyacılık ve Rusya". **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi** (34). 2015. ss. 111-120.

ZEYREK, C. "Orta Asya'da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)". **Ege Akademik Bakış**. 10(3). 2010. ss. 871-884.

ZIMMERMAN, W. "Hierarchical Regional System and the Politics of System Boundaries". **International Organizations**. 26(1). 1972. pp. 18-36.